

1646. május 29-én halván el. A Fugger háznak utolsó tagja volt, ki hazánk történetében szerepelt, s kitűnő erényei és előkelő jelleménél fogva azt a nagy tiszteletet kiérdemelte, melyel emlékéhez a gróf Pálffy család még ma is viseltetik. E tiszteletnek számos egyéb bizonyosságai közé számíthatók ama kétszárnyú emlékszekrény vagyis — mint mondják — siremlékminta, a mely Vöröskő várának régiségtárában maiglan is találhatóik ¹⁾; s egy ezüst emlékérem, mely halála után tiszteletére veretett ²⁾.

S ezzel mai értekezésemet befejezván, úgy hiszem, hogy a Fuggerék jelentőségét hazánk történetében hármán irányban, eléggé constatáltam. Történeti irodalmunkban épen e három irány nem volt eddig még kellőleg méltatva; s történetünkben a Fugger név is azért lett mindig csak bizonyos felhomályos felfogás szerint megemlítve. Magyarország bányászatának történetét irván, annak körében nagy érdemeikre már figyelmeztettem. S midőn ma vizsgálataimat anyagi érdekeink általánosabb történetére terjesztettem ki, azoknak eredményeit szintén a magyar történetkedvelő közönség figyelmébe ajánlom.

¹⁾ Archaeologiai Értesítő VI. köt. 1872. 199. és 200. II.

²⁾ Schoenvisner István, Notitia Hungaricae rei numariae, Buda 1801. 362. l. — Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani, III. rész. Pest, 1807., 25. l., a hol a III. rész 7-ik tábláján 50. sz. a. az érem rajza is találhatóik.

A
JÁSZKÚNOK NYELVE
ÉS
NEMZETISÉGE.

GYÁRFÁS ISTVÁN

LEV. TANTÓL.

(Olvasta a II. osztálynak 1882. máj. 8. tartott ülésén.)

BUDAPEST, 1882.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

A jászkúnok nyelve és nemzetisége.

»A magyar történetbuvárok földadata és másaszthatlan kötelessége kimutatni a külföld előtt, hogy a besenyők, jászok, kúnok, kozárok, palóczok a magyar hazába költözve éltek sok százezer főre menő csapatokban, sőt élnek ma is... kimutatni a nemzet belső története hű nyomain, hogy azon rokon népszakadékok nem fajultak el, s távol sem veszték el ősi nyelvöket, hanem a magyarralí egynyelvűség olvasztá őket elkülönözhető bélyeg nélküli azon eggyé; kitüntetni példákból, miszerint institutióknál, jellemünknél és életmódunknál fogva az idegen fajok, ha bárminő csekély számmal költöztek légyen is be régente országunkba, saját nemzetiségöket nem veszthették, nem is vetközték le századok sorain át.« Jerney kiskún hazánkfiának ¹⁾ e lelkesítő szavai vezéreltek, midőn a jászkúnok magyar nyelvűségét és nemzetiségét kimutató jelen értekezés megírására, s ebben az ellenvéleményesek érveinek megczáfolására vállalkozni hazafiúi kötelességemnek tartottam.

A régi húnok, alánok, roxolánok, avarok, kozárok, bolgárok, besenyők, palóczok, jászok, kúnok nemzetisége- és nyelvvel úgy a hazai, mint a külföldi történelem igen sokat foglalkozik. Ezt nem is lehet csodálni, mert az *ókor* írói e nemzetekről keveset tudván, bizonytalan és felvilágosítás helyett többnyire zavart előidéző állításaikra alig lehet építeni.

Hasonlóan áll a dolog a későbbi *byzanti*, *keleti* és *nyugati* írókkal. A byzanti íróknál a magyarok harmadfél száz évig történelmi feljegyzéseikben türk, olykor dák és geta néven, a besenyők 120 évig, a tatárok pedig harmadfél száz évig scythá név alatt említettnek; sőt Ibn Dasta X-ik századi,

¹⁾ Keleti utaz. I. 139. l.

Abulfeda XIII. századi arab írónál a magyarok turk fajbelieknek mondatnak, a nyugoti írók pedig Magyarországot Pannonia és Hunnia elnevezésekkel említik.

Rubruquis Vilmos Tatárországban 1254-ben tett utazásában, a már előbb Ázsiában járt predikátor szerzetesektől nyert értesítés nyomán írja, hogy a baskiroknak és magyaroknak nyelve ugyanaz. Fossan fia Ahmed arab író 921-ik évi követségi útazásában olvassuk: »elérkeztünk — úgymond — földjére egy turk népnek, melynek neve Basgurd. Ezekből leginkább óvakodunk, mert a turkok között legrosszabbak és hatalmasabbak; szakállukat nyirják«, majd némely tisztátalan szokásaikról megemlékezvén, így folytatja: »Haleb városban találtam sok embert, kik baskurdok voltak, kiknek hajok és arcuk színe nagyon veres vala.«

Mirkond persa író a fehér húnokhoz tartozónak mondja e négy nemzetet: avar, kazar, uz és pecseneg. Jakut XIII. századi földrajzi író, valamint Anastasius és Menander a kozárokat több ízben turk, majd scythia; Theophanes és Cedrenus byzanti írók pedig 626-ik évből említik a turkokat kelet felől, kiket chazaroknak neveznek; ugyanezek Nestor orosz krónikásnál fehér ugrok néven említetnek. Scheich Aly Dedeh szerint a kozárok a chakani turkok közül valók; Abulfarag szerint a kozárok ugyanazok a georgiaiakkal.

Nyelvökről a kazaroknak Fossan fia Ahmed és Istarchi így ír: a kazarov nyelve a turk és persa nyelvtől különbözik, s azzal egy nemzet nyelve se egyez; a chazarok a turkokhoz arczvonásaikra nézve sem hasonlítanak, hajok fekete, egyik törzse neve fekete, másiké fehér kozár. Majd Ibn Haukal ezt írja: a kazarokéhoz hasonló a bolgárok nyelve, s a kozárok és a turkok nyelve egy és ugyanaz.¹⁾

B. Constantin írja, hogy a kozároktól elszakadt kabarok a turkokat a kozár nyelvre megtanították; Comnen Anna szerint a besenyők és kúnok egynyelvűek; Iftachri pedig azt mondja, hogy a besenyő turk nemzet.²⁾

¹⁾ De Sacy Syiv. Notice de la Geogr. orient. d'Elbn-Haukal. Paris, 1802. 87. l.

²⁾ Fraehn exc. baskir. 8. l.

Az orosz történetírók a kúnokat palóczoknak nevezték, de ismaélita és agaren néven is fordulnak elő, népies elnevezésük pedig az volt.

Ezek szerint *nemzetiségére nézve turknak* mondatik: a magyar, baskir, kozár, besenyő; scythának a besenyő és tatár; baskirnak a magyar és turk; a kozár pedig: fehér hun, turk, keleti turk, chakani turk, fehér ugor, georgiai; majd ismét nem turknak állittatik: a besenyő, fehér hun; nyelvre nézve a magyar és baskir egynyelvű, a kozár: turk és nem turk, nem persa, egy nyelvű a bolgárral; de a besenyők és kúnok egy nyelvűek.

Feltűnő azonban, hogy bár századokon át számtalan adatokban, a különféle nemzetiségű, olykor egykorú írók által a magyarok turk névvel jelöltetnek, s bár a magyarban sok szó a török és tatár nyelvbelivel egyez: még sem jutott eszébe a külföldi írónak, hogy a magyarokat a török vagy tatár fajhoz számítsák. Igaz, hogy itt a helyzet nehezebb vala, mert a magyarok mai hazájokban idegen és nem magyar népet találván, ettől a mai magyar nyelvet meg nem tanulhattak volna.

Érezte e körülmény súlyosságát Hunfalvy, ki erre nézve így ír: ¹⁾ Ibn Dasta épen a turk fajhoz számítja a magyarokat, de — úgymond — nem nevezi turkoknak, hanem magyaroknak. Ez igaz, hanem a byzanti és más írók annak nevezik, s így a két adat egymást kiegészíti.

Ellenben a kúnokat turkoknak nem nevezik, s a fajra vonatkozó adatok is gyengék: s még sem szűnik meg az írók egy része a jász-kúnok török tatár nyelvűségét s nemzetiségét egy század óta nagy hangon hirdetni.

A régi írók adatai ily bizonytalan, ingadozó s egymással ellenkezők lévén, nem csoda, ha a későbbi írónál a jász-kúnok nemzetisége s nyelvére nézve a legnagyobb zavart találjuk. A kúnoknak Magyarországra 1070. és 1089-ben történt beütéseit a magyar krónikák: besenyők, kúnok, tatárok, fehér kúnok és oroszoknak is tulajdonítják.

Majd a nagy mongol hadjárat hazánkban és a nyugati tartományokban bekövetkezvén, mivel a tatárok szokásuk sze-

¹⁾ Ertöogr. 205. l.

rint, az elfogott nagy számú kúnokat, mint rabszolgáikat seregeikbe sorozván, kényszerítették a pusztító harcokra, az erre vonatkozó történelmi feljegyzések »tatárok vagy kúnok« kifejezéseket tartalmaznak; sőt a IV. Béla felingerült nemességének azon alaptalan vádjá, hogy a kúnok mintegy előhírnökei a tatároknak, az ország nyelvével megismerkedés végett jöttek be, az irodalomban tért kezdett nyitni azon hiedelemnek, hogy a *kúnok tatár nemzetiségűek*.

Ennek hatása alatt jöttek be a Sz. Lászlót dicsőítő régi énekbe a kún név helyett a tatár, pogány, terek, basa elnevezések; majd hirdetni kezdték a XVI-ik században minden bizonyíték nélkül, hogy a jászoknak ősi, különös nyelve a magyartól különböző; úgy, hogy Verner ez állítása ellen Otrokoesi már a XVII. század végén felszólalt; sőt némely írók a jászokat szláv, német, illír nyelvűeknek is mondták.

A töröknek hazánkban kiűzetését s a Rákóczy-forradalmást követő években az ország új szervezése kezdetén e nemzetiségi és nyelvi kérdés pihenni látszott; midőn a XVIII-ik század közepén előkerül egy senki által nem értett s kúnok nevezett miatyánk, ezt követte csakhamar a Petrarka-féle kún-szótár: ezeknek mint erőseknek vélt bizonyítékoknak igen megörültek azok, kik a jászkúnok magyar nyelvűségét kétségbe vonták, s megkezdett irodalmi téren a nagy harc úgy a bel- mint a külföldön, mely folyik egész napjainkig, újított hévvel azóta, hogy gróf Kuun a Petrarka codex teljes szövegét kiadta.

A *jászkúnok nyelve és nemzetiségének kérdése nagyobb fontosságú*, mint első tekintetre látszik. Leginkább azok, kik ezt török-tatárnak állítják, pártolói azon véleménynek is, hogy a székelyek nem a régi hunok származékai — bár ezt több író a régibb korból állítja, — hanem — a mire nézve ugyan semmi adatot felhozni nem tudnak — későbbi határőri telepítvények; s nemzetiségekre nézve kúnok, besenyők; a besenyők pedig a kúnokkal egynyelvűek lévén, ha sikerülne belbizonyítani, hogy a kúnok tatár nyelvűek voltak, e nyelvűekké válnának a székelyek is; s mivel ezenkívül még a kozárok magyar nyelvűségét is tagadják, a most hazánkban lakó keleti fajok közül magyarnak csak az Árpád vezérlete

alatt honfoglaló 108 nemzetségbeli 216 ezer fegyverfogható és ezek családja maradna, a beköltözött kozár, besenyő, székely jász és kún pedig töröktatár faj lévén, e nyelvészetinek látszó kérdés a magyar felsőbbség rovására némileg nemzetiségi túlsúlyra vonatkozó jelleggel is bírhatna.

Azok, kik a jászkúnok magyar nyelvűségét tagadják, úgy a XVIII-ik mint a jelen században, a régi magyar történelem iránt — mint Hammer nyiltan kimondta — *nem egészen tiszta szándékot* tanúsító Schlözer által alapított iskola és rendszer követői, kik a magyaroknak régibb történelmére nézve azt követelik, hogy krónikáiróik tudományos képzettség tekintetében a jelenkor színvonalán álljanak, s a mit előadnak, az az idegen írók által feljegyzett adatokkal úgy történelmi, mint földrajzi és kortani tekintetben kifogás nélkül egyezzen, különben azt, mint mesét félrevetik; mintha a magyar őmaga nem lett volna képes arra, hogy saját történelmét hazai írók feljegyzései által megörökítse, hanem e végett, a magyar és kún fegyverek élet annyiszor és oly keserűn érzett idegen nemzet elfoglalt fiaira szorulna; — mintha más nemzetek régi történelme minden tekintetben a mai kor igényeinek megfelelő; telve vannak azok is hiányokkal, holott azon nemzetek némelyike, a magyarok fegyvereinek százados védelme alatt, több idővel s nyugalommal bírt, hogy saját történelmét feljegyezhesse s írott adatait megőrizhesse.

Kell igenis, sőt szükséges a történelmi bírálat, csak hogy az ne azon elfogultság nyomása alatt történjék, hogy mivel e régi kor egy írójának vagy krónikásának egyik vagy másik adata a későbbi kor előhaladásának minden részben meg nem felel: ezért amaz író hiteltől, s tekintélytől végképen megfoszszuk, s e miatt az egészet, a többi részt is el kell, mint mesét, vetni, a helyett, hogy az eltéréseket lehetőleg kiegyenlíteni, más adatokkal kiegyeztetni igyekeznénk, s a meglevő hiányosat, gyakran a semmiért elvetni ovakodnánk.

Azok, kik a *régi jászkúnok magyar nyelvűségét és nemzetiségét* állítják, hirdetik és védik, egy erős tételes adatnak s *alapigazságnak* vannak birtokában, s ez az, hogy a jászkúnok jelenleg mint tiszta magyar nyelvű és nemzetiségű nép a magyar elemnek egy igen erős magját és alapját képezik; s

azok, kik ennek védelmében sikra szállanak, méltán megkövetelik azt, hogy az ellenvéleményesek e tényleges igazság ellenében bizonyítsák azt világos, határozott történelmi adatokkal, a mit állítanak, hogy t. i. a régi jász-kúnok nyelve és nemzetisége eredetileg nem magyar, hanem török-tatár volt, melyet, Magyarországra beköltözvén, itt elvesztettek s a századok folyamában teljesen megmagyarosodtak.

Ez azonban mindeddig nem sikerült, s hogy az ellenvéleményesek álláspontja mily gyenge alappal bír, mutatja az, hogy állításuk igazolására kénytelenek, gyakran elferdítve s félremagyarázva, a legkisebb történelmi és nyelvészeti adatokat is felhozni azon reményben, hogy ha súlylyal nem, legalább azok számával saját véleményök győzelmét kivívhatják.

Ez értekezés czélja ez adatok megczáfolására irányul, vegyük tehát azokat sorba, lehetőleg időrend szerint.

Nem mulaszthatjuk el mindenekelőtt felemlíteni, hogy Hunfalvy jeles tudósunk Ethnographiájában az *emberiség osztályozása- és leírására* nézve Müller Fridrik rendszerét hozza fel, ki a testi és szellemi tulajdonságokat egyesítvén, a haj és nyelv különbözőségeit veszi alapul. Főosztályul felállítja a gyapjas és sima hajúakat, ezeket ismét nyolcz fajra osztja, melyek közé tartozik az egyenes hajszálú ember, jelesen a mongol faj.

Peschel szerint a mongol faj közös jelleme a hosszú, egyenes haj, szakállá alig van, teste nem szőrös, bőrszíne sárgásbarna, szeme többnyire harántékos állásu.

Müller szerint a *mongol faj* részei: az *uralaltai* csoport, melyhez tartoznak: a szamojed ág, a *finn* ág — ez négy családdal: ugor, bolgár, permi és finn; az *ugor* családhoz valók: osztják, vogul, magyar, — a *tatárság*, melynek népei a szibériai és kazáni tatárok, kirgis, őzbek, turkoman, *osmanli* stb., nyelvek után: a *csuvasok*, baskirok; s a régi népek közül: skytha, hán, alan, roxolan, avar, bolgár, kozár, besenyű, coman; ezután a mongolág stb.

A mongol fajnál a nagyság közepszerű, a nők kicsinyek, az izmok nincsenek annyira kifejlődve, mint a Földközi-tenger melléki fajnál, s kevés szakállúak.

Hogy e rendszer mily ingatag alapon áll, azt Müller maga beismerte, midőn írja, hogy »e typus nem illik azokra, a kik a földközi fajjal való ismételt vegyülés által, mely fajt Müller a sima hajú, de göndör hajszálúakhoz számítja, nagyon megváltoztak, úgy, hogy ezek némelyike, mint több török és finn törzs, inkább ehhez — a földközi fajhoz — mintsem a mongolhoz tartozhatik.«

Itt a török és finn törzs megemlítésénél Müller a mai magyar s jász-kún nemzetre czéloz, mely szakállas, bajszos, szőrös testű, s kifejlett izomzatúak, nejeik nem kicsinyek; tehát Müllernek fennebbi osztályzata halomra dől, mert a testalkat és részek illetén átváltozása csak több százados családi összevegyülés eredménye lehet; a mi pedig eme népekre nézve a tatárokkal szemben történelmileg ki nem mutatható.

Ez indította végre Müllert azon meggyőződésre, »hogy a nyelv az azt beszélő népnek valóságos szellemi tulajdonát és tulajdonságát tévén, ez a legalkalmasabb osztályozási alap is az emberiségre nézve, mert a népet vagy nemzetet alkotó tényezők között a nyelv az, a mely legtartósabban öröklök nemzedékről nemzedékre, s legkevésbé változó; ezért van, hogy a nemzetek különbségét legszabatosabban és legtisztábban nyelveik fejezik ki, mert mindenik nyelv egy bizonyos nemzeti jellem lenyomata.«

A nyelvnek e jellegi állandósága tehát csak a hazánkba beköltözött keleti fajoknál hiányzanék, mert ezek az ellenvéleményesek szerint eredeti nyelveket elvesztették, s annyiival feltünőbb lehet, hogy a magyarországi nemzetiségek nagy számában csak ezek tennének kivételt.

A jász-kúnok nyelve és nemzetisége kérdését hazai íróink közül újabban jeles Hunfalvy Ethnographiájában, s a tudományos gróf Kuun a Petrarka codexhez írt terjedelmes bevezető értekezésében nagy készültséggel tárgyalják, s így mindama tisztelet mellett is, melylyel kiváló tudományosságukat elismerem, kénytelen vagyok, e vita folyamán, állításaikkal gyakrabban foglalkozni.

Hogy a testvér keleti nemzeteket tatárosítani kívánó tudósok, saját véleményökkel mily zavarba jutnak, mutatja az, hogy Hunfalvy ama következtetésre jut, hogy a közá-

rok, a kabarokkal együtt, csuvas-török nyelvűek, tehát ezeket félig a finn, félig a tatár ághoz számítja ¹⁾, majd gróf Kuun azt mondja ²⁾ a legújabb vizsgálatokkal bebizonyítottak, hogy a kozár népnek zöme volt török eredetű, de a kabar törzsek, úgy látszik, a finn eredetű népek családjához tartoztak. Ez állítások lehetőleg ingadozók s egymást kizárják, mert az Ethnographia külön ágnak mondja a finn, különnek a török-tatárt, s ha megengedhető lenne is az, hogy a csuvasok a finn ághoz, a régi kozárok pedig a tatársághoz valók; de azt, hogy a kozár nép török-tatár, ennek egyes törzsei pedig a finn ághoz tartozzanak, megérteni s elhinni nem lehet, mert arról, hogy a kozár nemzet különféle nyelvű és nemzetiségű törzsekből alakult volna össze, a történelem nem emlékezik. Ebhez hasonlítana amaz állítás, hogy az Árpád nemzetének 108 törzséből 30 a tatár, 78 pedig a magyar nemzetből való volt.

I.

Gróf Kuun felhossa bizonyítéknak ³⁾ hogy egy *Sz. László királyt dicsőítő régi latin és magyar énekben* a királynak a kúnokkal vívott csatája leírásában a kúnok tatár és török — teucer — fejedelmeik bassa néven említetnek. E nevekért azonban egy bizonytalan korból fennmaradt szent énekhez nem szükség folyamodni, mert Muglein, Illés Endre, s a székely krónika Ozul kúnjait tatároknak, Kézai és a pozsonyi krónika besenyőknak, a budai krónika és Sz. László életirója pogány kúnoknak, Székely István fehér kúnoknak nevezi; s ha a pusztá elnevezés elegendő volna valamely nemzet nyelve meghatározására, úgy a magyarok török nyelvűek, mert a görög írók által széltében turk néven említetnek.

Egyébiránt a »teucer« szóra nézve megjegyzendő, hogy medgyesi jogtudó Miles Mátyás 1670-ben megjelent munkájában ⁴⁾ az erdélyi szászok vitézségét dicsőítván, elmondja, hogy s kenyérmezei diadalmas csatában Csukás György szebeni

¹⁾ Ethnogr. 266. l.

²⁾ Adal. Krim. tört. 16. l.

³⁾ Cod. Cuman. XII. l.

⁴⁾ Siebenbürg. Wüргengel. 156—7. l.

polgár vezérlete alatt csapataikkal jelen voltak, s ezután így folytatja: »a *teucereket vagy moldvaiakat* — teucros oder Moldauer — midőn ezek az országba beütöttek, mily gyakran nem csak visszaverték, hanem mihelyt betörték, kiűzték, úgy, hogy itt soha meg nem telapédhettek.« Itt a teucrok moldvaiaknak mondatnak, s ez is azt mutatja, hogy e szó itt nem török jelentéssel bír, ezéltés van itt Moldva régi lakosaira a kúnokra, a kik ellen történt — mint Schlözer mondja, Erdély megoltalmazása végett, itt, a szászoknak megtelepítése.

Felhozatik továbbá ¹⁾, hogy a kúnok tatárnyelvűségére mutat az is, hogy Thúróczy krónikájában a II-ik István alatt hazánkba menekült kúnok vezére *Tatar* nevet viselt. Ennek ellenében elég legyen felemlíteni, hogy nemcsak a magyaroknak, hanem a palóczkúnoknak is a XII. századból Gyula és Tas nevű vezérek valának, egy jász pedig 1323-ban »Magyar« tulajdonnévvel említettik, s így amannak példájára ez adatok viszont a palóczkúnok magyar nyelvűségét erősítik.

II.

A moldvai kúnok a keresztyén vallás elfogadásával ősi szabadságaikat az egyházi hatalomtól féltvén, részökre megnyugtatóul II. Endre 1227. év körül egy — még eddig nyilvánosságra nem jutott — arany-pecsétetes levelet adott, melyben ősi szabadságaik békés birtokában őket jövődre megerősítette; majd a keresztyén kúnok száma mindinkább növekedvén, Róbert érsek pápai felhatalmazásnál fogva a kúnok püspökéül kinevezte Theodorikot, a kúnok buzgó térítőjét, a domonkosi szerzet magyarországi főnökét, székhelylyel Milkó városban.

Ez mint térítőjük gyakran megfordulván közöttök, azt tapasztalta, hogy a kúnokat a ker. vallástól nagyon visszariasztja, ha ő, püspöki jogánál fogva, tőlök a tizedet követeli; jövedelme szaporítása végett tehát a székely papokat igyekezett rábírní, vessék magokat az ő hatósága alá, de ekkor ismét a székelyek neheztelésével találkozott. Ennek elenyésztetése végett tehát Theodorik 1228-ban a székely esperesekhez körlevelet intézett, melynek fennmaradt töredékét Teutsch József brassai szásznak

¹⁾ U. o. XII. l.

iratai között Benkő József felfedezvén, 1781-ben »Milkovia« című munkájában legelőször kiadta; ennek szövege következő: »Theodorik.... mit árt nektek a név változása, a püspökségnek a ti nemzetetek irányábani viszonya és szellemi ereje megmaradván? nem illő-e, hogy a Krisztus egyházában *farkas és bárány* együtt legeltessék? s miért nem a *székely is a kúnval* és *oláhval*? tekint-e isten a személyre? kedveli ő, bármely nemzetből is, a kik őt félik és az igazságot cselekszik, s övét a nemzetek és nyelvek különféleségéből a hitegységre gyűjti össze. Halljátok, mit mond az apostol; nincs görög vagy zsidó, nincs barbar vagy scytha...« ennyi, a mi e levélből fennmaradt ¹⁾).

Itt farkas és bárány, székely, kún és oláh, s ezekre vonatkozólag nemzetek és nyelvek különfélesége említettén, az ellentáboriak ezt, mint régi hiteles adatot hozzák fel arra nézve, hogy a magyar és kún különböző nemzetiségű és nyelvű nép volt.

Ez állítást azonban a fennebbi levél nem igazolja, mert az itt említett ellentétes viszony abban leli magyarázatát, hogy a Krisztus egyházában farkas és bárány együtt legeltethető; a »bárány« kifejezés a keresztyén vallást már régóta követő székelyekre, a »farkas« név pedig az oláhokra s különösen a kúnokra vonatkozik, kik ez időben a székelységgel szomszéd Moldvából Erdélyt, s leggyakrabban a határon lakó székelyeket, a blackok vagy oláhokkal egyesülve, folytonos pusztításaik által annyira háborgatták, hogy ellenük II. Endre a német vitézi rendet a Bárczaságon megtelepíteni szükségesnek találta; a mely kúnoknak ekkor még csak egy része, s az is legközelebbi térvén a ker. vallásra, abban még ingadozott. Ezért inti a kún püspök a székely espereseket, ne nehezteljenek azért, hogy a székelyek — a bárányok — az őket farkas módra pusztító kúnval és a tőlük különböző nemzetiségű oláhval egy püspökség kormányra alá jutottak.

Schlözer e levelet költöttek állítja minden indokolás nélkül ²⁾; követői pedig ezt felhasználják a kúnok magyar nyelvűsége ellen. Azonban itt a nyelv különbözősége tisztán meghatározva nincsen, s így hasonló joggal lehet állítani, hogy

¹⁾ Szabó K. Székely Oktár. I. 6. l.

²⁾ Krit. Samlung. 509. lap.

a nyelvbeli eltérés csak az oláhra, nem pedig a magyarra egynyelvű, habár külön nemzeti elnevezéssel bíró kúnra és székelyre értendő, s mivel — mint láttuk — a püspök az ellentétes viszonyokat kívánta levelében felmutatni, s ő, mint a kúnok egyik legbuzgóbb térítője, ezeknek nyelvét teljesen ismerte, ha ez a magyarnak és a magyar szerzetesnek nyelvétől különbözött s tatár lett volna: ezt tisztán felemlíteni, s a székelyeknek ebből még alaposabban felhozható idegenségét lecsendesíteni bizonyosan el nem mulasztja.

III.

A történelemből olvassuk, hogy *Julian* domonkosrendi magyar szerzetes két ízben tett *utazást* Ázsiába, először a régi magyarokhoz, másodízben a tatárokról biztos hirszerzés végett.

Első utazása történt 1237-ben ¹⁾, s Nagy Magyarországon találkozott a mongol khán követével, ki tudott: *magyarul*, oroszul, *kúnul*, németül, saracenul és *tatárul*; Wolf ²⁾ Hammernek nyomán ³⁾ a kúnt töröknek, a saracent arabnak, a tatárt mongolnak magyarázza. E követtől értesülvén Julián, hogy az oda ötnapi járó földre tanyázó tatár sereg csak a Perzsaország pusztítására küldött hadak visszaérkezését várja, hogy azzal egyesülve Németország ellen indulhasson: sietve 1238. jún. 21-én hazafelé indult s decz. 28-án visszaérkezett.

Majd a tatárok előnyomulásáról mind több hír érkezvén, IV. Béla Juliánt három társával ismét elküldte tudakozódni. Visszafelé utaztakor Julián 1240-ben Susdal orosz városba érkezett, hol nemsokára a tatár khán követi is megjelentek, s a susdali hercegnek kézbesítének egy a khán által IV. Bélához intézett levelet, melyet a herceg Juliánnak átadván, ez a moldvai Kúnországon át hazaérkezett s a khán levelét IV. Bélának átnyújtotta. E levél *pojány betűkkel*, *tatár nyelven* lévén írva, Béla sokat talált országában olyant, ki azt el tudá olvasni, de olyanra, ki azt értette volna, nem akadt.

¹⁾ Szabó K. Nagy-M.-orsz.

²⁾ Gesch. d. Mong. 266. l.

³⁾ Gesch. d. gold. Horde. 127. l.

A tapasztalt Julián ezt előre gyanítva, midőn a moldvai Kúnországon át hazafelé utazott, itt talált egy pogányra, ki a levél tartalmát megmagyarázta.

E levélben a Ssain vagy jó előnevet viselő Batu khán lealázólag szemére hányja Bélának, hogy hozzá már többször intézett követsegeire még sem követ, sem válaszküldés által nem felelt; azután felszólítja, hogy hódoljon meg, s az ő szolgáit, a pártfogása alá befogadott kúnokat tovább magánál ne tartsa. E szerint e levél a kúnoknak Magyarországra befogadása után iratván, Julián ez utazásának idejét 1239—40-re tehetjük.

Az ellenvéleményűek a jászkúnok magyar nyelvűsége ellen fel szokták hozni Julián amaz előadását, hogy a tatár khán fennemlített követének nyelvismereténél a kún nyelv a magyartól külön, tehát mint ettől különböző nyelv említették; azonban a kún nyelvtől a tatár is külön van felhozva, s így a kúnok, ha magyarok nem lettek volna is, de tatár nyelvűek sem valának, tehát ez adat erre nézve semmit sem bizonyít.

Kell-e a magyar szerzetes Juliánnak a tatár khán levelét illető fennebbi hiteles előadásánál erősebb bizonyíték arra nézve, hogy bármit beszéljenek is némely hazai és külföldi írók, a kúnok tatárnyelvűek soha sem valának! Ime Béla nagy országában valának többen, kik a mongol khán pogánynak nevezett újgur betűkkel írt levelét el tudták olvasni, de sem a megelőző évben beköltözött negyvenezer családú kúnok, sem a magyarok vagy a Moldvából annyi ezer kúnok megtérítéséből visszajött, sőt e térítéssel benn a hazában most is nagy mérvben foglalkozó magyar szerzetesek közül egyetlen egy sem találkozott, ki a rettegett tatár khánnak oly nagy érdeket keltett s tatár nyelven írt levelének szövegét megérteni s azt a királynak megmagyarázni képes lett volna!

Feltűnő az is, hogy Julián a tatár khán levelével kezében hazafelé utaztakor, a kúnok földjén Moldvában e levél megmagyarázása végett nem saját szerzetének Magyarországon sok ideig volt főnökét, a kúnok buzgó térítőjét, akkor már ott lakott kún püspököt Theodorikot, vagy ennek vezérlete alatt ott a térítés nehéz munkájában egyházi szónoklatok tartásával fáradozó s így a kúnok nyelvében jártas szerzetes tár-

sait kereste fel, hanem egy sok nyomozás után talált pogányra szorult a tatár nyelvű levélnek megmagyarázása végett. Hova enyészett el később a századok folyamában hazánkból a Kuthennek tatár nyelvet nem értő 40 ezer magyar kúnja, s mikor költözének ide be ama kúnok, kiket némelyek annyira szeretnek tatárokká tenni?

Gróf Kuun a Codex bevezetése XL-ik lapján a tatár khán e leveléről azt írja, hogy azt Julián Cumaniában egy kún, vagy legalább a kún nyelvben jártas egyén által magyar nyelvre lefordíttatta; sőt a LXXVI. lapon már határozottan kimondja, hogy e levelet — Julián bizonyítása szerint — egy pogánykún nem csak elolvasta, hanem meg is magyarázta. Ez azonban ily alakban Julián előadásában nem foglaltatik, mert ő csak ennyit ír: »midőn átmentünk Cumanián, találtunk egy pogányt, ki nekünk ama levelet megmagyarázta«; azt tehát épen nem mondja, hogy e pogány kún volt, s hogy ez e levelet magyar nyelvre lefordította volna. De ha e pogány valóban kún lett volna is, mikép történhetett az, hogy e levelet csak ez egy kún tudta megmagyarázni, de se a moldvai se a Magyarországi többi kúnok közül azt egy sem értette?

Julián ázsiai utazásának évét gróf Kuun a LXXXI. lapon 1237-re, a XL. lapon pedig 1239-re teszi, felemlítvén mindkét helyen a tatár khánnak levelét is IV. Bélához, melyben ennek a kúnok befogadását szemére hányja; mivel pedig a kúnok Magyarországra 1239-ik év tavaszán költöztek be, a khán levelének írása is ezt megelőzőleg bizonyosan nem történt.

IV.

A jászkúnok magyartalanságát vitatók egyik főerősségül idézni szokták Rogerius »Carmen miserabile« című munkája »de vulgari Hungarorum opinione« feliratot viselő fejezetéből ama tételt¹⁾, hogy Kuthen azért jött be előre kúnjaival, hogy a föld minőségét kitanulja és a nyelvet megismerkedjék.

Ennek felvilágosítása végett Rogerius ez előadását annyival szükségesebb részletesen megismernünk, mert Horvát

¹⁾ Endlicher, Mon. Arp. 246. l.

István maga bevallja, hogy e sorokban fekszik a comanus nyelvre nézve a legnagyobb nehézség. Az beszél itt — úgy mond — a ki látta, ismerte s beszélni is hallotta a XIII. századi comanusokat, az szól, ki önmaga a mongol üldözésben nem egyszer borzasztó sanyargatásokat szenvedett.¹⁾

Rogierius elmondja munkájának kezdetén, hogy IV-ik Béla 1242-ben (?) egész ünnepélyességgel Kuthen kún királyt 40 ezernyi kúnnal, részökre királyi pártfogásának eskü alatti lekötélésével mellett az országba főemberei s a nemesség megkérdezése nélkül befogadta, s hogy e miatt a király és magyarjai között egyenlenség támadt, elősorolja a gyűlölségnek öt okát, s azokra való külön czáfoló válaszokat; melyek mindegyikét azzal végzi be, hogy e panasz hamis állítás, rossz akarat, igaztalanság, lenen csomó, tojásban szörszál keresési vágyból származott. Majd »a magyarok közvéleménye« czimű XIV-ik fejezetben így folytatja: »az év végével Magyarország rossz akaráttal viseltetvén királya iránt, karácson körül hire terjedt, hogy az országnak Oroszország felőli határát a tatárok elpusztították; ezt a király hírnökök által bizonyosan megtudván, Oroszország hegyi kapujának, melyen Magyarországba lehele jönni, őrzésére a nádort küldte el sereggel, s az egész országban kihirdettette, hogy mind a nemesek, mind a várjobbágyok, s a várakhoz tartozók készüljenek a felkeléshez, hogy midőn a király érettek küld, készen legyenek. Midőn ez az egész országban kihirdettetett, a magyarok a nagy öröm miatt nem hitték, azt állítván, hogy a tatárokról már sokszor hangzott ilyen hír, mégis mindég azt látták, hogy az nem való, s azt mondták: sok megújul, a mi már elmúlt. Mások azzal állottak elő, hogy csak némely egyháznagyok terjesztették e hirt azért, hogy a pápa által zsinatra Rómába hivatván, most ide elmenniök ne kelljen, — így vélekedtek; azonban mindenki előtt tudva volt, hogy Ugolin kalocsai érsek maga és püspökei részére Velenczébe küldött gályáért, s a király által, akaratuk ellenére, az útból hivattak vissza.

Mások pedig még többen azt emlegették (megjegyzendő tehát, hogy Rogierius itt sem saját véleményét s meggyőződését

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1833. VIII. 110. 1.

adja: elő), hogy legyen tárgy, a miért a királyt gyalázhassák, (tehát ez volt az indok), hogy a kúnok szövetségre léptek a ruthénekekkel, hogy a magyarok ellen, kiktől sok kárt szenvedtek és gyakran felpredáltattak, együtt harcoljanak, s ezért több mint egy évvel azokat (tehát a szövetséges ruthéneket) Kuthen övéivel megelőzte, hogy a föld viszonyait megtanulja és a nyelvvel megismerkedjék — ut conditiones terrae addisceret et lingvam faceret sibi notam, — s midőn azoknak (t. i. a ruthénekek) bejövetelét meghallja, a király ellen harczot kezdjen, s így azok (t. i. a ruthének) a kaput könnyebben elfoglalhassák, s Kuthennek segítségére siethessenek, s eként Magyarország egy részét hamarabb elpusztíthassák, — örülve és marva a királyt azért, hogy a kúnokat bevezette — mint fennebb említettett, — s e véleményben igen sokan meggyeztek.¹⁾

Igy adja elő Roger az elégtelen és királyellenes magyarok közvéleményét. Eként érve és tekintve át e fejezetet, más alakja lesz azon állításnak, hogy az állítólag nem magyar nyelvű Kuthen és kúnjai azért jöttek be előre, hogy itt a magyar nyelvvel megismerkedjenek.

Tudjuk a történelemből, hogy II. Endre után IV. Béla az országot nyomorba, a királyságot gyöngeségbe süllyedve vette át, s midőn ő a rend, törvény és királyi tekintély helyreállítása végett egész szigorral fellépett, midőn az országos nyomort előidézett főurakat vizsgálat alá vonta, száműzte, börtönözte, megvakíttatta, az uraknak a királyi tanácssteremben levő székeit tüzre hányatta, s az elidegenített királyi és megyei javakat visszafoglalta; az egyháziak, főleg az oligarchák büszkesége, kapzsisága, önzése a derék ifjú király szigorú rendeleteire fellázadt, s törekvésök Béla megbuktatására irányult. Előbb — mint tudjuk — Fridrik császárt ültették fel ellene, de ez nem sikerülvén, Fridrik osztrák herczegnek ajánlották

¹⁾ Hunfalvy Ethnogr. 407. lapján Roger e szavait idézvén, »a ruthenokat azaz tatárokat« hozzátétellel magyarózza, holott a Rogerra, egykorú Tamás spalatói fősperes 36-ik fejezetében a ruthenokat és tatárokat egymástól világosan megkülönbözteti, s egyébkép is az írók arról nem emlékeznek, hogy a tatárok által vérig üldözött kúnok még hazájukban letelepedésük előtt azokkal szövetkeztek volna.

fel a koronát, azonban ez is, vesztett csata után, a békét Bélától pénzen vásárolta meg.

Ily szomorú belviszonyok között Béla örömmel fogadta be országába a tatároktól üldözött Kuthent negyvenezer fegyvereseivel, nemcsak a térítés, de annak reményében is, hogy a testvér nemzet vitéz fegyverei új és erős támaszt fognak neki nyújtani a még mindig elégedetlen urak hazaáruló áskálódásai, s új erőszaporodást a fenyegető mongol hatalom ellenében.

Most tehát az elégtelenek fondorlataikat egyenesen a király és trón legerősebb támaszai a kúnok ellen fordították; teljes erővel azon igyekeztek, hogy ezek befogadását az országban minél inkább népszerűtlenné tegyék; s elhitették a közvéleménnyel, mikép ez által az ország nemesei megvetésnek, megaláztatásnak, mellőztetésnek vannak kitéve; úgy kívánták a szerencsétlen kúnokat feltüntetni, hogy ezek a ruthenekkel az ország elfoglalására szövetkeztek, majd hogy a tatárok kémei; annyira elvakította őket a király iránti gyűlölség, hogy a tatárok előnyomulásáról vett biztos híreknek még örültek, azzal biztatván magokat, hogy a király ezek ellen majd az ő fegyverekre fog szorulni, vagy legalább nagy hadjáratba elegendvén, irányukba a szigorúságot folytatni ideje nem lesz, sőt óhajtották, hogy a tatárok elleni harcban a király veszítsen, s ők azután előtte annál kedvesebbek legyenek.

Ezenkívül hogy a kúnok fegyverei iránt a bizalmatlanságot országossá tegyék, csak azért, hogy legyen mivel gyalázni a királyt, elkezdtek emlegetni, hogy az általa kegyelt kúnok az ország ellenségei, árulói, a visszatörles bosszúját forraló rutheneknek titkos fegyverszövetségesei, s hogy az ország pusztítását célzó tervök sikeresítése céljából Kuthen az ő kúnjaival egy évvel előbb csak azért jött be, hogy a ruthenekkel közös hadjáratához az ország fekvését, helyzetét, védelmi állapotát kitanulja és a *nyelvre megismerkedjék*.

Az ekkép teremtett hamis közvélemény végezteljeiben a kúnok oly gyűlöltté tételére volt irányozva, hogy az ország ellenök felkelvén, e hontalanokat mint hazaárulókat, vissza, honnét jöttek, elkeresse. Ezért kelle ezeket előbb a ruthenek, majd a tatárok kémeinek kiáltani, s e szavakat hangoztatva

hiszen ezek magyarul se tudnak, megtagadni velök az egy nyelvűségből önként folyó testvériséget.

És ha a magyar nagyurak fennebbi panaszainak tisztátalan forrását, gyűlölsége okai valótlanságát belátjuk, s kimondjuk, hogy azok nem igazak, miért hiszszük el s állítjuk igaznak azon egyedül igaztatói eszközül, a közvélemény félrevezetésére használt állítást, hogy Kuthen kúnjai nem is magyar nyelvűek, s csak azért jöttek be előre, hogy az ország nyelvét, a magyart, megismerjék, megtanulják.

Láttuk fennebb, hogy Roger e fejezetben nem saját tapasztalatából s közvetlen meggyőződéséből merített s általa is valódinak ismert tény, hanem a félrevezetett közvélemény szájába adott rágalmat ad elő, nyíltan kimondván, mikép ezt többen csak azért emlegették, hogy legyen tárgy, melylyel a királyt a nép által gyaláztathassák.

Valóban, kik ez egy tényt korunkban igaznak elfogadják, azoknak következetességből a magyar nagyurak gyűlölségének többi okait is valóknak kell mondani, mert mind egy forrásból, de nem az igazság, nem a hazaszeretet, hanem a féltelenség, kapzsiság és sértett kevélység hamis forrásaiból származtak.

Gróf Kun a Codex bev. XLII. és LXXXI. lapjain Rogerius nyomán azt állítja, hogy Kuthen előre maga jött be egyedül az országba a nyelvvel megismerkedni; ez azonban ellenkezik Rogerius XIV. fejezetével, melyben nyilván mondatik, hogy Kuthen övéivel — cum suis — tehát kúnjaival jött be előre a nyelv megismerése végett.

A fennebbi tényeken kívül a »lingva« szó nyelvészeti jelentése sem támogatja feltétlenül az ellentáboriak véleményét; mivel a szótárak szerint: lingua nemcsak nyelvet, hanem beszédet, tájszólást, nyelvjárást is jelent; s mi szinte jogos alapon állíthatjuk, hogy ha igaz lenne is az emlegetett nyelv ismeret szüksége, azonban itt nem a kúnokétól eredetre és alapjában különböző magyar nyelvről, hanem az Európában megtelepedés után átalakult s gazdagult magyar nyelven való beszédre lehet csak szó, melyet a magyar testvértől még Ázsiában rég elszakadt kúnok ha teljesen nem értettek, csodálni nem lehet. Új intézmények, új viszonyok, új fogalmak szükségképen új nyelvet teremtenek.

Beismerjük és állítjuk tehát mi is, hogy a magyarok beszéde a kúnokétól ezek beköltözése idejében különbözött, de csak annyiban és azért, mivel a magyar nemzet ezelőtt majd négyszáz évvel telepedvén át Ázsiából Európába, itt az új szomszédok, itt talált népek, a nyugati és keleti műveltség hatása, a nomád életnek városokkal, a pogány vallásnak keresztyénnel, a törzsi szerkezetnek királysággal, a nyers erkölcsnek és szokásnak szelidebbel felváltása, s a szellemi műveltség kifejtése az ősi ázsiai magyar nyelv átalakítására igen mély és oly átváltoztató hatást gyakorolt, hogy az, ázsiai ősi magyar nyelvet beszélő kúnok az európai magyar nyelvet új fejlődésében s új szavakkal s kifejezésekkel gazdagulásában valóban tanulni kelle.

Felvilágosításul szolgál erre nézve jeles Hunfalvyknak is Ethnographiájában a magyar nyelvre a különböző nemzetekkel való érintkezés hatásairól szóló fejtegetése, melyek az ama korbéli magyar nyelvnek a kúnokéhoz való viszonyánál is figyelembe veendőek. Voltak ugyan a kúnoknak a Fekete-tenger vidékén is városaik, azonban legnagyobb részöknek — mint Rogerius is említi — rendes életmódja temérdek nyájak legeltetéséből, s harci zsákmányszerzésből állott. E közben a magyarok nyelve új hazájokban az itt talált szloven népeken kívül századok lefolyása alatt Német- és Olaszország s a keleti császársággal gyakori érintkezés, a ker. vallásra térés, új egyházi, országos, megyei, városi, községi és hadi szervezet, állandó lakás, rendszeresített birtok és pénzügyi viszonyok, új törvények, törvénykezés, földművelés, ipar és kereskedelmi viszonyok stb. által szükségessé vált új fogalmakhoz oly sok új szavakkal gazdagodott, hogy az ekkép átalakult, bővült magyar nyelvet a most beköltözött kúnoknak teljesen megérteni ha nem is lehetetlen, de mindenesetre nehéz volt; de a mely nehézséget a közvetlen kölcsönös érintkezés, az alapján és ősi szerkezetében egyező két nyelvnél rövid idő alatt annyira elenyésztetett, hogy IV. Béla tolmács nélkül mind a kún főurakkal országos tanácsokban értekezhetett, mind a hozzá közvetlen forduló egyes kúnoknak panaszait is meghallgathatta; különben lehetlenség gyanánt állana előttünk, hogy az állítólag nem magyar nyelvű kúnok a magyar nyelvet beköltö-

zésök után alig másfél év alatt ily mérvben megtanulhatták volna!

A fennebbi nyelvi eltérésekre vonatkozhatnak tehát Roger előadása, ezek miatt kelle a tatár tolmácsoknak is a magyar nyelv mellett a régi kún nyelvet is megtanulniok.

Különben előttünk áll legrégibb magyar nyelvemlékünk, az 1171—83. közti évekből fennmaradt halotti beszéd, melynek tiszta magyarságát senki nem tagadhatja, mégis azt folyvást való beszédben elmondva, az alföldi magyar aligha fogná megérteni; sőt ennek némely egyes, a századok folyamában nyelvünkől kiavult kifejezései nyelvészeinknél ma is vita tárgyul szolgálnak.

De ne menjünk ily távol időkre, hanem csak két századra, a tiszta magyarságú Gyöngyösy István idejére nézzünk vissza, ki a mai, annyi új szókkal gazdagodott, s tudományosan művelt nyelvünket, főleg az egyes műszavakat, a jogi, történelmi, kereskedelmi, ipari, mérnöki, orvosi, bölcsészeti s vegyészeti új szavakat, s az ezeknek használásával irt újabb magyar műveket könnyen és teljesen megérteni bizonyosan nem fogná. Vagy a mai időben mi magunk is, egy otthonias modorban beszélő mátrai palócot, göcsejít, székelyt, csángót, sajátlagos kiejtésével, régi nyelvjárásával, eltérő szavaival, dallamos beszédjével képesek lennénk-e teljesen megérteni? holott, hogy mindezek magyarok, magyar nyelven beszélnek, ezt senki tagadni nem fogja, sőt régi eredeti magyar nyelvök megőrzött sajátosságait tőlök ellesve s feljegyezve, igyekszünk a feledéstől nyelvkincsekül megmenteni!

Egyébiránt ha Rogerius fennebb a kúnok nyelvére vonatkozólag saját tudomását, tényleges meggyőződését adta volna is elő, feltűnő volna, hogy mily nagy hitelt kívánnak itt adni e nyelvkérdésben némelyek, egy nem magyar, hanem apuliai származású, s Rómában Toletan János bibornok oldala mellett káplázkodó olasz papnak, ki hogy nagyváradi kanonok lett volna, ez sincs hitelesen bebizonyítva. Mert Rogerius magát munkájában sehol annak nem nevezi, de az életét részletesen leíró s vele egykorú Tamás spalatói főesperes »historia Soloritana« című művében is erről nem emlékezik. Nagyváradnak tatárok által lett ostromoltatását Roge-

rius részletesen leírván, az itt elfogott kanonokokat tisztársainak vagy testvéreinek nem nevezi, — a tamáshidai szigeten magáról csak azt írja, hogy ő »mint az előkelők egyike« a sziget népét összehívta; itt sem czimezi magát kanonoknak, előkelő pedig már római papi állásánál fogva is volt.

Különben Tamás főesperes szerint Toletán bibornok Rogeriust mint káplánját saját és egyházi ügyekben gyakorta szokta küldeni Magyarországra; ily alkalommal lepte őt itt meg a tatárok beütése, így esett ezeknek fogságába, melyből mihelyt kiszabadult, visszatért urához a bibornokhoz. Itt sem említették nagyváradi kanonoksága; s e szerint ő e kiküldetésekben csak rövid ideig tartózkodván Magyarországon, itt se ideje, se alkalma, de szüksége sem volt arra, hogy a kúnmagyar nyelvet megtanulhassa, s erről alaposan megkülönböztető ítéletet mondhasson.

Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy — mint Horvát István megjegyzi — munkája idegen kéz által több részben megváltoztatott, más részeiben pedig telve van kortani és történelmi hiányokkal és tévedésekkel.

Munkája először Turóczy krónikájának 1488-ik évi brünni és ágostai kiadása végén jelent meg, s itt is minden kanonoki cím nélkül egyszerűen Rogerius mester névvel említetik, s mind e mellett a jeles Schwartzner, Rogerius munkája elébe tett czimezésnél őt minden indoklás nélkül nagyváradi kanonoknak czimezi.

V.

A jász-kúnok magyar nyelvűségére nézve figyelmet érdemel ezeknek a keresztyén vallásra térítési ügye. Nincs ugyan kizárva annak lehetősége, hogy idegen nyelvű egyházi térítők az illető pogány nemzetnek nyelvét megtanulva, vagy tolmácsot használva eszközölték a térítést; az azonban nagyon fel-tűnő, hogy a pogány kúnoknak térítésében legnagyobb számmal magyarországi s így magyar nyelvű szerzetesek működtek. Így a térítést a moldvai kúnoknál Róbert, a későbbi esztergomi érsek kezdte meg 1227-ben, több magyar domonkosi szerzetes által; a kúnok első püspöke 1228-ban a domonkosi szerzet magyarországi főnöke Theodorik lett, s ez évben ismét több magyar prédikátor-szerzetes küldetett a kúnokhoz a térítést folytatni, s a pápa IX. Gergely e térítő szerzeteseket 1237-ben

felhatalmazza, hogy midőn a kúnok földjén egyházi szónoklatokkal az evangéliumot hirdetik, mindazoknak, kik szónoklatoknak hallgatására megjelennek, 20—30—40 napi bűnbocsánatot adhassanak¹⁾.

Ehhez járul, hogy Rogerius szerint (XII. XXIV. f.) Kuthen a beköltözés után rövid idő alatt a keresztyén vallást elfogadván, megkereszteltetett, s a keresztapaságot a király, valamint országnagyjai s nemesei viselték.

A térítést előzetes tanításnak kellett megelőzni, s a fennebbiekből látjuk, hogy főszóly az egyházi szónoklatokra vala fektetve, s ezek hallgatása végetti megjelenésre igyekeztek a pogány kúnokat erővel és édesgetéssel is reábirni; hogy azonban a tanítás és szónoklatok sikerre vezessenek, azok más nyelven nem, mint a pogány-kúnokén tartathattak, s mivel a térítő szerzetesek a kúnok földjén növekedő számmal jelentek meg: alig lett volna idejük úgy a moldvai, mint a magyarországi kúnok megtérítésénél a kúnoknak állítólag idegen nyelvét oly rövid idő alatt s a szükséges jártassággal elsajátítani: minélfogva alapos ama következtetés, hogy e kúnok magyar nyelvűek valának, annyiaval inkább, mert a térítés alatt a nyelv különfelesége a térítés akadályá gyanánt, az erre vonatkozó számos pápai levelekben sehol fel nem említetik.

Nem vala tehát arra szükség, mint gr. Kuun felhozta²⁾ a magyarországi egyházi törvények gyűjteménye nyomán, hogy a domonkos- és ferencz-rendi szerzetesek köteleztettek, hogy a kún nyelvet minél előbb megtanulják, s édesgessék a kúnokat a ker. hit elfogadására. Ez érvet a tudós szerző, a forrás és év közelebbi megjelölése nélkül hozza fel, s ennek közelebbi nyomára jönni nem lehetett. Ha azonban e törvénygyűjtemény alatt a Batthyány által kiadott magyarországi egyházi törvényeket értette, melyek Fejér által is³⁾ idéztetnek: ezekben ez iránt aligha találni más intézkedést, mint azt, hogy a magyarországi ferencz-rendi szerzetesek Erdélyben, Atyán 1499-ben gyűlést tartván, itt a saracenok és más hitetlenekhez térítők küldése előfordult, s elhatároztatott, hogy mily jó és isten előtt kedves dolog volna, ha e szerzet tagjai elmennének „a mi hitetlen testvéreinkhez a hun-scythákhoz, és azokat az igaz isten tiszteletére visszavezérelnék; a kik tehát erre ajánlkoznak, vizsgáltsák meg szorgalmasan, ha tudományosság — litteratura — élet, hitbuzgóság és teljes önmegtagadás tekintetében alkalmasok-e?“⁴⁾ Ha ez a czélzott adat, ez inkább a kúnoknak magyar nyelvűségét támogatja, mert épen az ezeknek megtérítésével századok óta, vértanúság mellett is fáradozó

¹⁾ Theiner Monum. I. 150. 267. l. — ²⁾ Cod. Cum. XII. l. — ³⁾ A kúnok, 54. l. — ⁴⁾ Leg. Eccles. regni Hung. Claudiop. 1827. T. III. p. 609. 635.

szerzetes rend, saját közvetlen tapasztalata után nevezi a kúnokat magyar nyelvűk nyomán testvéreinek, kiknek még ekkor is akár Moldvában, akár Ázsiában szétszórta maradványainak megtérítéséről gondoskodik.

VI.

Fel szokták hozni az ellenvéleményűek *Albericusnak* 1246-ik év vége felé írt krónikájából, ennek 1239-ik évről következő, majdnem az érthetlenségig zavart előadását: »a tatárokról elterjedt közhir — ugymond — annyira megijesztette Magyarország királyát, hogy ellenök Erdélyt két várral megerősítette, s erdők levágásával eltorlaszolta; azután megtudta, hogy a románok — romani — a tatárok színe alatt őt meg akarták ijeszteni, de azokon nagy részben derekasan győzedelmeskedett, s elfogta azoknak egy királyát *Cacan* nevűt, s egy királynét, és közülök sok ezer áttért a kereszténységre, de hamisan. Mindazáltal a tatárok ellen elküldte az erdélyi főispánt, ki a Maeot tavának egy szűk átjáratában azoknak első hadtestét összetörte sat.« Leibnitz ez adatot közölve, a *Cacan* szó mellé felvilágosításul a *Cutan* szót tette. A fennebbi előadásból az ellenvéleményűek azt következtetik, hogy itt a kúnokat Alberic egyenesen tatároknak nevezi. Eltérve Albericnek történelmileg nem igazolható tényekre vonatkozó előadásától, úgy látszik, hogy itt a »romani« másolási hibából tévesen áll a »comani« helyett, s itt nem görögök, hanem hogy kúnok értendők, mutatja az, hogy közülök sok ezernek a ker. vallásra áttérése említették, s így ez, a már akkor keresztyén görögökre nem alkalmazható. Ily valótlán tények, és zavart előadásra építeni annyival kevesebbé lehet¹⁾, mert itt Alberic a tatárokat akár a románok, akár a kúnoktól de megkülönböztetve említi.

Hogy fennebb a »románok« helyett »comanok« olvasandók, ez kitetszik Albericnak 1241-ik évre szóló feljegyzéséből, mely szerint néhány évvel ezelőtt Konstantinápolyba egy tudós mester érkezett, ki bűbájosságával a szellemet bizonyos igaz feleletre tudta bírni, ki is így felelt: a király nem barátjai által fogja legyőzni ellenségeit, — többet nem mondott, s a mester is felvilágosításul csak ennyit válaszolt: hogy csakhamar magatok fogjátok ennek magyarázatát megtudni. »Azt hiszik — mond Alberic — hogy e jövődölés a románoknak (Leibnitius által zárjelben: talán comanoknak) eljövételében fog teljesedni, mert a mennyei király a konstantinápolyi birodalom ellenségeit Vastachot és Alsant legyőzi, nem barátjai,

¹⁾ Gr. Kuun Cod. cum. XLII. I.

azaz a *comanok* (Leibn. *comanok*) által, kik hitlenek s a Krisztusnak nem barátjai²⁾. Mindez meggyőzhet minket arról, hogy mindkét esetben nem »románok« hanem »comanok« olvasandó.

VII.

A jászok nemzetiségére nézve figyelmet érdemel, hogy nekik még 1253-ban saját betűik valának. Jelesen ez évben IV. Béla Morvaországba nagyszámú kún hadakkal beütvén, az ezek által okozott pusztítást Balbinus Bohuslaus híres cseh történétíró 1677-ben kiadott munkájában így írja le:

1253-ban Béla király kúnjaival, a törököknek, kik most — 1677. — Magyarországot bírják, előhírnökeivel ismét a keresztyének nyugalma háborgatta, s egész Morvaországot.... gyilkolta, pusztította... Maig is fenn vann e barbároknak némi emléke; nem messze Evanczicztól és az oslovani zárdától a keresztyéneknek van egy diszes egyháza, melyben a kúnoknak igen sok koporsói, s azok betűivel vésett kövei láthatók, mely kövekkel az egyháznak csaknem egész padozata be van borítva, mint magam láttam.

Ez előadás igen fontos, mert itt egy szemtanú, egy tudós történétíró kún betűkkel vésett számos sírkövekről emlékezik. Ez egyház hol fekvése iránt a m. tud. Akadémia 1853-ban a morvasziléziai társaság történelmi osztályánál tett is lépéseket, azonban sikertelenül; s így e kérdés máig is megfejtetlen áll előttünk; ha csak majd még ezt is a kutatásokban szerencsés gróf Kuun helyszínen való nyomozásai fel nem fedezik.

Gróf Kuun különben Balbinusnak hitelességét ez iránt kétségbe vonja; de e véleményét nem indokolja a tudós cseh történétíró e szavai ellenében: »ut ipse vidi — mint magam láttam.« Ezt azonban ily egyszerűen megtagadni nem lehet, annyival inkább, mivel ha e sírkövek betűi a tatároknak ujgur betűi vagy ezekhez hasonlók lettek volna, a széles tudományú író, ki a kúnokat a törökök előhírnökeinek mondja, azon betűk némi ismeretével bizonyosan bírván, azoknak a török betűkhöz való hasonlatosságát felemlíteni el nem mulasztotta volna; miután ő a tatároknak 1241-ben Morvaországba beütéséről is tudomással bírt.

Ez adat azt elvitázhatlanul tanúsítja, hogy 1253-ban a 14 év előtt hazánkba beköltözött kúnoknak oly saját betűik valának, melyeket az 1677-ben élt Balbinus felismerni nem bírt, nem, hogy elolvasni tudott volna; így tehát azok se latin,

²⁾ G. Leibnitii Acces. hist. 1700. tom. II. p. 571—72. 576. Chron. Albericii.

se német vagy szláv, se török, vagy más ehhez hasonló betűk nem valának. Mindez önként vezet azon következtetésre, hogy e kún betűk a régi húnshékely íráshoz hasonlítottak vagy azzal egyeztek, melyet azonban a ker. vallás elfogadásával, mint a magyarok, így a kúnok is elhagytak, elfeledtek ¹⁾.

Tudjuk, hogy a jászok régi időktől kezdve igen nagy mérvű baromtenyésztést űztek, s űznek maig is. Régi baromipásztoraik, mint a végtelen puszták fia, sok ideig se a vallás, se a műveltség kényszerítő hatásának kitéve nem valának; s így közöttük a régi — állítólag tatár — nyelv, és e nyelv számjegyeivel való számolás legbiztosabban fennmaradhatott volna. Ha azonban megtekintjük a *jászok és a magyar pásztorkodók* számadási jegyzőkönyvül szolgáló úgynevezett *rovásait*, azoknak számjeleit mind alakjukra, mind jelentésükre nézve egyezőeknek találjuk. Mint a régi húnshékely írásbetűi, úgy ezek is négyszögre kifaragott fácskára vésetnek, rovatnak fel késhegygyel, s mindegyiknél a felrovás, jobbról kezdve bal felé történik.

E magyar és kún pásztorkodás még a történelmi téren figyelem tárgyát nem képezvén, nem lesz azt felesleges, csak a feledéstől megóvás végett is, itt részletesen megismertetni.

Egy darab, mintegy két láb hosszú s egy hüvelyknyi vastag gömbölyű s egyenes puhafa négy oldalán szögletesen simára kifaragtatik, s végeitől két hüvelyknyire ellenkező két oldalon a közepéig bemetszetik, s ekkor a két bemetszés vonalán ügyesen kétfelé hasítatik, úgy hogy a két darab pontosan egymás mellé illjék. Ily összeillesztett állapotban metszetik fel erre a számadásul szolgáló rovas vagyis a számjelek.

A számok alakja és jelentése következő: $| = 1$; $\backslash = 5$; $\times = 10$; $\vee = 50$; $\star = 100$; az egész pásztorkodás számadásában ez öt számjegy szerepel, mely azonban tulajdonképen csak háromból áll, mert az ötös kétszer véve vagyis egymásra keresztül téve $= 10$; az 50-es hegygyel egymásra téve, tehát kétszer véve teszi a 100-at.

A rovaspálcán az egyik oldal mutatja a bevételt, a másik a kiadást, vagyis a szaporulatot és fogyást. A felrovás csak az egymást kiegészítő, egymásba illesztett két féldarab rovasa egymásba illesztésekor történik, úgy, hogy a felrótt számjegy fele az egyik, fele a másik félrováson áll; ezeknek egyik felét a gazda, másik felét a pásztor őrzi magánál, s mindegyik a nála levő félrovásfa után is tudja, mikép áll a számadás; így feljegyzést vagy rovasat egyik a másik nélkül nem tehet.

¹⁾ Bpesti Szemle 1866. V. 142—3. I. Szabó Károly a régi húnshékely írásról.

mert különben annak a nála nem levő félrováson nyoma nem volna, s ékkép az ellenőrzés lehető tökéletes.

A régi húnshékely írásbetűit a fennmaradt emlékek után ismerjük, ezeken azonban még húnshékely számjegyek elő nem fordultak; a pásztorkodás egyszerű számjegyei s a húnshékely betűk egymáshoz alakjukra nézve nagy hasonlatosságot mutatnak, kezelésük, írásirányuk ugyanaz, s így a rovasokon fennmaradt számjegyeket a régi húnshékely vagy kún ősi pogány számjegyeknek nem alaptalanul tarthatjuk.

E számjegyeknek már csak egyszerű alakja is mutatja ősrégiségüket, s hogy úgy a magyarok, mint a kúnok első beköltözésükkor tartott nagy számú nyájuk pásztorkodásával a számadást e rovasok, s az ezeken nemcsak magok, hanem pásztorkodóik használt foglyaik alacsony műveltsége által is könnyen felfogható számjegyek használása által tartották fenn.

VIII.

Felemlítik ezenkívül az ellenvéleményűek, ezek között gr. Kuun ¹⁾ egy 1329-ik év körül élt *névtelen cseh krónikásnak 1254-ik évről* a következő előadását: »a tatárok, kik Magyarországot több évig pusztították, bementek Morvaországba .... innét visszatérvén .... ugyanazon kúnok vagy tatárok azután néhány évvel magát Lengyelországot is mindenfelé pusztították ... Láthatni, hogy ez mily gyenge érv, mert itt az író, ki e mellett nem is egykorú, először csak tatárokról szól, s azután ugyanezen tatárokat, mivel nem tudja bizonyosan, hogy azok voltak-e valósággal, nevezi kúnoknak. Ezt nem is lehet csodálni, mert Balbinus szerint 1253-ban Morvaországot a Béla kúnjai, 1254-ben pedig Lengyelországot Newrui Kartal és Alibuga vezérek alatt egy tatársereg pusztította; sőt igaz lehet az is, hogy e tatárseregben a kúnok közül számosan, mint harcza hajtott rabszolgák szolgáltak; azonban ez ingadozó előadásból a kúnok tatárnyelvűségét helyesen következtetni nem lehet.

Gróf Kuun ²⁾ és Hunfalvy ³⁾ a kúnok magyar nyelvűsége ellen mint új bizonyítékot hozza fel, az esztergomi káptalannak 1268-ban kelt s Knauznál ⁴⁾ olvasható bizonyáglevelét, mely szerint a káptalan a Mária királyné által Mártonnak és Györgynek adományozott Nyr nevű földre nézve a beiktatást teljesítette. E káptalani jelentés kezdete következő: midőn Mária Magyarország királynéja egy levele által nekünk megparancsolta, hogy az ő emberével Rubyn ispán és esztergomi bíróval

¹⁾ Codex Cum. XLII. l. — ²⁾ Cod. Cum. LV. l. — ³⁾ Petr. Cod. 55. l. — ⁴⁾ Mon. Eccl. Strig. I. 560—1. l.

egyét közölünk küldenénk ki, »cujus testimonio idem Comes Rubynus terram ipsius domine regine Nyr vocatam, quam Mortonus et Georgio interpretibus Kelduchyni comani eadem domina regina in prefatis suis litteris se contulisse scribebat, perambulare et statueret hominibus memoratis« — — —

E kifejezést »interpretibus Kelduchyni cumani« az ellenvéleményűek nagy buzgalommal felhasználják; ime — úgy mond — itt magyar királynéi oklevélben egész hitelességgel és világosan mondatik, hogy Kelduchin kúnak tolmácsai valának, s ezekre azért vala szüksége, mert magyarul nem tudott, e nyelvet 29 évi benlakás alatt még el nem sajátította, tehát a kún eredetileg nem magyar nyelvű nép.

Első tekintetre ez adat meglepőnek tűnhetik fel, azonban e szómagyarázatot a fejtegető latin szótárak meczáfoltják, melyekben az »interpre« szó többféle jelentéssel így fordul elő: közbenjáró, alkudozó, magyarázó, fejtegető, tolmács. — Különben már az maga gyanút ébreszthet, hogy az egy Kelduchin kún két tolmácsot tartott és használt volna, s hogy ezek egyedül kún tolmácsi érdemeikért Mária királynétől földet nyertek volna adományba, ez alig hihető.

Tekintsük meg az e korbéli hazai viszonyokat, midőn IV. Béla és fia István a kúnok ura között való régi gyűlölség véres harcokban tört ki, melyek alatt apa és fiú egyenlő hévvel, s minden eszközzel igyekeztek a vitéz kúnok győzelmet biztosító fegyvereit magok részére megnyerni, s erre nézve — mint a történelemben olvassuk — nemcsak a király, hanem Mária királyné is mindent elkövetett; sikerült is nekik a kúnok közül némelyeket, mint a Batsholda fiait megnyerni. Ezek közé tartozott Kelduchin is, kivel a közbenjárást, alkudozást Marton és György sok fáradság után kedvező sikerre vezetvén, ezen, a királyi család fontos érdekében tett interpreti szolgálataikért, melyek azonban nem tolmácsolás, hanem alkudozási eljárásokból állottak, Mária által királynéi föld adományozásával jutalmaztattak; a nagyobb jutalom azonban mint Batsholdánál, úgy Kelduchinnál is szintén el nem maradt.

Ha szabad az egykorbeli Kelduchin és Keldech kún személyneveket ugyanazon egynek venni: úgy a Kelduchin megjutalmaztatását is kimutathatjuk, mivel III. Endrének egy 1292-ki oklevele szerint több (aranyos) maróthi kúnok, ezek között Gyalma fia Keldech, IV. Bélától hét pusziabirtokot Bars és Nyitramegyékben adományul nyertek ¹⁾.

Egyébiránt az »interpre« szó itteni jelentésére nézve teljes felvilágosítást találunk Rogeriusnál ²⁾ kinek előadása szerint a magyarok azért is zúgolódtak a király ellen, mivel

¹⁾ Gyárfás: Jászkún, tört. II. 304 — 6. l. — ²⁾ Endlicher 260. l.

ha a kir. udvarba jöttek, a királyt látni se volt alkalmuk, csak távolról, s véle »solum per interpretem loquendi habebant facultatem«. Azt már csak nem fogják a kúnok magyartalan-ságát vitatók se állítani, hogy Béla magyar király magyarjainak nyelvét nem értette, s ezek véle csak tolmács által beszélhettek volna! Látni való tehát, hogy itt a panasz oka a közvetlen érintkezhetős hiánya volt, mert III. Béla óta a királyhoz panaszt csak írásban lehetett beadni, melyre a király szintén írásban válaszolt; ez írásbeli folyamodási rendszer kifejtette az advarnál a közbenjárói, a kérvényszerkesztési, mintegy udvari ügynöki szokást — az interprességet, — mi a IV-ik Béla magyarjainak annyival nehezebben esett, mert látták, hogy hozzá a legutolsó kúnak is szabad bemenetele van; azt azonban még sem hozták fel a gyűlölködő magyarok, hogy a király a kúnokkal szemben azon alkalmatlanságnak is ki van téve, hogy tatár nyelvöket nem értvén, velök úgy magán ügyeik elintézésékor, mint az ország tanácsában csak tolmács által beszélhet.

IX.

Tekintsük meg a tatárok által meghódított régi Cumania állapotát a mongoloknak Magyarországból kivonulása után, s a tatárok uralma alatti időben. Erre nézve Ascellin, Plancarpin, és Rubruquis szerzetesek, mint a tatár khánok udvaránál járt követeknek és Marco Polo velencei gazdag kereskedőnek 1245—95-ig terjedő időből fenmaradt tudósításaik szolgálnak forrásul.

A tatárok iszonyu pusztításai a XIII. században oly rettegésbe ejtették Európát, s magát a keresztyénség fejét a pápát, hogy IX. Gergely a keresztyén névnek eltöröltetésétől félhetett, s ezért úgy ő, mint 1243-ban utódja IV. Incze a Domonkos- és Ferencz-szerzetesek kiváló ékesszólása által hirdettette Németországban a keresztes hadjáratot a szomszéd magyarok védelmére, majd a lyoni gyűlésen eszközökről gondoskodott a keresztyénség megoltalmazása végett, böjtöt és ünnepélyes imákat rendelt, a szomszéd népeket városaik megerősítésére felhívta; végre a gyűlés jóváhagyta azon pápai előzetes intézkedést, hogy térítők küldettek a mongol khánhoz felhívni, hogy a keresztyének elleni véres hadjáratait szüntesse meg, s hogy a ker. vallást fogadja el.

A pápa által különösen kegyelt domonkos- és ferencz-rendi szerzetesek valának azok, kik e veszélyes küldetéssel megbizattak. A Batu khánhoz intézett követségnek feje volt a domonkosi Ascellin, tagjai Sándor, Simon, Albert, Guichard és Endre társai. A ferencziek egyúttal az apostoli követséggel

is megbizattak; ezek közül való volt a franczia származású 40 éves *Plancarpin János*, rendjének legrégibb, legkitünőbb tagja s magának sz. Ferencznek a rend alapításában társa; egyszersmind pápai gyóntató. Részére a pápai megbízó levél 1245. márczius 5-én adatott ki; társai valának a cseh származású István és a lengyel Benedek, ki egyszersmind tolmácsul is szolgált. Lyonból ápril 16-án indultak el, majd István betegsége miatt tovább nem utazhatván, Kiewből 1246. febr. 4-én csak ketten, a lengyel Benedekkel folytatták útjukat.

E szerzetesek, használva egy, már utazásából visszatért Simon nevű szerzetes előadását is, utazási jelentésekben írják, hogy Cseh-, Lengyel- és Oroszországon át elérték Tatárország határát, s megérkeztek Corrensa tatár vezérhez, ki a nyugatiak támadása ellen volt a határszélen, nagy sereggel felállítva; innét három tatár kíséretében indultak el, Ascellin Bajotnoy, Plancarpin pedig Kujuk khán udvarához.

Plancarpin és társai legelőször a Dnieper, Don, Volga és Jaik folyók között fekvő *kúnok földjére* értek, melynek határánál Bathynak megbízottja Eldegay a pápa levelét tolmácsok által *ruthén, saracen és tatár* nyelvre lefordította, s ezzel őket két tatár kíséretében a nagy khánhoz útnak indította. Mentek tehát Cumanian át, »mely — úgymond — igen nagy és hosszú föld, s ennek népeit a kúnokat a tatárok megölték, mások előlük elfutottak, mások szolgaságba estek, de legtöbben az elfutottak közül hozzájuk ismét visszatérnek.« Ezután mentek a *kangiták* földjére; erről tovább »a *biserminok földjére, kik comán nyelven beszéltek és beszélnek, de a saracenok törvényét követik*«; e biserminok ura Altisoldan volt, kit a tatárok semmivé tettek. Ezután a fekete kythák és naymennok földjén keresztül megérkeztek Kujukhoz, de a ki még ekkor nagy khánnak megválasztva nem lévén, e miatt négy hétig kelle ott nekik várakozni.

A khánnak valának megbízottjai, jegyzői, irnokai és más tisztviselői. Plancarpin és társai a pápa levelét átadván, a khán tőlök azt kérdezte, hogy vannak-e a pápa körül olyanok, kik a *ruthen*, vagy a *saracen*, vagy a *tatár* nyelvet értik, s megtudván, hogy nincsenek, kölcsönös megegyezés szerint a választ *tatár nyelven* elkészítve, azt a birodalmi főtiszt több titkárral a követeknek megmagyarázta; azonkívül saracenul is írtak levelet, ha lenne, ki azt elolvassa. Ezekkel a követek elindultak hazafelé, s midőn ismét Correnzához eljutottak, ez mellőlök kíséretül adott két *kánt, kik a tatárok köznépeiből* — ex tartarorum plebe — valók voltak; így érték el azután Kiewet.

Ascellin szerzetes Bajotnoy tatár fejedelemehez megérkezvén, ennek kívánságára itt a pápa levelét a szerzetesek, s

görög és török tolmácsok segélyével *persa*, majd persából *tatár* nyelvre lefordították, s erre adott válaszzsal három évi és hét hónapi utazása után Ascellin visszatért.

Plancarpin 16 hónapnál több időt töltvén a tatároknál, a fennebbieken kívül azt is feljegyezte, hogy a tatárok az istent így nevezik: *Itoga*, a comanok pedig így: *Cham* azaz császár, kit csodálatosan tisztelnek és félnek. Ezután leírja a tatároknak többféle szokásait, sok hódításait, rajzolja azok harci módorát, mely szerint a vezérek magok csatába nem mennek, hanem családjaikkal s lovaikkal távol állanak; a sereg központjába állítják *rabszolgáikat*, és a *más nemzetbelieket*, kik közé kevés számmal tatárokat is beosztanak; a jobb és balszárnya vitézebb csapataikat állítják, hogy így az ellenséget bekeríthessék. Az általok leigázott népek között említi Plancarpin: Comaniát, biserminokat, Brutach comanokat, kik zsidók, s a gazarokat stb.

A harmadik utazó volt *Rubruquis Vilmos*, brabanti származású ferenczrendi szerzetes, kit 1253-ban IX. Lajos franczia király küldött követül a mongol khánhoz. Ez májusban a Fekete-tengeren áthajózván, *Gazáriának* Soldaja városában partra szállott; ettől Kerson városáig — úgymond — 40 vár látható, melyek mindegyikének meg van saját nyelve — proprium idioma — ezek között sokan valának *góthok*, kiknek nyelvek a német. Ezután van északfelé egy erdőn tul öt napi járásnyira ama nagy síkság, melyen *szóktak* lenni a *kúnok*, mielőtt a tatárok eljöttek és kényszerítették volna a fennebbi várakat és városokat adófizetésre.

Ezután harmadik napon megtalálták a *tatárokat*... kik télen rizsből, kölesből és mézből készült itallal élnek, nyáron pedig csak *cosmossal*, a mi lótej. Pünkösöd szombatján jöttek hozzájuk az alánok közül némelyek és más keresztyének: *ruthének* és magyarok azon kérdéssel, hogy üdvözülnek-e? mivel nekik kelle inni *Cosmost* és enni a saracenok által megölt állatok husából?

Pünkösdkor tatár kísérettel Gazáriából Sartachhoz (Sertak Batu khánnak fia és Donmelléki parancsnok volt) elindultak kelet felé, délre nagy tenger, északra 20 napi járásnyi szélességben erdő, hegy és kö nélküli nagy pusztaság volt jó legelővel, ebben *szóktak* legeltetni a *kúnok*, kik *kapcsatnak* nevezetnek, a németektől pedig *valanoknak*; e föld hossza a Dunától a Donig terjed két hónapi tatáros gyors lovaglással, ezt, sőt a Donon túl is a Volgáig a *kapcsatkúnok* lakták... menének tehát kelet felé, nem látva mást, mint eget, földet, némelykor a tengert, és a számos kún temetőhalmokat..... a Donon hajókon átkeltek..... a Don és Etel folyók közötti

földeken laktak a kánok, mielőtt azokat a tatárok elfoglalták volna.... végre Sartachot Etília (Etel, Volga) közelében megtalálták.... a követek fogadásával megbízott Koiacnak a még Aconban arab és syr nyelvre lefordított pápai levelet átadták.... eljött ismét Coiac az irnokokkal, s a levelet magyaráztatták....

Batu khántól elindultak a nagy khánhoz, útközben találak némely magyarokra, kik kispapok — clericuli — valának, ezek egyike a nyelvtanban jártas volt, mert a mit latinul előtte mondtak, azt megértette ugyan, de rá válaszolni nem tudott, ezektől nagy örömére Rubruquis kapott *kosmost* inni.... Egy napon hozzájuk csatlakozott egy kán, ki őket latinul köszöntötte, mivel Magyarországon kereszteltetvén meg, itt a latin nyelvet megtanulta.... ezután jött hozzájuk egy gazdag moal (mongol), ki a következő tartomány hideg levegőjéhez őket meleg öltönyökkel ellátta.... majd szept. közepétől november kezdetéig lovon útaztak kelet felé, s mind ezen a földéken, sőt azokon túl is, laktak a canglik, a kánoknak vérokonai.

Etiliától 12 napig utazván, találtak egy Jagag vagy Jagat nevű nagy folyóra, mely északról a pascatir földről folyik a Kaspi-tengerbe. A pascatir és a magyarok nyelve — idioma — ugyanaz: a pascatir földről mentek ki a húnok, kik azután magyaroknak mondattak.... a pascatirról mondottakat — úgymond Rubruquis — azon prédikátor szerzetesektől tudja, kik ott a tatárok eljövétele előtt megfordultak.

Ezután találtak egy jó nagy falut, melyben saracenok valának, kik persdál beszéltek... majd egy nagy várost Cailacot... e földet Organnak nevezik.... itt láttam — úgymond — először bálványimádókat, kiknek sok felekezetök van; első a jugurok, Organ és a hegyek között vegyesen laknak keresztyénekek és saracenokkal... itt esik Caracorum... a jugurok délre a hegyek között laknak, ezért van, hogy a moalok azoknak betűit vették át, ezek az ő főirnokaik, s azoknak betűit majd minden nestorianus ismeri.... ezek után vannak a tangutok keletre.... és a tebetek... tangutokat láttam — úgymond — nagy embereket, de barnákat; a jugurok közép természetűek, mint a mieink. A juguroknál van forrása és gyökere a turk és coman nyelvnek — idioma —. Tebet után vannak Langa, Solanga, Iluc, ezután Cathaya vagy China, melynek lakosai hajdan sereseznek neveztettek ¹⁾ stb.

E szerzetesek utazási leírásából vegyük sorba mind azon tételeket, melyek a jászúnok magyar nyelvűsége ellen látszanak harcolni.

¹⁾ Hakluyt's Collect. of the early Voyages... Vol. I. London, 1809. — Fejér Cod. IV. 1. 421—438. IV. 2. 262—31. 1.

X.

Ascellin és Plancarpin azt írják, hogy bementek a biserminek földjére, kik coman nyelven beszélnek, de a saracenok törvényét követik.

A bisermin névre nézve Nestornál a 990-ik évnél megjegyeztetik, hogy a busarmanok törökök, kik e nevet a törököknél jobban szeretik; hasonlóan a XVI. századból báró Herberstein ¹⁾ és Guagnini Sándor ²⁾ munkáiban következő egyező feljegyzést találunk: a pusztai tatárok hordákra osztatnak... s bár minden hordának van külön neve... s mind mahomedánok: mégis hogy turcoknak neveztesse, nehezen szívelik, s gyaláztatnak tartják, hanem a „beserman“, „besurman“ mintegy választott nemzeti névnek örülnek.

E szerint a mahomedán tatárok, tehát kik a saracenok vallási törvényeit követik, neveztetnek bisermineknek, kik a szerzetesek szerint »coman nyelven beszélnek«, s kiknek fejedelmök Altisoldan volt. E coman nyelvre vonatkozólag 1240—50. körül élt francia prédikatori tudós szerzetes bellocaci Vincze a »Tatárok rabszolgái« című fejezetben ezt írja ³⁾: a turcokat és solimanokat, azaz a saracenokat és comanokat... a tatárok rabszolgáikká teszik, valamint az ő tatár szolgálkat is... itt a turcok, solimanok és tatárok megkülönböztetve említetnek, majd a turcok saracen, a solimanok coman névvel magyaráztatnak; egy levén tehát a coman és soliman, a biserminok a solimanok nyelvén beszéltek.

D'Avezac jeles francia tudós azt adja elő, hogy Plancarpinnak utazásában tolmácsa volt szerzetes társa, a lengyel származású Benedek, s ennek oroszos kiejtése nyomán jegyezte fel Plancarpin több nemzetnek nevét. Így találunk nála a bulgar helyett bilér, uigur helyett huyur, Dsagatai helyett Chyaadni neveket, így lett a muszulman névből beserman, mely valamint a bisurman busurman, változékok muszulman jelentéssel a szláv szótárakban ma is előfordulnak. Klaproth keleti utazásában (I. 142. 568. l.) írja, hogy az oroszok, cserkeszek és tatárok az m-et a b-vel gyakran eleserélik, ezért mondják a muszulmánt busurmánnak; uigur szógyűjteményében pedig a mussurman mohamedán jelentéssel bír; Schlözer szerint ⁴⁾ a bolgárok... az orosz évkönyvekben besermen néven említetnek, mely a muselmanból rontatott el.

Midőn tehát Plancarpin azt írja, hogy a kangittok földjéről a biserminek földjére ment be, ez annyit jelent, hogy

¹⁾ Hist. Moschov. Basilicae 1556. — ²⁾ Res polonicae Francof. 1584. to m. II. p. 322. — ³⁾ Specul. histor. I. XXX. c. 84. — ⁴⁾ Prolio russ. Annal. 1768. 132. l. és Krit. Saml. 187. l.

bement a muszlimánok, a mohamedánok földjére, mely nem vala más, mint *Turkia* vagy Turkestan, mit igazol magának Benedek szerzetesnek azon előadása, hogy a kangittok földje után jöttek Turkyába, mely ország a Mahomet törvényét követi; így tehát a biserminek földjének megfelel *Turkia*. A *biserminek comannak* nevezett nyelve tehát nem vala más, mint a *turk* vagy a *mai török nyelv*.

Plancarpinnak fennebbi előadása e szerint a jász-kúnok tatárnyelvűségére nézve bizonyítási erejét teljesen elveszti, mert a kún nyelv, mint ilyen, az ő előadásában nem foglaltatik; vagy azt kell hinnünk, hogy — mint alább látni fogjuk — valamint a choman nyelv az egész tatár birodalomban, úgy itt a coman nyelv a tatároknál egész *Turkiában* is általánosan szokásban volt; a mi pedig lehetetlen.

Különben Plancarpin nem is értette se a kún, se a tatár nyelvet, s így azt, hogy a biserminek valósággal mily nyelven beszéltek, alaposan meg sem ítélhette; volt ugyan egy tolmácsa, a lengyel Benedek szerzetes, de ez is oly járatlan volt a tatár nyelvben, hogy első belépésénél a tatár földre a Corrensa által védett határszélen, Kiewből kelle pénzen fogadott tolmácsot vinni, de ez sem tudván a pápa levelét megmagyarázni, annak átfordítása csak Batu udvaránál, ennek tolmácsai segítségével történt meg.

Hogy Benedek tolmács tatár nyelven számlálni se tudott, ezt mutatja Plancarpin jelentése, ki Dsingischán hadserege felosztásáról így ír: a nagy khán elrendelte, hogy 10 ember előjárója legyen egy, ki szerintünk tizedesnek neveztetik, tiz tizedesnek parancsnoka a százados, tiz századosnak az ezredes, tiz ezredesnek ismét, és ez a szám nálok hivatik setétségnek — ille numerus vocatur tenebrae apud eos — ¹⁾, mint látjuk, ez utolsó pont teljesen értetlen. Mert a gyenge lengyel szerzetes tolmács összezavarta, nem értette e két tatár szót: *toumān* és *thoumān*; az első jelent tiz ezret *h* nélkül, a másik *h*-val setétséget; Benedek a tizezret jelentő *touman* szót hűségesen setétségnek tolmácsolta, társa Plancarpin ezt elhitte, s latin nyelvű jelentésében feljegyezte. A Petrárka-féle kún codexben is előjön a *touman* = *nebula*, és a *tumen* = tizezer, mely a kharizmi, mongol és arab nyelvekben hasonló jelentéssel bír.

Ha már ily egyszerű dolgokban ily neveltséges járatlansággal találkozunk Plancarpinnál, hogy lehessen előadásának nagyobb, sőt a nyelvek alapos ismeretét igénylő kérdésekre nézve hitelt adni!

Rubruquis szerint Gazarián túl a Dunától Volgáig ter-

¹⁾ D'Avezac Recueil, d. Voy. Paris, 1839. T. IV. 578. 664. 683. l.

jedő nagy pusztaságon a *kapcsáthánok* laktak. Az ellenvéleményűek a *kapcsáthánok* elnevezést is fel szokták hozni a kúnok magyar nyelvűsége ellen. A *kapcsát*, helyesen *kipsak* szó jelentése: odvas, üreges fa. Hammer ¹⁾ szerint Oguz khánnak volt állítólag egy fia *Kipsak*, ki a Don és Volga között letelepedvén, mind saját legrégibb türk törstének, mind ezen földnek *Kipsak* nevet adott; később e *kipsak* földnek különböző időben hol kisebb, hol nagyobb kiterjedése volt, s nevezetett Descht-kipsak vagy *Kipsak* pusztaságnak is. Az ő török lakosság után ide beköltöztek az úzok vagy kúnok Kr. e. 60. évvel, s így alakult meg az ásiái kún vagy palóc ország. Azonban abból, hogy a kúnok *Kipsák* tartományban lakásukról *kipsák* kúnoknak is neveztetek, ép úgy nem következik, hogy török eredetűek és nyelvűek, mint abból, hogy a hunnok és magyarok a régi Pannoniában és Dáciában laktak s némely írók által pannónusoknak neveztetek: ezek pannon vagy dák nemzetiségét állítani nem lehet. Így vélekedik Bretschneider is ²⁾ midőn azt írja: a kúnok a mohamedán írók *kipsákjaival*, az orosz évkönyvek *palóczaival* ugyanazok; itt tehát egy nemzetnek különféle nemzetiségű írók által adott elnevezéséről van csak szó.

A nyelvet illetőleg írja Ascellin, hogy a kúnok földje határánál Bathy megbízottja Eldegai a pápa levelét tolmácsok által *ruthen*, *saracen* és *tatár* nyelvre lefordíttatta, s megtudván e szerzetestől a nagy khán, hogy e nyelveket értő egyének a pápa környezetében nincsenek, a választ tatár nyelven készítette el, de azt *saracen*ül is leírták; Rubruquis pedig a francia király levelét még Aconban lefordíttatta *arab* és *syr* nyelvekre, s így adták át Coyacnak Batu megbízottjának. D'Avezac szerint a *saracenok* alatt muszlimánok, *saracen* nyelv alatt az arab nyelv, *saracenok* földje alatt pedig Persia értendő. ³⁾

Ebből azt láthatjuk, hogy a tatár birodalomban *ruthen* = orosz, *saracen*, tatár, arab, *syr* nyelv használása szokásban volt, de kún nyelv nem említetik.

Rubruquis jelentése végén leírja, hogy Organban látott először bálványimádókat, ezek közül valók a *jugurok*... a *juguroknál van forrása és gyökere a turk és comán nyelvnek* — idioma. —

A *jugur* vagy *uigur* névmelyek szerint tatár eredetű régi, mások, mint D'Avezac szerint türk nemzet, melyet a mongolok 1209-ben meghódítván, műveltségükkel betűiket is átvették.

¹⁾ Gesch. d. gold. Horde 3. 17. 18. l. 439. l. — ²⁾ Notices of the mediaeval Geogr. Londr. 1876. 88. l. — ³⁾ I. m. 522—3., 572. 485. l.

Felhozzák tehát az ellenvéleményesek, hogy e szerint a kún nyelv a turkkal egy uigur eredetű lévén, az nem lehet magyar, hanem töröktatár.

Hogy e francia minorita szerzetes a jugur, turk és coman nyelvek rokonságáról ily határozott ítéletet mondhaszon, neki mind e három nyelvnek teljes és részletes ismeretével kell vala bírni, midőn e nyelveket egy törsből származtatja. Épen erre vonatkozólag írja Hunfalvy: a származás szerinti osztályozás teljes nyelvismereteket teszen fel, mert csak az képes megmondani, mely nyelvek szó szerkezete, meg szóidoma mutatnak közös eredetre; valamint csak ilyen ösmert tudja a nyelv szókincsének melyik része saját tulajdonból való, s melyik idegen vagy jövevény.

Hogy tehát *Rubruquis* e fontos állításának hitelt adhassunk, tekintsük meg: *hirt-e ő a nevezett három nyelv teljes ismeretével*, kísérjük őt sok baj, félelem, nélkülözés között folytatott életveszélyes utazásában, s úgy találjuk, hogy a mint *Gazáriában* Soldaja várost elhagyva, három napi utazás után *tatórok* közé érkezett, ezek között folyvást tolmácsot használt, mint erről utazási leírásában önmaga igen sokszor világosan emlékszik; e szerint ő a tatár nyelvet nem értette; sőt használta a tolmácsot még azután is, midőn később e nyelvet valamennyire érteni kezdte. Majd beérkezett a *juguruk* földjére... itt *Cailac* nevű városban bálványimádókra találván, ezekről hosszan ír, előbb általánosan, majd a jugurok külön felekezetéről; előadja ezeknek papjaival folytatott vallási vitáját, s itt említi, hogy »midőn azokkal többet is akart vitázni, tolmácsa elfáradván, nem vala képes a szavakat kifejezni s őt elhallgattatta.«

Ezután még néhány sorban beszél a jugurokról, majd áttér a tangut és sebet népekre, majd ismét hirtelen vissza a jugurokra, s megjegygezvén röviden, hogy ezek, mint a mieink (a francziák), közép természetűek, utána mindjárt ő, a nyelvet nem ismerő, kimondja, hogy: „a juguroknál van forrása és gyökere a turknak és comannak.“ Ily határozottan ítélt ő oly nyelvről, melynek mindennapi használatánál is tolmács közvetítésére vala szorúlva, tehát ítélete, állítása minden alapos hitelességet nélkülöz.

De nem tudott e szerzetes kún és magyar nyelven sem. Némely írók ugyan állítják, hogy a XVII. századbeli francia író Bergeron Péter szerint jól tudott volna francziául és kúnul; ezt azonban Bergeron nem állítja, de ha állítaná is, az ellenkezik magának Rubruquisnak előadásával, mely szerint ő a Volga mellett, hosszú utazása közben, előbb magyar kis papok-

kal, majd, egy Magyarországon megkeresztelt kúnul se nem magyar, se nem kún, hanem latin nyelven beszélt.

Ezekből látjuk, hogy *Rubruquis* sem a tatár, sem a jugur vagy uigur, sem a kún vagy magyar nyelvet nem értette, s így mennyi hitelt érdemelhet amaz előadása, midőn oly nyelveknek hirdeti közös eredetét, melyeket nem értett, melyeken a közéleti modorban sem tudott beszélni, s így a melyek közös eredetének megítélésére nem hogy teljes, de semmi nyelvismerettel, annyival inkább e nyelvek belső szerkezetében való alapos jártassággal nem bírt. Hasonló ez ahhoz, a mit néhány sorral alább *Nagycathaya* országról — a mai *Chináról* — ír: »jól vagyok — úgymond — értesülve, hogy ez országban van egy város melynek ezüst falai és arany bástyái vannak« — írta pedig eme »jól értesülését« IX. Lajos francia királyhoz utazási jelenéséről! küldött levélben! Mindezek után bátran lehet állítani, hogy a turk és coman nyelv közös eredetéről hasonló »jól értesülés« nyomán beszél.

Egyébiránt itt még az is kérdésbe jöhet, hogy mivel a magyarok *Menadernél* és *Abulgazinnál* — a jugurral egyező — uigur néven fordulnak elő; az uigurok nyelve alatt nem a magyar nyelv értendő-e? vagy ha ez nem, mivel a magyarok a régi íróknál századokon át turk néven említetnek, a turk név nem a magyar nyelvet képviseli-e, mely e szerint a kún nyelvvel együtt a jugurból származott volna, mit több egyező szavak is igazolni látszanak?

Különben hogy mit ért *Rubruquis* a *cuman nyelv* alatt, az kitetszik a következőkből. *Karakorumban* a nagy khán fényes udvaránál tartózkodásáról beszéli, hogy van itt egy *Buchier Vilmos* nevű párisi származású aranyműves, kit *Mangu khán*nak egyik testvére *Belegrave* nevű városban Magyarországon ejtett rabságba, s ajándékba *Mangu* anyjának adta, kinek halála után *Manguhoz* kerülvén, ez *Buchiért* palotája díszítésével bízta meg; ennek egy fogadott fiát, mint ügyes tolmácsok a szerzetes gyakran használta a khán udvaránál. *Buchierne* neje volt *Lecoringnak* leánya, magyarországi származású, »k — úgymond — jól tudott francziául és comanul — scientem bene gallicum et cumanicum —«; van azonban e pontnak más olvasása is, hogy »jól tudott francziául, a mi kún — quod est comanicum —«; az előbbi azonban helyesebb olvasásnak látszik. Vajjon lehet-e itt a kún nyelv alatt a *Kuthen kúnjainak* nyelvét érteni? s lehet-e hinni, hogy a nagy khán *karakarumi* fényes udvarában, hol *Buchier* mint a khán fizetéses szolgája családjával állandóan lakott, a roppant birodalom egy rabszolga népének, a kúnak nyelve lett volna annyira elterjedve, hogy *Buchier* neje annak mint udvari nyelvnek

megtanulását találja szükségesnek? E cománnak nevezett nyelv tehát nem lehet s nem vala más, mint a Cumániában és a nagy khán udvarában használt tatár nyelv.

Fel szokták hozni az ellenvéleményűek, hogy a régi kúnok az istent *chám*nak nevezik. Erre nézve Plancarpin, Marco Polo ¹⁾ és bellovaczi Vincze ²⁾ azt írják, hogy a tatárok oly istentelenek és fenhéjázók, hogy urokat a chamot isten fiának nevezik, s azt a földön isten helyett tisztelve imádják... vannak jóslók, a kik által bálványaikban lakó szellemektől feleletet kérnek, s azt hiszik, hogy hozzájuk az isten szállott, mely istent ők Itoga vagy Natogainak, vagy a comanok chamnak neveznek, kit csudásan félnek és tisztelnek.

Rubruquis a kán vagy khán szóról így ír: amaz időben, midőn a frankok Antiochiát elfoglalták, az északi részekben az vitte a kormányt, kit Concannak neveztek. Con tulajdonnév, Can méltóság neve, s ezt jelenti: jövendőlkő, s minden jövendőlkőket kannak neveznek; s a fejedelmek is azért hivatnak kannak, mivel jövendőlkő szerint a nemzet kormányzása ezeket illeti. ³⁾

A Petrarka-féle szótárban (274. l.) kan: ur, isten; gróf Kuun a 196. lapon a »hanni« szóra megjegyzi, hogy ennek megfelel a mongol chan, a mandsu han; s idézi Plancarpint, s mivel szerinte a kúnok az istent chamnak nevezték, tehát itt is a han istent jelent. A 262-ik lapon: kamkatun = incantatrix, komadi = fascinavit; a katun nőjelentéssel bírván, a kam jelentése: bűbájos, igéző, a mi megfelel a fennebbi tatár névnek: can, mely Rubruquis szerint jövendőlkőt jelent, s a fejedelem kannak — a szótár 267. l. szerint — csak átvitt értelemben neveztetik. Vámbéry szerint is a kam jelent samán papot, varáslót. ⁴⁾

Nem nevezték tehát a kúnok az istent khámnak, bármit irjanak a szerzetesek, hanem mint rabszolgák, a felettök élet és halál urát a tatár khánt félelemből és alázatosságból isten gyanánt tisztelve, és mert parancsolva volt, mondták Chámnak, igézések istenének. A Petrarka-féle szótárban — 77. l. — az isten szónak a kúnok czimzett rovatban a »tengri« felel meg.

A XIII. század vége felé egy dalmát származásu velenzei patricius család ivadéka Marco Polo, Ásia belsőjében kereskedelmi üzletek végett s Kublai tatár khán udvarában hosszabb ideig tartózkodván, 1295-ben utazási tapasztalatait leírta. Munkája kezdetén először beszél Kisörmény, azután Turkoman és Nagyörmény, majd Zorzanía — helyesen Georgia országról — ez azon tartomány, ugymond — a melyben

¹⁾ Cap. 58. — ²⁾ Fragm. de reb. orient. c. 74. — ³⁾ Hakluytnál 28. 93. l. — ⁴⁾ Hunok és avar nemzet. 21. 24. l.

levő szoros Nagy Sándort előnyomulásában feltartóztatta, miért azután ezt egy köfállal elzárta, hogy a túllakók őt meg ne támadhassák.... ezen szoros — ugymond — igen nagy erőssége miatt közönségesen vaskapunak neveztetik, mivel Sándor a *tatárokat* két hegy közé bezárta. Azonban nem helyes — így folytatja Marco Polo — e népet tatárnak nevezni, mert ez időben nem azok valának, hanem *kumánok* más nemzetek vegyülékével. Erre Neumann azon megjegyzést teszi, hogy »bámulni lehet itt az utazó pontosságát, csak a mongolokat nevezi tatároknak, s ezeket helyesen megkülönbözteti a kumanoktól és más nemzetektől.« ¹⁾ Látnivaló, hogy itt a Kaukaz és Caspi-tenger között levő híres szorosról van szó, s itt egy szemtanú, XIII. századi utazó mondja ki azt, hogy a tatár és kún nem egy nemzet, s így ezek egy nyelven nem is beszélhettek.

XI.

A kúnok magyar nyelvűsége ellen fel szokták hozni azt is, hogy ezek úgy ázsiai, mint magyarországi lakásuk idejében részegítő italól a *kumis* és *bóza* tatár italokat használták, s Kollár még 1773-ban is kapott Herpay kiskún kapitánytól izlelőül bózát.

Ez italokról a Jászkúnok történetében már részletesen volt említés téve; abból azonban, hogy a kosmos, kumis és bóza nevű italokat nemcsak a tatárok, hanem a kúnok is használták, ezek török-tatár nemzetiségét s nyelvűségét következtetni nem lehet.

Rubruquis utazási leírásában emlékezik a tatároknál szokásban volt italokról, jelesen, hogy a tatár khán tőle kérdezte, hogy mit kíván inni: bort, terracinának nevezett rizsert, caracosmosnak nevezett tiszta tejitalt, vagy bált azaz mézes médet; említi gyakran a kosmos nevű italt is, melyet alánok, ruthének, és más keresztyének kivül a magyarok is használtak, s maga is e szerzetes kosmost magyaroktól kapott inni.

A kumis, vagy helyesen *kumisztárnok* név V. Istvánnak, még mint ifj. király, Erdély hercege s a kúnok urának egy oklevelében maradt fenn. Tudjuk a történelemből, hogy 1261 — 1268-ig IV. Béla és fia István között véres harcok folytak le, melyekben a kúnok hol az apa, hol fia mellett csatáztak. Midőn 1267-ben István az ilsvaszei csatában atyja seregeit győzelemmel szétverte, hiveinek jutalmazásáról nem feledke-

¹⁾ Die Reisen d. von Marco Polo . . von K. Fr. Neuman. Leipzig, 1845. 65—68. 609. l.

zett meg. Így adta ki 1268-ban amaz oklevelét, melyben Bilok falubeli Bocsó, Bencs, Bencsét és a Lőrincz fiát Betlent az ő szegődményeseit, jelesen tárnokait, kik *kurmistárnokok*nak hívták, iránta gyermeksege óta tanúsított hű szolgálataikért, jelesen, hogy a feketehámi várba bezáratásánál Bencse vele együtt volt, Bocsó pedig az ilsvaszei csatában halálos sebet kapott — a mennyire az oklevél hiányos szavaiból kivethető — a királyi nemesek sorába emelte. Bilák nevű falu egyedül Erdélyben Tordamegyében van, az itt lakó szegődményes Bocsó és társai tehát nem valának kúnok. Egyébiránt ez oklevél nem mutatja azt világosan, hogy István király udvarában a kumisszal való élés szokásban lett volna; hanem a történelem tanúsága szerint mind a két király a kúnok vitéz fegyvereit jutalmakkal és kedvezésekkel igyekezték megnyerni, ilyennek lehet tartani azt is, hogy István a kúnokat, hogy mellette annyival inkább lelkesedjenek, táborozásai alatt régi kedvverítő italukkal látta el, s e végett nem is kúnokból, rendes kumiskészítő és szolgáltató szegődményeseket, kik kumistárnokoknak nevezettek, tartott.¹⁾

Marco Polo említett utazásában a tatárok ételéről így szól: isznak lőtejet, melyet úgy elkészítenek, hogy fehér bornak látszik, s nem épen izetlen ital; ez általok így neveztetik: chuinis, mely hibás leírás a chumisz helyett. Vámbéry pedig a régi lúnok kedves italának kám nevét kamos-ra igazítja ki, mely a komus, kumisz, kimisz tatár itallal azonos.²⁾

A *kumisz* készült lőtejből, a bóza kölesből vagy kukoricából; a kumiszról hazánkban 1268-ik év után említést nem találunk, hihetően azért, mert a szállásaikon állandóan megtelepedett kúnok lassankint a földművelést is űzni kezdvén, lovaik előbbi nagy számának apadásával a kumisz készítéséhez szükséges tej is fogyatkozni kezdett; ellenben a *bóza* italnak használata, minthogy ez a földművelés után nyert terményekből készült, továbbra is fennmaradt annyival inkább, mivel ennek előállítására a költséges szőlőművelésnél könnyebb volt.

Igy említi ezt *Oláh Miklós* esztergomi érsek 1531-ben kiadott munkájában e szavakkal: a kúnok a beszállított borokon kívül használják italul a bózát; miből láthatni, hogy ez időben a Jászkúnságban a bortermelés elterjedve nem volt.

De vannak a bózáról más adataink is, melyek eddig ismeretlenek valának. Nádasdy Tamás országbírónak házi orvosa Szegedi Körös — Fraxinus — Gáspár volt, s míg Nádasdyt hivatala Pozsonyban és Bécsben tartóztatta, beteges-

¹⁾ Gróf Bethlen Elek: Gesch. Darst. des deutsch. Ord. in Siebenb. Wien, 1831. 109. l. — Jerney kel. ut. I. 298. l. — ²⁾ Hun-avar nemzet 263.

kedő neje vidéken, férje birtokán s ez orvos felügyelete alatt volt. Körös orvos a házi gyógyszerárhoz a szükséges szereket Bécsből szokta előre beszerezni. Így bizta meg Nádasdynak egy tisztjét Kövér Márton 1554-ben többféle szereknél Bécsben bevásárlásával, ki azonban ezt oly ügyetlenül teljesítette, hogy erről az orvos Nádasdyt ápril 4-én kelt tréfás latin levelében következőleg értesítette: »April 8-án Botka úrral orvosi szereket végett Bécsbe fogok menni, bár csak jót tudnának adni azok a németek, igyekezni fogok, hogy jobbakat kapjunk. Kövér Márton zöld szín helyett kénsavat, görögfejér festék helyett oltott és kimosott meszet hozott, arab mézga helyett pedig bécsi cseresznye-mézgát; szerettem volna, hogy ő Bécsben azon a napon, mikor ezeket vette, kenyér helyett evett volna priznyakot, bor helyett pedig ivott volna *bózát* — »majd hírül adom neki, hogy gyomrát megtölteni, hol keresse a priznyakot és a bózát, nempe apud tótoknál és kúnoknál.« Ezután, midőn Nádasdy ez évi ápril 15-én nádornak megválasztatott, az orvos ápril 23-án tréfásan arról tudósítja, hogy »az én Nagyságos Asszonyom, a kúnok főbirónéja, talán a *bóza*-ivástól, Isten segítségével oly egészségben van, hogy Mathusálemnél is egészségesebb testűnek látszik.« E bizalmas levelek, ha azt nem mutatják is, hogy a bózát Nádasdyné használta volna, azt azonban jelzik, hogy ez időben a kúnoknál szokásban volt a bóza, mely azonban a bornál csekélyebb értékűnek tartott.

Báró Tavernier 1665-ik táján tett ázsiai utazásában írja, hogy a cserkeszek itala viz és bóza, mely készül kölesből, s oly részegítő mint a bor, mert ez az egész országban nem terem.¹⁾

Ezt követőleg a bóza nem csak a XVIII. hanem a XIX. században is a jászkúnoknál ismeretes volt.

A »Hasznos mulatságok« 1826-ik évi második félévi folyama 48-ik számában »kún kérdés« czim alatt név nélkül s így hihetően a szerkesztő Kulcsár Istvántól egy kis czikk jelent meg, hogy mivel a hazai régibb történelmi szokások lassankint észrevétel nélkül elenyésznek; s Oláh Miklós még az ő idejében a kúnoknál szokásos bóza nevű italról emlékezik; felkéri a hazai kúnokat arról való tudósításra: van-e nyoma vagy legalább híre a kúnok között a bóza italnak, s ennek készítése módjának?

E kérdésre csakhamar, e lap 51. és 52. számában két válasz érkezett; az egyik, mely legérdekesebb a nagyknúsból Karczagról Laczka János nagyknú kerületi kapitánytól,

¹⁾ Les six voyages 1712. I. 459. l.

ki hitelesen értesít, hogy »a bôza italnak — úgymond — s abból készült cziberének a kúnok között nem csak hire és nyoma legyen, hanem azt némelyek, kivált a szegényebbek, még ma is — 1826-ban — készítik s élnek vele. Meglehet azonban, hogy az azzal való élés Oláh M. idejében, vagy azelőtt csak egy századdal is, míg tudniillik a kúnok búza-termő kövér földeknek egy részét teméntelen szőlőkkel be nem ültették, s a szerint a bor náluk szűkebb volt, nagyobb divatjában vala. Ezt a bôzát a kúnok valamint most, úgy azelőtt is, kukorica lisztből készítették, melyet tésztának csinálván, s pogácsákra szaggatván, kemenczében megpirítottak, azután darabokra tördelvén, dézsára vagy cserépedényre raktak, rá lágy meleg vizet töltének, tettek-e hozzá valami más szert, nem tudom — mely csakhamar forrásba jövéen, megsavanyodott és szőke színt váltott; miből még ma is fennálló példabeszédek származtak; így a jókedvű és csintalan-kodó emberről azt szokták mondani: hiszen *föléledt, mint a bôza czibere*; a szőke, fehér hajú gyermeket pedig: *szőke bôza-nak csúfolják*.«

A másik válasz egy székely hazafi Márton Pál orvostól küldetett be, ki több ízben járt Törökországban, utóbb Hudson Lowe ceyloni angol kormányzóval mint tolmács utazott Konstantinápolyon át Smyrnába, s innét vissza Pestre; ez utazásai alatt bő alkalma lévén a török szokásoknak tanulmányozására, a kún kérdésre így felel: a magyar és török bôza név hasonlósága reá vezet a bôza ismeretére, mely most is közönséges ital a törököknél és tatároknál, s a bôza hihetően igen régi ital; de tudtával ma már ezzel Magyarországon sem a kúnok, székelyek vagy magyarok s itt lakó más népek nem élnek. Ha a kúnok ezzel a XVI. században éltek, azt vagy régi lakhelyökből hozták magokkal vagy pedig a XVII. században itt lakott törökök s tatároktól vették át.

A bôzát készítik köles kásából vagy árpából, s két faja van: az édes és savanyú bôza. Márton orvos a bôza-főző házakban bôzát inni néhányszor megfordulván, látás után annak készítését így írja le: a köleskása, úgy mint olajütéskor a lenmag, meleg kövön megpörköltetvén, egy kis kézi malmon megdaráltatik, s egy főző üstben lassu tűznél kemény kásával főzetik; mikor megfőtt, kissé hűlni hagyják, s az üstből kivé-
vén, faedényben vagy hordóban, lágy meleg vízzel keverve feleresztik, s így hagyják legalább 8 óráig megüledni; ez az édes bôza. Ha pedig egy kevés kovászt is tesznek bele, s így áll 2—3 napig; ez alatt megsavanyodván, lesz belőle a savanyú bôza. Ez ital így hasonló a híg kásához, mely ugyan nem min-

den embernek tetszik, de a köznép, a nők, gyermekek, mivel egészséges és tápláló, gyakran élnek vele.¹⁾

Jelen évben több helyen tett tudakozódásra nyert értesítések szerint úgy a kumis, mint a bôza nevű ital a jászkún-ságban ma már teljesen ismeretlen.

Különben a kumis és bôza ital nem csak a tatárok, törökök, kúnok, magyarok, alánok, ruthének, cserkeszek között, hanem Afrikában is el van terjedve; sőt Kr. u. III-ik században élt Dio Cassius szerint a pannonok az árpát és kölest nem csak eszik, hanem azokból italt is készítenek.

A bôza szó Szenczi M. Albert 1604. és Párizzpápai 1708-iki magyar-latin szótárában előfordul »parahia és vegyített italok neve« magyarázattal; a m. akadémiai Nagy szótárban magyaráztatik kölesből készített szeszessé italnak, s ez persa nyelven rizs, köles és árpalisztból készített ital neve, mely Mavaralnahar és Hindostánban el van terjedve; sőt meg van ez a török nyelvben is, görög neve pedig Parabias.

Azonban valamint a Magyar- és Erdélyországból kiűzött hussiták, mert a krimi tatárság határain Csöbörcsök várost építve, »bráha« nevű tatár italt készítettek és használtak: úgy a jászkúnokat is a kumis és bôza italok használatáért török-tatár nemzetiség- és nyelvűekké tenni nem lehet; mert különben minden ez italokat használó nemzetek tatárok lennének; mit pedig az ellenvéleményűek magok sem fognának elhinni.

XII.

A kúnok magyar nemzetiségére nézve fennmaradt egy érdekes egykorú bizonyítvány is. Tudjuk a történelemből, hogy V. István, fiának Lászlónak, Károly sicziliai király leányát Izabellát még 1271-ben eljegyezvén, a királyi menyasszony 1272-ik év közepén Magyarországra megérkezett. Ismervén Károly az országnak belviszályok által dúlt állapotát, V. Istvánnak véletlen halála után 10 hónap múlva, hogy a trónt veje részére biztosítsa, 1273. június 8-án „*nagyságos Albrethez és más nemes kúnokhoz, kedves barátjaihoz*“ levelet intézett.²⁾ Az Albret nevet, a kúnok e korban híres fővezére Alpra nevével, azonosnak kimondhatjuk, kinek főrangú állását a »nagyságos — magnificus —« cím is igazolja. E levélben kiemeli Károly király a kúnoknak előbb István, majd ennek fia László iránt az által tanúsított állhatatos hűségét, hogy ellenségeiknek bátor lélekkel ellentállottak, s bár ez kötelességük volt, mert *őket az ifjú királyhoz nemzetiségük ugyanazonossága*

¹⁾ Hasznos Művelts. 1826. 2-ik félév 408—9., 402—3. l. — ²⁾ Magy. diplom. Eml. az Anjou-korból. 1879. I. 34. l.

csatolja: mindazáltal igéri, hogy hű szolgálataikat viszonzni, s a királyt nemcsak sereggel, hanem pénzzel is segíteni fogja, tehát a kúnok is királyukhoz hiven ragaszkodjanak.

Itt tehát III. László és a kúnok nemzetisége ugyanazonosnak mondatik; mivel pedig Lászlónak magyar nemzetisége kétségbe nem vonható, ebből a kúnoknak is mind magyar nemzetisége, mind ebből kifolyólag magyar nyelvűsége is szükségképen következik.

Felhozhatni ugyan itten azt, hogy Károly király itt arra céloz, hogy László király anyja Erzsébet kún fejedelemnek leánya lévén, László anyai ágon kún nemzetiségű volt, s ezért valóban hozzá a kúnok nemzetiségök ugyanazonossága által kapcsolva. Erre azt lehet válaszolni, hogy a kúnok pártolása miatt kún előnévvel felruházott Lászlónak magyar nemzetiségét senki kétségbe nem vonta azért, hogy anyja kún fejedelmi leány volt, s maga e levél is a királynak, nem pedig anyjának nemzetiségét említi, s így e levél csak a kúnoknak magyar nemzetisége igazolásául szolgálhat.

Hogy a *jászkúnok* Magyarországra beköltözésük után mily nagy számmal és sok ideig mily *hatalmas nép* valának, s mennyire nem merészeltek királyaink ezek ellenében még a nyelvénél kisebb dolgokban is kényszert használni, láthatjuk Kézainak előadásából, ki (V-ik f. 2. §.) III. László királynak a kúnok ellen 1282-ben folyt hadjáratáról így ír: »a kúnok, kiket e királynak nagyatyja Béla király hozott be *elsőben*, utóbb *mint a fücsy* elszaporodtak; magának Béla királynak is forgott eszében, hogy őket *vármegyénként elszélessze*, de soha *nem bátorkodott* megtenni, attól tartván, hogy az ország-nak általok sérelme származik. Azt mondják, ugyanezt gondolta felölök atyja *István király* is, s az említett óvakodás miatt *vonta vissza* szándékát. De... *László király* megtudván, hogy közöttök ellene hűtlenséget koholnak, úgy vonula ellenök hadakozni...» s mint a történelemből tudjuk, le is győzte a fölkelő kúnokat, de azért még sem hajtotta végre ellenök atyjának és nagyatyjának szándékát megyékbe szétosztásukra nézve, s ők megmaradtak mind e mai napig a IV. Béla által nekik kimutatott, s III. László által is részökre megerősített birtokában szállás-földeknek; hihetjük-e, hogy ily nagy számú, tömeges, makacs és vitéz nép irányában későbbi királyaink is nyelvök tekintetében, más nemzetiségeknél nem használt kényszert alkalmaztak volna, hogy a tatár helyett őket magyar nyelvűekké tegyék?

XIII.

Az ellenvéleményűek hivatkozni szoktak *Paschalis szerzetes* levelére is, ki Spanyolország Victoria városából több szerzetes társával a tatárok megtérítésében fáradozott, s Tatárország Armalech nevű városából 1338-ik évi aug. 10-én kelt levelében Victoria városi konventjét az eseményekről értesítvén, írja, hogy társával Transtorta Gonzaloval Velenczéből megindult, s Galatából a Fekete-tengeren át mentek Gazariáig a tatárok birodalmába; innét más — az Azovi — tengeren eljutottak Tanához. »S mivel én — úgymond Paschal — előbb érkeztem meg, mint társam a görögökkel lovas kocsikon, egész Sarrayig eljutottam, társam pedig más fraterekkel Urgantig vitelett. Én vele szándékoztam menni, de meggondolván, megakartam előbb ama földnek nyelvét tanulni, és isten segítségével *megtanultam a chamani nyelvet és az ujjur írást* — addidei linguam Chamanicam et litteram Ujjuricam —, a mely nyelvet és írást használják közönségesen mindazon országokban vagy birodalmaiban a tatároknak, persáknak, chaldacoknak, médoknak és a cathayknak; hanem a társam Urgantból visszajövé, elmene ti hozzátok haza... Én azonban... visszatérni nem akartam... s mivel tudtam a nyelvet... gyakrabban hirdetem az isten ígését tolmács nélkül mind a *saracenoknak*, mind pedig a *keresztényeknek*, *szakadároknak és eretnekeknek*... midőn már egy éven túl maradtam volna Sarrayban a *saracenok városában*, s a *tatárok birodalmában*... 50 napi utazás után Urgantba megérkeztem, a tatárok és persák birodalma szélére, mely város más néven *Husnak* nevezetik. Innen ismét tevéken a Mahomet követői s átkozott agerenokkal jött a *médok birodalmáig*, hol sokat szenvedett, s mivel a saracenok karavánja, melylyel utazott, a saracenok városában letartóztatott: e miatt hosszabb ideig késett a *saracenok között*, kiknek több napon át *hirdette nyilván* az evangéliomot, czáfolta hamis prófétájok áltanait, vitakozott papjaikkal 25 napig... s most kegyelmesen elvezéreltetett *Armalech városba* a médok közé a Cathay Vicariatusba... ez alatt öt hónapon át egyedül tartózkodott a *saracenok között*. Paschalis végre 1342-ben Armalechben mint vértanú mult ki.¹⁾

Itt egy egykorú, és szemtanú íróval találkozunk, ki a chaman nyelvet úgy megtanulta, hogy e nyelven éveken át nyilvánosan egyházi beszédeket tartott, s ki ép e nyelven való térítői buzgalmának lett áldozata is. Előadása annival fontosabb, mert a Petrarka szótár szerkesztésével csaknem egy

¹⁾ Waddingi Annal. Minor. Romae, 1733; T. VII. p. 256—7. l.

csatolja: mindazáltal igéri, hogy hű szolgálataikat viszonzni, s a királyt nemcsak sereggel, hanem pénzzel is segíteni fogja, tehát a kúnok is királyukhoz híven ragaszkodjanak.

Itt tehát III. László és a kúnok nemzetisége ugyanazonosnak mondatik; mivel pedig Lászlónak magyar nemzetisége kétségbe nem vonható, ebből a kúnoknak is mind magyar nemzetisége, mind ebből kifolyólag magyar nyelvűsége is szükségképpen következik.

Felhozhatni ugyan itten azt, hogy Károly király itt arra céloz, hogy László király anyja Erzsébet kún fejedelemmek leánya lévén, László anyai ágon kún nemzetiségű volt, s ezért valóban hozzá a kúnok nemzetiségök ugyanazonossága által kapcsolva. Erre azt lehet válaszolni, hogy a kúnok pártolása miatt kún előnévvel felruházott Lászlónak magyar nemzetiségét senki kétségbe nem vonta azért, hogy anyja kún fejedelmi leány volt, s maga e levél is a királynak, nem pedig anyjának nemzetiségét említi, s így e levél csak a kúnoknak magyar nemzetisége igazolásául szolgálhat.

Hogy a jászok Magyarországra beköltözésük után mily nagy számmal és sok ideig mily hatalmas nép valának, s mennyire nem merészeltek királyaink ezek ellenében még a nyelvénél kisebb dolgokban is kényszerrel használni, láthatjuk Kézainak előadásából, ki (V-ik f. 2. §.) III. László királynak a kúnok ellen 1282-ben folyt hadjáratáról így ír: »a kúnok, kiket e királynak nagyatyja Béla király hozott be elsőben, utóbb mint a főceny elszaporodtak; magának Béla királynak is forgott eszében, hogy őket vármegyénként elszélessze, de soha nem bátorkodott megtenni, attól tartván, hogy az országának általok sérelme származik. Azt mondják, ugyanezt gondolta felölök atyja István király is, s az említett óvakodás miatt vonta vissza szándékát. De... László király megtudván, hogy közöttök ellene hűtlenséget koholnak, úgy vonula ellenök hadakozni...« s mint a történelemből tudjuk, le is győzte a fölkelt kúnokat, de azért még sem hajtotta végre ellenök atyjának és nagyatyjának szándékát megyékbe szétosztásukra nézve, s ők megmaradtak mind e mai napig a IV. Béla által nekik kimutatott, s III. László által is részökre megerősített birtokában szállás-földeknek; lihetjük-e, hogy ily nagy számú, tömeges, makacs és vitéz nép irányában későbbi királyaink is nyelvök tekintetében, más nemzetiségeknél nem használt kényszerrel alkalmaztak volna, hogy a tatár helyett őket magyar nyelvűekké tegyék?

XIII.

Az ellenvéleményűek hivatkozni szoktak *Paschalis szerzetes* levelére is, ki Spanyolország Victoria városából több szerzetes társával a tatárok megtérítésében fáradozott, s Tatárország Armalech nevű városából 1338-ik évi aug. 10-én kelt levelében Victoria városi konventjét az eseményekről értesítvén, írja, hogy társával Transtorta Gonzaloval Velenczéből megindult, s Galatából a Fekete-tengeren át mentek Gazariáig a tatárok birodalmába; innét más — az Azovi — tengeren eljutottak Tanához. »S mivel én — úgymond Paschal — előbb érkeztem meg, mint társam a görögökkel lovas kocsikon, egész Sarrayig eljutottam, társam pedig más fraterekkel Urgantig vitetett. Én vele szándékoztam menni, de meggondolván, megakartam előbb ama földnek nyelvét tanulni, és isten segítségével megtanultam a *chamani* nyelvet és az *ujgur* írást — addiciei *linguam Chamanicam et litteram Ujguricam* —, a mely nyelvet és írást használják közönségesen mindazon országokban vagy birodalmaiban a tatároknak, persáknak, chaldaeoknak, médoknak és a *cathay*knak; hanem a társam Urgantból visszajövé, elmene ti hozzátok haza... Én azonban... visszatérni nem akartam... s mivel tudtam a nyelvet... gyakrabban hirdetem az isten ígését tolmács nélkül mind a *saracen*oknak, mind pedig a *keresztény*eknek, *szakadároknak* és *eretnekeknek*... midőn már egy éven túl maradtam volna Sarrayban a *saracenok* városában, s a *tatárok* birodalmában... 50 napi utazás után Urgantba megérkeztem, a tatárok és persák birodalma szélére, mely város más néven *Husnak* nevezetik. Innen ismét tevéken a Mahomet követői s átkozott agerenokkal jött a *médok* birodalmáig, hol sokat szenvedett, s mivel a *saracenok* karavánja, melylyel utazott, a *saracenok* városában letartóztatott: e miatt hosszabb ideig késett a *saracenok* között, kiknek több napon át *hirdette nyilván* az evangéliomot, ezáfolta hamis prófétájok áltanait, vitatkozott papjaikkal 25 napig... s most kegyelmesen elvezéreltetett *Armalech* városba a médok közé a *Cathay* Vicariatusba... ez alatt öt hónapon át egyedül tartózkodott a *saracenok* között. Paschalis végre 1342-ben Armalechben mint vértanú mult ki.¹⁾

Itt egy egykorú, és szemtanú íróval találkozunk, ki a chaman nyelvet úgy megtanulta, hogy e nyelven éveken át nyilvánosan egyházi beszédeket tartott, s ki ép e nyelven való térítői buzgalmának lett áldozata is. Előadása annyiival fontosabb, mert a Petrarka szótár szerkesztésével csaknem egy

¹⁾ Waddingi Annal. Minor. Romae, 1733. T. VII. p. 256—7. 1.

időben élt, s így nagyon megérdemli, hogy előadását közelebbről megvizsgáljuk.

Látjuk a fennebbiekől, hogy Paschalis térítői nehéz munkája sikeresebbé tétele végett a tatár khán székvárosában, a saracenok által lakott Sarayban tanulta meg teljesen a chaman nyelvet és ujur írást.

Saray város feküdt a régi Kumaniában, a Volga északi partján, a Kaspi-tenger északnyugati oldalán elterülő síkon, s Kúnországnak ez vala egyik nagyobb városa, mígnem az a mongolok által földig lerontatott; Batu khán azonban azt felépítvén, még fényesebbé s az arany horda vagy uralkodó ház székhelyévé emelte.¹⁾ E saracenok által lakott tatár székvárosban tanulta meg tehát Paschalis a chaman nyelvet és ujur írást, mivel azt látta, hogy e nyelvet és írást használják a tatárok, persák, chaldaeok vagy örmények, médok vagy schirvániak és cathayak vagy mongolok minden országában. A nélkül, hogy annak fejtegetésébe bocsátkoznánk: mi volt e chaman nyelv; elég legyen megjegyezni, hogy azoknak, kik e nyelvet kúnoknak állítják: azt a képtelenséget is kell állítani és teljesen elfogadni: hogy a mongolok, egész Ázsiának ez urai és ősurai, kik a leigázott nemzeteknek azt is megparancsolták, hogy elhagyva saját nemzeti nevöket, magokat tatároknak nevezzék e mongolok saját ősi nyelvökről lemondva, a többször megvert, leigázott, szétkergetett s rabszolgaságba súlyosztott kúnok nyelvét nemcsak elfogadták, hanem azt egy század alatt nagy birodalmuk s székvárosaik általános nyelvévé emelték, melyet ha Paschalis szerzetes megtanult, e nyelven az evangéliomot minden tatárnak, a Volgától a Kaspi-tengert környező országokban egész Chináig, mindenkitől, keresztyén és saracen hitűektől egyaránt megértve, hirdethette.

A Paschalis által chamaninak nevezett nyelv tehát nem vala s nem lehetett más, mint az ősi mongol-tatár nyelv, melynek, valamint a mongolok által elfogadott ujur írásnak, a nagy birodalomban mindenütt kelete és érthetősége volt. Ez az a nyelv, melyről Montecorvinói János érsek, minorita szerzetes Catanország Cambaliech városából 1305. január 8-án kelt levelében írja: »megöregedtem, s megöszültem inkább a kiállott viszontagságok miatt, mint koromnál fogva, mert 58 éves vagyok. Kellően megtanultam a tatár nyelvet és írást, mely a tatároknak szokott nyelve, s már lefordítottam e nyelvre és írásban az új szövetséget és zsoltárokat, melyeket azoknak írásával igen szépen leirattam; az Isten ígését from, olvasom s hirdetem nyilvánosan...»²⁾

¹⁾ Haythön. hist. c. 5. és Hammer Gesch. d. gold. Horde. —
²⁾ Waddingi Annales tom. VI. p. 69—70.

Nem török nyelvet tanult tehát — mint gr. Kuun (Cod. cum. LXXXVI.) állítja — Paschalis Saray városában, hanem chamani nyelvet, s maga a szerzetes sem említi levelében a török nyelvet, és hogy akár ezt, akár a chamanit a kúnoktól tanulta volna, s hogy a kúnoknak e nyelven hirdette volna az evangéliomot, egy szóval sem mondja.

Egyébiránt ha a chaman, coman, cuman szavakat egyjelentésűeknek elfogadjuk, ebből a fennebbiek nyomán következtetést vonhatunk a Petrarka-féle szótár egykorú szerkesztőjének is azon eljárására, hogy ő a latin után következő rovatot cuman vagy kún czimmel jelölte meg, s e szerint úgy a Paschalis által megtanult chaman, mint a szótárbeli cuman nyelv a Kuthen magyar kúnjainak nyelvére nem vonatkozhatik.

XIV.

Hasonlóan fel szokták említeni János küküllői főesperes által Nagy Lajos életében, ennek kegyeletes tettei között felhozott amaz eljárását, hogy ő ¹⁾ »a tatár szertartásokban elmerült kúnok nemzetét az apostoli széknél tett áhitatos sürgetése mellett... a cathol. hitre térítette«, s lelki ellátásukkal a pápától nyert felhatalmazásnál fogva a Minorita szerzetesek vannak megbízva s a hitben naponként erősödnek.

Tekintsük meg, mi volt e tatár szertartás. A tatárok vallása Dsingingis khán előtt és alatt a természet tiszteletében állott; tisztelték az elemeket, a tüzet, levegőt, vizet, földet, különösen isten gyanánt imádták a napot; legfőbb istenök neve volt: Natagai. Dsingingis khán 1227-ben meghalt. Kipcsak ország első khánja Batu volt 1229—1255-ig; utána még ez évben Sertak és Ulaghdschi rövid uralkodása után, őt követte testvére Berke 1266-ig, s ez volt a mongol uralkodók között az első, ki az izlam vallást elfogadta, sőt erre alattvalóit is nem csak üldözés, hanem halálos büntetés alatt kényszerítette²⁾, s így hihető, hogy e kényszer hatása alatt mind a kipcsaki mind a moldvai rabszolga kúnok is az izlamra álltértek.

Tudjuk, hogy a kúnok Moldvából a mongolok elől Magyarországra 1239-ben menekültek, s így a tatárok hódító hatalmát nem érezvén, új hazájokba magokkal ősi nemzetiségöket, vallásukat, nyelvöket behozták.

A történelem szerint a kozárok legnagyobb része a zsidó, más része az izlam, s a bolgároknak nagy része szintén az

¹⁾ Thüröczy Chron. III. c. 46. — ²⁾ Hammer Gesch. d. gold. Horde 150, 202, 538. l.

izlam vallást követte; a besenyők s palócok vallásáról azonban majd semmit sem tudunk.

Plancarpin írja 1246-ban, hogy a tatárok isteneiket így nevezik: Itoga, a kúnok pedig Cham, azaz császár, kit csodálatosan félnek és tisztelnek, s kinek sokat, az étel és ital zsengeiből is áldoznak. Ennél többet a kúnok ősi vallásáról alig tudhatni; hihető azonban, hogy az szintén a természet tiszteléből: nap, hold, csillagok imádásából, vizek partján való áldozásokból állott.

Tudjuk a történelemből, hogy az 1285-ik évi nagy kún-tatár hadjáratkor *elfogott tatárok* nagy sokasága hazánk több megyéjében letelepített, kik azután nemcsak a hadjáratokban, hanem 1301-ben I. Károly királyvá választásánál is nem csekély szerepet vittek, s e tatárok már az izlam vallás követői valának.

A mi tehát fennebb tatár-szertartásnak mondatik, az leginkább a kúnoknak ősi, a tatárok régi vallásával egyező természet tisztelétének szertartására vonatkozhat; mert arról a történelem nem emlékezik, hogy 1266-tól Nagy Lajos koráig a kívül maradt kúnok közül izlam vallással, nagyobb tömeg hazánkba beköltözött volna.

Azonban bármint legyen is a dolog, azt látjuk, hogy a fennebbiekben tatár vallásról, lett legyen az akár ősi, akár az izlam, nem pedig tatár nyelvről lévén szó, még abból, ha a kúnok a tatár vallást követték volna is, az, hogy nyelvök is tatár lett volna, épen nem következik.¹⁾

Aeneas Sylvius munkáiban a 471-ik lapon kezdődik: »in libros Antonii Panormitae poetae de dictis et factis Alphonsi regis memorabilibus Comentaribus«; ennek 4-ik könyvében a 495-ik lapon következő történelmi adomán van leírva: »azok között — úgy mond — kik sokat hazudnak, lehet számlálni — ha úgy tetszik — azokat is, kik sokat katonáskodnak«; ezután a következőt beszéli el: »Hunneburgi János híres orvos, midőn egyszer Sigmond császár azt parancsolta, hogy mind azok, kik kúnul nem tudnak — cumanum nescirent — (mert a kúnokkal volt dolga, kik Magyarország népei), kissé távozzanak, e parancsnak (az orvos) nem engedelmességet. A császárnak ama kérdésére: miért nem ment ki, azt válaszolta: mivel — úgy mond — azoknak parancsoltad, hogy kimenjenek, kik kúnul nem tudnak — qui Cumanum ignorent — e parancs azonban engem nem illetett, mert hazudni és lopni, mi a kúnok tulajdona — quod est Cumanorum proprium — egyformán mindenki tud, tehát én is tudok.«

¹⁾ C. Kuun Cod. Cuman. LXV. l.

E történelmi elmés adomát feljegyezte Veszprémi Biographia Medicorum (II. 135. l.) cz. munkájában, sőt ezt Horvát István Nagy Lajos és Hunyady M. védelmeztetése című munkája 26-ik lapján annak igazolásául említi, hogy Sigmond még a kún nyelvet is megtanulta; holott látni való, hogy itt kún nyelvről sehol szó nincsen, hanem van egyedül a kúnoknak tulajdonított sajátlagos szokásról: a hazugságról és lopásról; a hazugok közé a sok ideig katonáskodók is számláltatván.

Feltűnő, hogy gr. Kuun ez adatot ama megtoldással mondja el¹⁾, hogy Sigmond király azt rendelte, hogy a kún nyelven nem tudó magyarok a király küszöbéről kissé álljanak félre, holott a fennebbiekben sem kún nyelvről, sem magyarokról említés nincsen; még inkább feltűnő, hogy mikép lehet ebből következtetve azt állítani (LXXXIII. l.), hogy Sigmond uralkodása alatt a kún nyelv még használatban volt, holott e kis történelmi adomában mind ezekről, főleg pedig a kúnok magyartalanságáról, egy árva szó sem foglaltatik.

XV.

Fel szokták hozni a jászkúnok magyarnyelvűsége ellen azt is, hogy Verbőczy h. t. k. II. r. 14. cz. 73. §-ban egy 1448-ki hiteles oklevélben ez olvastatik: »továbbá egy kiváltságlevél Pál fia Gergely nevű kúnok részére a felől, hogy magyar nevének birtokán az országos nemesek módjára lakhassék, Ulászló király pecsété alatt készült.« Itt a kúnok a magyartól megkülönböztetve említése oda mutat, hogy a kúnok nem valának magyar nyelvűek. Tudni kell azonban, hogy a most említett levél nem valódi, hanem egy országos csaló Zömléni Gábor diák gyártmánya, s ez a törvénykönyv idézett helyén hamisnak és semmisnek mondatik ki.

E levél hamisításának oka az volt, hogy ez időtájban az egyszerű ősi kún nemesség érvénye nagyon enyészetnek indulván, a kúnok is kezdtek országos nemességi kir. leveleket szerezni. Gergely nevű kúnok ez iránti kívánságát Gábor diák megtudván, kitudakozta annak családi körülményeit, s értesülvén, hogy Gergely neje magyar nemesnő, férjét az országos magyar nemeselek közé, a fűfángos diák, jó fizetés mellett az által kísérelte meg becsempészni, hogy Ulászló neve és pecsétje alatt egy állevelet készített, mely szerint a kún Gergelynek a király megengedte, hogy magyar nemes nevének birtokán mint országos nemes lakhassék.

Ezekből látható, hogy itt a kifejezett megkülönböztetés

¹⁾ Cod. Cuman. XLIII. l.

nem a nyelvre vagy külön nemzetiségre, hanem a kún és országos magyar nemességre vonatkozik.

Ez indok tehát a kitűzött célra nem bizonyít semmit. Ha ily bizonyítékokat kívánunk gyűjteni, hol a kúnok a magyaroktól elkülönítve említetnek, ott vannak magyar királyaink igen számos hadjáratainak leírásai; ezek belevezethetnek bennünket a valótlán következtetések tömkelegébe, mert az e hadjáratokban résztvevő hadseregben a kúnok a philisteusoktól, s a magyaroktól, s gyakran a tatároktól is külön megnevezve említetnek, s így ha e miatt azokat magyaroknak nem tarthatjuk, ugyanezért tatár nyelvűeknek se fogadhatjuk el, sőt ebből végre az is következnék, hogy a kúnok a philisteusoktól is külön nyelven beszéltek; a mit pedig magok az ellenvéleményűek se kívánnak állítani és elhinni.

Feltűnő, hogy a kúnok és tatárok nyelve és nemzetiségére nézve, kik Magyarországon laktak, mennyire nem vala a XV. és XVI-ik századbéli íróknak tiszta és határozott ismeretök. Istvánffy szerint az ő idejében a kúnokat tatároknak nevezték; ellenben a római pápának I. Mátyás udvarában volt követe 1480-ban olasz nyelven szerkesztett Magyarország leírásában előadván az ország határait, s a hozzátartozó országokat: áttér az itt lakó különféle nemzetiségekre; először jellemzi a magyart, majd a németet, ezután így szól: »találattik az ország némely részében itt lakó tatár nemzet, kik saját hitökben élnek és kúnoknak nevezetnek — chiamanosi Cumani, — kik saját lakhelyeiken laknak, s a királynak évenként bizonyos földbért fizetnek; ezek pedig azok közül valók, kiknek a nagy Tamberlan, ki ez országot elfoglalta, de azután elvesztette, megengedte e tartományban lakni ezen tatároknak, s így itt maradtak.«

Ezután beszél az író hazánk külön vidékén lakó, s francia nyelven beszélő belgákról, majd a szlávokról, serviánokról, s ekkor így folytatja: »laknak ez országban külön vidéken czigányok és philisteusok, kik elhagyva Magyarországot, szerte kóborolnak, s e közben kereskednek, nejeik varázsolnak, csálnak, lopnak, ebből élnek«¹⁾

Mint látjuk, a fennebbi leírásban csak az mondatik, hogy a nagy Tamberlan engedelmével (?) itt letelepedett tatárok kúnoknak nevezetnek; itt tehát tatárokról, és nem a Kúthen kúnjairól, még kevesebb ezeknek nyelvéről van szó; s talán épen ez elnevezés magyarázza meg, hogy a kún-szentmiklósi tatár miatyánk mi módon nyerte kún czímmel való elnevezését.

Már maga azon körülmény, hogy a már akkor köegy-

¹⁾ Schwandtner Script. min. T. II. p. 16. Modenai és velencei köv. jelent. a XV. és XVI. száz. Bpest, 1881. 31. l.

házakkal bíró szállásokon lakó philisteusok vagy jászok a czigányokkal összekapcsolva kóbor életűeknek s varázslóknak mondatnak, eléggé mutatja, hogy a pápai követ a magyarországi népekről mily helytelen ismerettel bírt; s így előadása a kúnok tatárnyelvűségére alapos indokul nem szolgálhat.

Dainer Tamás modenai orvos 1501-ben Hercules ferrari herceghez írt leveleiben viszont azt említi, hogy a Duna és Tisza között laknak a Ptolemaeus által metanastáknak nevezett jászok, kik különbség nélkül — indifferentemente — magyaroknak nevezetnek.¹⁾ Ez lerontja a pápai követ fennebbi előadását, mert bár itt a jászok nyelvéről nincs határozottan szó, azonban a jászok nemzete felemlítetvén, különbség nélkül magyaroknak nevezetéseök a nyelvi különbözőzés hiányát, tehát ezek magyar nyelvűségét látszik jelezni!

XVI.

Wernher György királyi tanácsos és sárosi praefectus »de admirandis Hungariae aquis« 1543-ban írt, s báró Herberstein Zsigmondnak ajánlott munkája kezdetén Pannonia elnevezése, s határainak megjelölése után ezt írja: »meg van — ugymond — most is a jászok nemzete a magyarok között, kiket ezek rövid szóval jásznak neveznek, s azok most is megtartják ősi, különös, a magyartól különböző nyelvüket, s azon lakhelyöket, melyet Plinius leírása szerint hajdan bírtak.«²⁾

E leírás szerint a jászok 1543-ban is régi ősi nyelvükön beszéltek, melyet Wernher tovább azzal jellemez, hogy az különös és a magyartól különböző. Hogy ez ősi nyelv a magyar volt, azt a részökre ez évig kiadott számos kir. levelekben előforduló magyar hely- és személynevek igazolják; ez ősi nyelvnek különossége és a magyartól különbözősége csak azon eltérő szójárásban állott, melyen ma is, a szomszéd Mátra vidéki palócokhoz sokban hasonlítva, beszélnek, mely nyelvjárásnak egyes árnyalatai a Jászságból a XVIII-ik század első felében megtelepített félegyháziak beszédében ma is észlelhető.

Wernher kellő részletességgel, s mint kamarai praefectus, az alárendelt jászok nyelve ismeretével írta művét, s ha a jászok ázsiai tatár nyelvüket itt váltották volna fel a magyarral: akkor nem írta volna, hogy most is az ősi nyelven beszélnek; s ha nyelvök tatár lett volna, nem cifrázta volna a leírást a »különös és a magyartól különböző« körülrással, hanem

¹⁾ Fennebbi modenai és vel. köv. jel. 13. l.

²⁾ Schwandtner Script. rer. hung. III. 306—7. 8°.

kimondta volna határozottan, hogy ősi nyelvök nem a magyar vala, s ezt csak itt tanulták meg.

Felhozható még a jászkúnok magyar nyelvűsége ellen az is, mit az 1568-ban elhalt *Oláh Miklós* esztergomi érsek »Hungaria et Attila« című munkájában (cap. XIX. §. III.) ír a következőkben: »az egész Magyarország a mi időnkben különféle nemzeteket foglal magában: magyarokat, németeket, csehket, tótokat, horvátokat, szászokat, *székelyeket*, oláhokat, ráczoikat, *kúnokat*, *jászokat*, ruthéneket s utóljára törököket, s mindezek magok között különböző nyelvvél élnek — differenti inter se utuntur lingua — kivéve, hogy némely szók a hosszú szokás és érintkezés által némileg hasonlóknak s egyhangzásúknak látszanak.« — Itt nemcsak azt fejezi ki a tudós főpap, hogy a magyaroktól a székelyek, kúnok, jászok nemzetiségre, hanem azt is, hogy nyelvre nézve szintén különböznek, s nem csoda, ha ez — mint alább látandjuk — annak kmondására indította Oláh munkáinak 1763-ki kiadásához tett jegyzeteiben a híres Kollárt, hogy a kúnok nyelve az ő idejében már elenyészett. Az Oláh munkájából fennidézett rész azonban nem szolgálhat érvül a jászkúnok magyar nyelvűsége ellen, mert a nemzetek különfélesége csak azoknak elnevezésére értetik; ezért van, hogy a testvér cseh, horvát, tót, valamint a német és szász is külön felemlítettik, melyeknek pedig nemzetisége és nyelve a legközelebbi rokonságban áll. Így vannak a jászok és kúnok, mit igazol az, hogy a magyaroktól nem csak ezek, hanem a székelyek is különböző nemzetiségű és nyelvűeknek mondatnak. Ezért van, hogy Oláh Miklósnak ez osztályozását a tudós Kollár jegyzetben helyre is igazítja, s a sok nevet magyarokra, németekre, tótokra és oláhokra vezeti vissza, mert — úgy mond — a szláv nemzetek, kevés eltéréssel, mind egy nyelven beszélnek; az oláhok nyelve az olaszhoz hasonlít, a németet és szászt magyarázni sem szükséges. Ezek szerint, ha Oláhnak fennebbi előadása a különbözőeknek állított szlávok nyelve és nemzetiségére nézve nem felel meg a valóságnak, hasonló alapon kimondhatjuk, hogy az a székelyeknek, kúnoknak s jászoknak a magyartól különbözőnek állított nyelvére s nemzetiségére nézve sem állhat meg. Mert ha ezek más, és nem magyar nyelven beszéltek volna, ezt már csak különösségénél fogva is bizonyosan felemlíti vala, mint ezt közvetlen czulán tette az egervölgyi francziák és a simándiaknak külön nyelvvel.

Istvánffy Miklós hazánk nagynevű történetírója, ki 1535—1615-ig élt, történelmi nagy munkájában, midőn 1552-ben a Losonczy által védett Temesvár ostromát leírja, Temesvárt így rajzolja le: »Temesvár városa s igen híres vára nevét —

úgy mond — vette a Temes vizétől, mely Szeverin mellett a Dunától nem messze fekvő hegyekből ered, s a város és vár mellett folyik el, melyet Pannónia régi királyai a ker. válásra még át nem tért bolgároknak, kiket Pannóniától csak a Duna választ el, és a *kománoknak* vagy *kúnoknak*, kiket a *lengyelek palóczoznak*, mi most tatároknak nevezünk, gyakori beütéseik meggátolása végett építettek, és azután az elhatalmasodó törökök fegyverei ellen . . . állandó katonai őrséggel megerősítettek...¹⁾

Ezt is felhozzák bizonyító adatul az ellenvéleményűek, hogy ime a híres, és az ország népeit nemcsak mint történetíró, hanem alnádori hivatalánál fogva is alaposan ismerő főúr a kúnokat, mint tatárokat említi, ezek tehát tatár nép valának.

Istvánffy ez előadása igazolja azt, hogy a magyarországi kúnok azok, kiket a lengyelek palóczoznak neveztek, s e kúnokat »mi« vagyis az ő idejében tatároknak hívták. Nem akarva itt ismétetni, hogy bár hosszabb ideig a magyarokat turkoknak nevezték, ezek még sem török nyelvűek: elég legyen megjegyezni, miszerint azt, hogy az itt tatároknak nevezett kúnok tatár nyelven beszéltek volna, Istvánffy sehol nem mondja.

A kúnoknak ez időben szokásba jönni kezdett »tatár« elnevezését megtaláljuk a mai Künszentmiklósnál a Kiskúnságban és Tatárszállásnál a Nagykúnságban, melyek 1555-től 1596-ig több oklevélben és összeírásban Tatárszentmiklós és Tatárszállás néven említetnek a vidékükön megtelepített tatárokról. Hogy azonban Istvánffy maga s az ország főtisztviselői jól tudták, hogy a kúnok a szokásba jött tatár elnevezés mellett is nem tatár nyelven beszélnek, igazolják ezt ama számos oklevelek, összeírások, leiratok, régi kiváltságai megerősítéséről szóló kir. levelek, melyek a jászkúnok részére Istvánffy életében adattak ki nagy részben az ő tudta és befolyásával, ki több évig kir. helytartói titkár, utóbb pedig alnádor volt; mind e levelekben azonban a kúnok sehol tatároknak nem nevezetnek, holott Istvánffy történelmi munkájában sokat ír a valódi tatárokról, kik az általa oly részletesen megírt 15 éves török háborúban nagy szerepet játszottak.

XVII.

A XVII-dik század második felében a sokat hányatott protestáns egyháznak volt egy bátor lelkű s tudományos tagja: *Otrokocsi Feris Ferencz* lelkész, testben, lélekben magyar, ki Szathmáron tanító, szülőföldjén Rimaszécsen, majd Gyön-

¹⁾ Historia regni Hung. 1758. XVIII-dik könyv 200. l.

győsen és Kassán lelkészi hivatalt viselt, s vallásáért a gályarabságot is végig szenvedte. Ez, mint a nép embere, a magyar, s mint a gyöngyösi egyház lelkésze, az ennek szomszédságában lakó jászok nyelvét teljesen ismerte, sőt hihető, hogy viszontagságteljes életében a Kunságon is megfordult. Több munkái között »Origines Hungaricae« című történelmi műve, eltekintve némely merész következtetéseitől, nagy tudományossága és széles olvasottságáról tesz tanúságot, s még nagyobb súlylyal bír előadása ott, hol saját tapasztalata után beszél. Nézzük, mit ír ő ezen, 1693-ban megjelent munkájában a jászok nyelvéről és nemzetiségéről.

E műve kezdetén (I. r. 18. l.) előbb a régi Scythia nyelvéről szólván, így folytatja: »csak magában Magyarországon is, némely *nyelvjárásokon* kívül — dialectus — ezen és a múlt században hét, egymástól nagyon különböző nyelvet lehet és lehet most is megszámolni, s elősorolván a magyar, német, tót, oláh, görög, cigány és 7-diknek a széles elterjedést nyert török nyelvet, így szól: »a *jászokat* vagy *kúnokat* külön nem számlálom, mert *ezek is magyar nyelven beszélnek* — hungarico utuntur idiomate —« nem számítja a trák vagy ruthéneket, mivel ezeknek nyelvei a szláv nyelv szójárásai.

Még tüzetesebben ír a Gyöngyöshöz közel eső *jázság* nyelvéről: »a *jászok nyelve* megtekintéséből is kitűnik — úgymond — hogy ők, mint *ezt magok is elismerik*, a legeredetibb származékai azon scythák utódainak, kiktől ama nemzet, mely most saját nevén magyarnak mondatik, származott. Mert nyelvek *általában ugyanaz a többi magyarokéval*; a mi *különbség* néhány kevés szóban első tekintetre látszik, az nem annyi, hogy megérdemelje, hogy a beszédnek különbözővé tétele végett itt elősoroltassék. (Quae differentia prima fronte videtur esse in paucis quibusdam voculis, ea non est tanta, ut hic ad diversitatem sermonis faciendam recenseri ullomodo mereatur.) Azt sem lehet mondani, hogy ezek hosszú idő alatt a többi magyaroktól nyelveket megtanulhatták. Ugyanis mivel külön laknak — seorsim, — valóban csak úgy meg nem tanulhatták volna azok a mi nyelvünket az együttlakás alatt Magyarországon belül, mint a tótok és németek, a kik kevés kivétellel... még eddig azt megtanulni nem tudták. Minden, ki a dologban jártas, tudja, de a tapasztalás is bizonyítja, hogy mily nehéz valakinek, főleg nemzetiségi tömegnek, ősi anyanyelvét elveszteni, s a szomszéd nemzet beszédjét egészen elsajátítani. Jól tudom — úgymond — hogy két egymástól különböző nyelv századokon át különféleképp változik... azt azonban soha nem olvastam, hogy valamely nemzet, mely elkülönítve városaikban s faluikban lakik, egy más szomszéd nemzet nyelvét elfogadja

s a maga ősi nyelvét egészen elvesztette volna. Ezenkívül... a jászoknál és magyaroknál látható szokások is eléggé tanúsítják, hogy azok az ugyanazon nyelven beszélő régi nemzet ugyanazon vérből származtak. Ebből — úgymond — kitetszik, hogy a sziléziai származásu, de megtestesült magyar tudós Wernher György 1550-ben helyesen írta, hogy a jászok Magyarországon most is megtartják ősi nyelveket, hanem a mi nyelvünk és a jászok nyelve nem ismerése miatt csatlakozott abban, midőn írja, hogy azoknak különös, a magyartól igen különböző nyelvek van. Hasonlóan, csak hogy más módon, tévedt Ranzan is, midőn azt írja, hogy a mi jászaink német nemzet.

Majd ismét (275. l.) a kúnokról ír: »a mi *kúnjaink* — úgymond — Magyarország déli részében külön lakva, a legtisztább magyarok, kik a *hunnok* régi törzséből származtak és terjedtek el, »nyelvek is (277. l.) azt mutatja, hogy ezek hasonlóan, mint a többi magyarok, a hunoknak valódi ivadéakai, mert lényegesen — in essentialibus — ugyanazon nyelven beszélnek, mint mi, s ezt *nem mi töltünk vettük*, mint a kik eleitől fogva, az országban saját székeikben külön laktak, hanem *ősi, és elődeiktől átvett az ő nyelvek*.« A kún királynak Rogeriusnál említett nyelv tanulása — úgymond — nem a lényegre, hanem a nyelvjárásra — dialectus — értendő. Mert lehetetlen lett volna neki oly rövid idő alatt, mint ott mondatik, még pedig övével együtt, a magyar nyelvet megtanulni, ha ettől az ő nyelve már eredetileg egészen különbözött volna; de a közöbök azonnal, a nyelv miatti aggodalom nélkül küldött térítők is világosan mutatják, hogy azoknak nyelve lényegben a mienkkel ugyanazonos volt.

Végre a IX-ik fejezetben a »magyar« név eredetét vizsgálva, így ír: »ez a legközössegebb neve nálunk mindazoknak, kiknek *anyanyelvek a magyar, akár jászok, akár kúnok*, akár baranyák a Dráva és Száva között, akár székelyek Erdélyben, akár a kik századok óta latin nyelven »hungarok«-nak nevezetnek.

Otrokocsinak a XVII-ki századból a jászok nyelvéről és nemzetiségéről nézve ezen részletesen ismertett tudományos előadása nagy fontossággal bír. Mert — mint látjuk — ő a hazai nyelveket, sőt ezeknek nyelvjárásait teljesen ismerte; tudta, hogy a ruthen a szláv nyelv szójárása, ismerte a baranyai, a székely nyelvjárásokat, ismerte a jász nyelvet, tudta, hogy ez a magyartól kevés szavakban különbözik; ismerte Rogerius, Wernher s Ranzan munkáiban mutatkozó ellentéteket, s ezeket czáfolat alá vette; tudta és elmondja, hogy a jászok a legtisztább magyarok, kik magokat a magyarokkal egy hun-scytha törzséből származottaknak mondják; tudta,

hogy a kúnok nem megyékben, hanem székekben, s egy-egy nagyobb elkülönített tömegben laknak, s kimondja ismételve, hogy a jász-kúnoknak a XVII-ik században beszélt magyar nyelve ősi, mely rájuk elődeikről maradt, nem pedig itt a magyarok között letelepedésük óta ezektől eltanult nyelv, s hogy e nyelv lényegben ugyanaz a magyarral, s a néhány szavakban mutakozó csekély eltérés a jász-kúnok nyelvét a magyartól külön nyelvvé nem teszi.

Ime a kún miatyánknak a Kúnságon taníttatását alig három évtizeddel megelőző időből a jász-kúnok tiszta magyar nyelvű és nemzetiségűeknek hirdettetnek; s vajjon, a ki ily történelmi és ethnographiai készütséggel bír, elkerülhetette volna-e annak figyelmét, s mellőzte volna-e munkájában annak felhozását, hogy a jász-kúnok hajdan nem magyar, hanem az ő általa hetedik nyelvről említett török vagy tatár nyelvűek valának, de ő ezt, mivel erre nézve semmi adatot nem talált, s mivel ez az általános ismert tényekkel ellentézett, nem tette, nem mondta, sőt nyilvánította, hogy a jász-kúnok magyar nyelve és nemzetisége az ősidőkből származott le az ő korára!

XVIII.

Bombardi Mihály jezsuita Magyarország helyrajzáról 1718-ban Bécsben kiadott munkájában a jász-kúnokról gyakrabban emlékezik. ¹⁾ Mindjárt munkája kezdetén, »a különféle nemzeteknek eredete« című fejezetben így ír: a kúnok, kiket IV. Béla király fogadott be az országba, nekünk úgy látszik, hogy a tatárokkal egy nemzet vagy ezeknek származéka, mert S. Medard krónikájában az 1240-ik évnél ezt olvashatni: bizonyos nemzetségű emberek, kiket némelyek tatároknak, mások kúnoknak hívnak, némely tudósok pedig azt hiszik, hogy ismaeliták, nagy sokasággal Cseh-, Magyar- és Lengyelországon... tölzsel vassal pusztítanak. Majd munkájának vége felé Kúnországról így ír: a mi Cumaniát illeti, több hazai és külföldi írók abban megegyezni látszanak, hogy nekünk bebizonyítsák, miszerint Kúnország a mai Oláhországtól nem különbözik; ezt igazolja Révai is.... Azt hiszem, hogy ezt szívesen elfogadják mindazok, kik Istvánffy és mások ellenében a kúnokat inkább pogány magyaroknak, mint tatároknak tartják; a mit Medard krónikája ellenében igazolni látszanak, azon nehéz harczok, melyeket a tatárok és kúnok egymás ellen folytattak; továbbá a nemzetnek Moldvában és Bessarába

¹⁾ Topogr. m. regni Hung. I. 13. 312. l.

határánál levő szétszórt maradványai, melyeknek nyelve a magyarhoz hasonló; végre a mai kúnsági faluk és városoknak nevei, melyek, hogy a magyarokhoz rokonok, azt senki, ki e nyelvben jártas, nem tagadhatja.

Ebből láthatjuk, hogy Bombardi a kúnok tatársága iránti véleményét egyedül Medard krónikájának habozó előadására alapította; még az ő idejében tehát a kún miatyánknak híre sem volt, különben azt bizonyosan felemlíti, mint nem mellőzte Jászberénynél a Lehel kürtjének előhozását; utóbb a kúnok tatársága iránti véleményét mintegy visszavonva, az azoknak magyarságát igazoló adatokat sorolja elő.

A tudós Beel Mátyás, Magyarország helyrajzában nagy nevű írója, e munkájához adatgyűjtés végett 1730-ban a Jász-kúnságot is személyesen beutazta, ezért nevezi munkáját valószínű és szemmel látott leírásnak. E művének a Jász-kúnságra vonatkozó része ugyan 1749-ben közbejött halála miatt nem jelenhetett meg, azonban kéziratban fenmaradt. Ebből látjuk, hogy ő a Jász-kúnságon kívül személyesen volt Kúnszentmárton, Turkeve, Karczag, Kúnhegyes nagykún, s a Kiskúnságon Laczháza, Szentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás községekben, s a régi székhelyen Halas városában, mindenütt vizsgálta a levéltárakat, szóbeli és írásbeli adatokat gyűjtött, a halasi levéltárban talált régi kún okleveleket évszerint kivonatilag feljegyezte, de e buzgó régészeti kutató, ki már 1718-ban a hunscytha betűkről értekezést írt, sehol nem emlékezik arról, hogy valahol a Jász-kúnságon a kún miatyánk, vagy más régi kún nyelvemlék léteznék vagy ismeretes lett volna.

A kúnok nyelve és nemzetiségére nézve elmondja, hogy némelyek, ezek között Istvánffy, a Medard krónikája nyomán a kúnokat tatár eredetűeknek tartják, mert e mellett is nevezethettek ők kúnoknak, szövetkezettek a magyarokkal, lakhattak Oláhországban, s azután a magyarokkal összekeveredve, ezeknek nemzetébe beolvadhattak, mivel megtörténik, hogy egy nemzet nem csak földjét, hanem nevét és nyelvét is megváltoztatja. Mások viszont a kúnokat magyaroknak tartják, mert Moldva és Bessarába határainál most is vannak népek, melyeknek nyelve némileg hasonló a magyarhoz.

Beel maga e részben határozottan nem nyilatkozik, azonban a tatárság mellett való erős érveléséből azt lehet látni, hogy ő is e véleményt pártolta, s megjegyzi, hogy a kúnok által Magyarországon birt székeknek és faluknak nevei magyar, és nem tudni miféle más ismeretlen nyelvre mutatnak.

A jászok elődeit pedig szláv nyelvűeknek mondja, most azonban már mind a jászok, mind a kúnok tisztán magyarok. Deserichy Incze kegyesrendi szerzetes a magyarok ő-

történelmére vonatkozó s 1748-ban megjelent munkájában ¹⁾ Otrokoecy azon állítását igyekszik czáfolni, hogy a kúnok a magyarokkal vérségi összeköttetésben állanak, mely állítás — úgy mond — nem oly bizonyos, hogy hozzá kétség ne férhetne; mert Ens szerint a kúnok a gothoknak és germanoknak maradványai, s a magyar íróknál előforduló kún fejedelmek nevei: Kuthen, Oldamir és Ladomir német és goth hangzásuak; s a kúnok szomszédjaik és szövetségeseik lévén a rutheneknek, ezeknek nyelvéből némelyeket elsajátíthattak. Az, hogy most magyarul beszélnek, nem bír fontossággal, mert hazánkból a kúnoknak nagy része a tatárokkal visszaköltözött, itt csak a fegyvertelenek maradtak, s ezek lassanként megsaporodván, a magyarokkal összevegyültek s nyelvüket megtanulták. Mindezek mellett is Desericzy nem tagadja, hogy a kúnok a magyarok őseivel a hunnokkal vérrokonok.

Némely íróknál *Ladomir kún fejedelem* említettén, mivel ez történelmileg nem való, szükség lesz ez alkalomból e véleményyt helyreigazítani.

Turócynál olvassuk először, hogy II. Géza király seregét Oroszországba vezette *Lodomér hercege* ellen, hogy az ipán Minoslón ejtett sértéseket megboszulja, már elébb is küldött ide segédhadakat, de ezek a ruthenek és kúnok által megverettek, ²⁾ ugyanez Pethő Gergely krónikájában így fordul elő: *Ladomir a kúnok fejedelme*, az oroszok fejedelme ellen támadta, kinek leányát vette vala Géza magának feleségül, azért nagy sereggel segítségére ment az ő ipjának és *Lodomért* igen megveré; Pethő után így említi ezt Desericzy, s így hozza fel Horváth Péter is. ³⁾

Kerékgyártó, Géza királynak orosz sógorai érdekében György és Vladimírko nagy hercegek elleni hadjáratát 1151 — 2-re teszi. ⁴⁾ Nestor szerint a magyarok Isaslavot *Vladimirovich* György Susdal hercege ellen már 1149-ben segítették, Vladimirovich hadseregében mint segítő csapatok a *palóczok* harczoltak, kiknek vezére *Temirchos* vagy Siroslav vala; így folyt a harcz a palóczok segítségével még 1152-ben is, midőn György hercege a *Temir*, Dulep és Berdos vezérek alatt levő palóczokkal Goritsevnél táborba szállott, azonban megveretett, Isjaslav 1154-ben meghalt, de Temir még 1154-ben is élt. ⁵⁾

Ebből azt látjuk, hogy ez időben Ladomir nevű kún fejedelem nem volt, hanem Susdal hercege volt Vladimír György, ezt nevezi Pethő Ladomir kún fejedelemnek; a palóczok vezére pedig Temir volt.

¹⁾ De init. ac major. Hung. 67. l. — ²⁾ LXVI. f. — ³⁾ Coment. de init. p. 106—7. l. — ⁴⁾ Hazánk évl. 68. l. — ⁵⁾ Jászkúnok tört. cz. munkám II. 127—31. l.

XIX.

Az ellentáborból úgy a bel- mint a külföldi írók leggyakrabban hangoztatják, hogy ott van erős és megdönthetetlen bizonyítéknak a *kún miatyánk és a Petrarka-féle kún codex*.

Ne térjünk ki ez oly fontosnak látszó bizonyítékok elől is könnyű szerrel, s tegyük mindkettőt vizsgálódásaink tárgyává.

Feltűnő, hogy a kún miatyánk fölfedezésével csaknem egy időben indult meg a vita, mely kétségbevonja a székelyeknek a régi húnoktól való származását, s e vita a kúnok nyelvének kérdésével mai napig tudományos értekezések tárgyául szolgál.

Hogy a kún miatyánk a kúnok beköltözésétől kezdve a XVIII. század 3-ik évtizedéig a jászkúnoknál ismeretes lett volna, erre nézve semmi adat, még szájhagyomány útján sem maradt fenn.

Midőn a jászkúnok a Rákóczy-világban történt menekülésökből 1712. után hazakerültek, s községi belételeket rendezni, s ősi szabadságaik visszaszerzésén munkálkodni kezdtek, valahogy egy előttök idegen nyelvű miatyánkhoz jutottak, mely a török uralom alatt a Kis- és Nagy-kúnág szomszédságában volt tatártelepek megszűnésének, a magyarságba beolvadásának volt maradványa, mely kún miatyánk cím alatt, már csak különösségénél fogva is mind a két Kúnágban annyira elterjedt, hogy ezt 1730—40. körül Nánásy János kiskúnerületi táblabírónak rendeletére Fülöpszálláson, hol Nánásy lakott, Rákosi István tanító mint ősi nyelvmaradványt, az iskolában a gyermekekkel tanultatni kezdte; itt tanulta azt meg többek között Bankós István fülöpszállási fiú is s ugyanez időtájban azt a kún-szentmiklósi levéltár részére valaki gondosságból félív papírra lemásolta. Nem sok idő múlva a véletlen e kún miatyánkot európai hírűvé tette.

A jászkúnok a második porosz háború kiütésekor 1744-ben megajánlották, hogy saját költségökön ezer lovaszt fognak kiállítani, csak engedtéssék meg nekik, hogy magokat a rokantak kórháza hatalma alól megválthassák s régi kiváltságaik használatába visszahelyeztessenek. Ez meg is engedtetett; azonban régi kiváltságos jogaiknak az erről kiállítandó királyi oklevélbe beiktatandó pontjai megállapítása tekintetéből utasították a jászkúnok, hogy régi kiváltsággleveleiket terjeszszék elő; minélfogva ezek községenként összeszedetvén, azokat 1745. február 25-én Bécsben Nánásy János kiskún-, Varró István nagykún- és Horváth András jászkerületi meghatalmazottak felmutatták.

Bécsben létök alatt az udvarnál a híres Kollár Ádám Ferenczcel, ki udvari tanácsos, könyvtári igazgató s jeles

keleti nyelvtudós volt, megismerkedni alkalmuk nyílt, ki tőlök a jászok nemzet belviszonyairól nagy érdekléssel tudakozódott. Varró és Nánási teljes készséggel szolgáltak a kívánt felvilágosítással, sőt mint ritkaságot elmondták előtte a kún miatyánkot is, melyben a nagy nyelvtudós felismerte azonnal, hogy annak több szava a török nyelvhez hasonlít. Ez elmondott miatyánk szövege következő volt:

*Bezen attamaz kenze kikte, szénlészen, szonádon, dösön
szenkülön, nitziégen, gérde, ali kékte — bezen akó mozne,
okné mezne, bergéze, pitbütör, küngön il bézen méne mezne
neszembeze, jermeszbeze, utrogergenge, ilme bezne, olgya
nanga, kútkor bezne, algya manna, szen borszony, boka csalli,
bólsón igyi tengere. Ammen.*

Felfedezésének Kollár annyira megörült, hogy már 1763-ban, midőn Oláh Miklós »Hungaria et Attila« című munkáját kiadta, ehhez tett jegyzeteiben (91. l.) azt írja, hogy: »Magyarországnak legkisebb része az, melyben magyarok, vagy csak magyar nyelven beszélő nép van, s valóban attól lehet tartani, hogy e beszéd kimegy szokásból oly módon, mint a kúnok nyelve elenyészett.«

Feltenni sem lehet, hogy Kollár az előtte oly feltűnést keltett kún miatyánk eredetéről a kún küldöttektől, különösen, ki ezt iskolában is taníttatta, Nánásytól részletesen ne tudakozódott volna, azonban épen az, hogy erről Kollár semmit fel nem jegyzett, azt mutatja, hogy a kúnoktól erre nézve, a fennebbieken kívül, bővebb felvilágosítást nem nyert.

Ez indította Kollárt arra, hogy erre nézve magának a Kúnokból bővebb értesítést igyekezzék szerezni, s felkereste levelével Herpay Mihályt, ki mint halasi kormármáros a téri és vásárhelyi Török-féle mozgalmakban részvét gyanúja miatt 1753-ban elfogatott, s fogságában a protestáns vallásról a katolikusra térve át, 1754-ben nem csak nemességgel, arany lánczczal, hanem a kiskún kapitánysággal is jutalmaztatott. E kiskún főtisztól Kollár 1771-ben a kún miatyánk másolatát azon értesítéssel kapta meg, hogy ezt nemcsak a kún levéltárakban őrzik, hanem az iskolákban is könyv nélkül tanultatják, hogy legalább ily módon a kúnok régi nyelvének valami maradványa az utódokra átszálljon; küldött ezenkívül Herpay Kollárnak kölesből készült részegítő tatár italt, az úgynevezett bózát is; azonban a kún miatyánk eredetéről, s hogy az eddig hol lappangott, Herpay se tudott bővebb felvilágosítást adni, sőt Varró István egyik bécsi küldött 1771-ben meghalt.

Mindez azonban elég volt arra, hogy a kún miatyánk a tudós Kollár útján ne csak a hazai, hanem a külföldi tudós

világban mint új felfedezés elterjedjen, s a további kutatás és levelezés hazai tudósaink között nagy élénkséggel megindult.

Igy a kún miatyánk iránt Cornides levelezésbe bocsátkozott Ráday Gedeonnal is, ki a kúnokat Prayval egyezőleg magyar eredetűeknek tartotta, s midőn ennek czáfolatául neki Cornides a kún miatyánkot megküldötte, Ráday erre 1773-ik év elején következő érdekes levélben válaszolt:

»A mi a megküldött miatyánkot illeti: emlékszem, hogy ilyen nekem is volt, mely azonban losonczy igazgató id. Kármánál elveszett. Az enyim amattól egészen különbözött, úgy hogy a kettőben talán egyetlen szó sem egyezett egymással, s e különbözőség engem mind a kettőtől való kételkedésre indít. Az ön által küldöttet közöltem báró Orczy tábornokkal, ki nekem azt mondá, hogy ő is kapott egyet egy igen öreg kúntól, a ki állította, hogy ezt a kúnok gyermekeikkel iskolákban még az ő idejében könyv nélkül tanultatták, de most már azzal felhagytak. Hozzá tette azonban a báró, hogy az ő miatyánkjá is, a mennyire emlékezik, az önétől különböző, a mi engem előbbi véleményemben megerősít.

Hogy elmondjam az egész dologról véleményemet, az következő: a XVI. században egy bizonyos Telegdi János, ki magyar nyelvtant is írt, tett legelőször ismeretessé egy bizonyos kún miatyánkot, melyet azután a híres erdélyi tanár Kaposi megújított és ismeretesebbé tett, s ez az épen, a mi tőlem elveszett. A Kaposi-féle példányhoz valóban a hunszékely betűk is mellékelve a régi hún olvasás-módról való rövid utasítással, melyet azután Bél használt. Minthogy pedig Kaposinak ezidőben úgy Magyar, mint Erdélyországban oly igen nagy tekintélye volt, hogy még a magyarok is, Debreczent és Patakot odahagyva, hozzá tanulmányaik végett csapatastul siettek: tehát így könnyen megtörténhetett, hogy az ő kún miatyánkjá a kúnokhoz is elhatolt, kik minden más bizonyíték nélkül, minthogy ez oly híres embertől, mint Kaposi, származott, a régiség iránti buzgóságból azt iskoláikba bevittek. Mert melyik öreg kún fog most a Kaposi időkre visszaemlékezni? Hanem az a kérdés, hogy vajjon az említett miatyánk valóban kún-e? Én erről kételkedem. Mi engemet illet, véleményem az: hogy a régi kún nyelvnek egy nyelvvél sincs oly közel rokonsága, mint a magyarral, ha nem lett volna is az valósággal magyar. Ezt hinni sok és fontos okaim vannak, melyeket máskor elősorolok. El is feledém mondani, hogy báró Orczy nekem megígérte, hogy az ő kún miatyánkját nekem megküldi, melyet, mihielyt megkapok, Önnel közölni nem fogom elmulasztani.«

Rádaynak ez érdekes sorait Cornides Prayhoz Bécs-

ből, 1773. márczius 21-ről írt levelébe szó szerinti beiktatva; b. Orczyt pedig az említett öreg kúntól származó miatyánk szövegének véle közlésére felkérte.

Cornides már előbb egy, a kúnok történelme, nyelve s nemzetiségére vonatkozó, Pray pedig a »Dissertationes in Annales vet. Hunnorum stb« című jeles munkán dolgozván, különösen folytatott tudományos levelezéseikben a jász-kúnok történelme és nemzetisége is egyik fő tárgyát képezte a vitának. Cornides a kúnok tatár nyelvűsége mellett erősen harczolt, Pray azok magyar nyelvűségét védelmezte egész hűvel.

1773. február 14-én írja Cornides Praynak Bécsből; hogy a mit ez vele a kúnokról és cumanokról közlött, igen jeles ugyan, de ő azokat nem használhatja, bár némelyekben egyetért; hogy a Sz. László és Kálmán alatt előforduló chunok és a IV. Béla s ezt követő királyok alatti cumanok egy nemzet valának, azt elhiszi; ezután az Árpáddal bejött, majd Moldvából beköltözött, s az Oskold és Dir alatt russoknak nevezett cumanokról, s a kúnoknak a kozárokkal való rokonságáról szólván, így folytatja: »a mit a kúnok nyelvére nézve felhozol, igen szépek és mély belátással vannak kigondolva, de engem véleményedről meg nem győznek. Mert, hogy a kúnok nyelve a magyartól különbözött, erről Rogeriuson kívül, e korbéli más emlékek is szólanak. Egész tömegét hozhatnám elő ama tanúknak, kik egyezőleg állítják, hogy a kúnok kípzaktatórok valának, a kún nyelv pedig a tatárnak szójárása; de éljünk bizonyosabb és erősebb indokkal.« Ekkor elmondja, hogy három évvel ezelőtt (1770.) Velenczében mikép talált véletlen a Petrarka-féle kún codeare, melyből sok szót kijegyzett, s úgy találta, hogy a kún, a magyar, szláv, német és más európai nyelvektől teljesen különbözik; de jegyzeteit Erdélyben hagyván, most abból a kún nyelv mutatványát vele nem közölheti. Azonban ép jókor esett, hogy e napokban kapott Kollártól egy régi kún nyelvű miatyánkot, melyet hozzá egy a kúnok között tekintélyes ember küldött, úgy mint azt ma is a kún iskolákban a gyermekek felmondani szokták; ez, bár a hosszú idők alatt eltorzított, azonban annak több szavát Kollár a törökből és tatárból, ki e nyelvekben jártas, könnyen megmagyarázta. Kezdeté így hangzik: Bezen attamász kenzekikte, mi ezt teszi: miatyánk, ki vagy a mennyekben.

Cornides e levelében a kún miatyánkot: oratio Dominica veteris lingvae Cumanicae« címmel említi, mi a kúnsmiklósi jegyzőkönyvbe beírtnak címével majd teljesen egyezvén, azt kell binni, hogy ezt Kollár a kúnsmiklósi példányról kapta.

E közlés Prayt meglepte, s kísérletet tett a kún mi-

atyánk vele közlött kezdetének értelmét a magyarból megfejtteni, s ezt azonnal közölte Cornidessal, ki márczius 1-ről válaszolta: »a kún miatyánk kezdetét addig csűröd csavarod, míg magyarba át nem viszed. E dologban, hogy mily szép eszed van, kitünően megmutattad, úgy látszik azonban, hogy a kún szavakat inkább elhomályosítottad, mint megfejtetted. Találtam a régi miatyánkon kívül egy szintén régi kún nyelvű asztaláldást is, mely így kezdődik: Mikemáz, Kunszenmenden szenakori kikemenezne etc., ezt fordítsd le, ha tudod, a mi nyelvünkre s nagy Apolló léssel előttem!«

Majd május 9-én Bécsből így ír Cornides Prayhoz: »azt tehát, hogy e miatyánk: bizam attamász... tatár, megismered, Ez nekem elég. Úgyde e miatyánkot az asztaláldással nemcsak őrzik a kún levéltárakban, hanem a gyermekekkel az iskolákban tanultatják is, mint a régi kúnok nyelvének némi mutatványát. Ezt állította, ki az imák példányait küldte, a Kiskúnság rendes kapitánya; a ki egyszersmind kölesből készült bóza nevű tatár italt is küldött Kollárnak. Ismerd el tehát a kúnokban a tatárokat, s a régi kún nyelvben a tatárnak szójárását.«

Ezután 1774. júl. 12-én Pestről Roth Tamáshoz írt levelében megküldi ennek a kúnmiatyánk ama szövegét, melyet Kollár Herpaytól kapott, valamint az asztaláldást is, mely következő:

Mikemáz Kunszenmenden szenakori kikemenezne gungenbingerberge galagumnaganga kutkoz szerberszágunk hatalmad színe alliber orbezenbit ali nigra ovia nigra. Amen.

Majd így folytatja levelét: itt veszed a régi kúnok miatyánkjának egy más példányát, melyben minden kérés külön befoglaltatik, s az előbbtől egészen különbözik: ezt b. Orczy Lőrincz ezelőtt 20 évvel (1754.) egy nagyon öreg Vincze nevű kúntól tanulta, s melyet nekem a múlt évben (1773.) Ráday Gedeon által megküldött. E Vincze-féle miatyánk szövege következő:

*Bizoum atamaz kisz gonglerdesz sin,
Senun adun mukaddes olsoun,
Senun Melcutun gelson,
Senun iradetun olsoun nitegin gugdedahi jerde
Hergoungi bizoun etmege mouzi verbize bon gjonu
Vabisoum bourg sleroumic bize bagisle nitegin biz dahi
bizoum burglume rucze bagislerou
Vabisi tag sribe adehal etma
Lekin sherirden bizine gsat ejle
Zira fenundur melkut vesultanet ve Megsdi te ebed Amen.*

Levele végén megjegyzi Cornides: úgy gyanítja, hogy

ez utóbbi miatyánk a régi philisteus jászoké volt, mely idővel tévedésből a kúnoknak tulajdonították. E gyanítást, támogatják az ebben előforduló néhány héber szavak mint: ve, és malcut = ország stb. ezek mindenesetre hazai régiségeink tiszteletre méltó maradványai.

Ez új kún miatyánkról Cornides Prayt is még 1774. febr. 19-én. Bécsből értesítette. Feltűnő azonban előttünk, hogy ez a második, a Vincze-féle kún miatyánk, bár ez is a Kúnságból, sőt egy igen öreg kún szájából kerül, a tudós világ előtt se vita, se fejtegetés tárgyául nem szolgált.

XX.

A kún miatyánk kérdése hazánkban mind nagyobb érdekeltséget gerjesztett. Előtt több mint kilencz évvel Jászkiás község jegyzője a fennmlített Bankós István, fülöpszállási fi volt, ki 1774. aug. 28-án Pesten vásár alkalmával a kún miatyánkot többek előtt elmondta, mit a jelenlévők hallomás után leirtak, s Dugonics Endre egyetemi tanárral közöltek.

Ennek következtében mind élénkebb lett a kutatás a Jászkúnságban a régi kún nyelv maradványai után. Így 1774-iki évi okt. 14-ik kúnsági jegyző Terbócs Gábor iratai között feltaláltatott nem csak a kún miatyánk, hanem némely köszöntési formulák is; de hogy ezek mikor és honnét kerültek Terbócsához, azt kitudni ismét nem sikerült. Ugyan ez évben írta be Már András patvarista a kún miatyánkot és a köszöntéseket Kunszentmiklós város legrégibb s épen ez évben kezdett jegyzőkönyvének első lapjára, hol az ma is olvasható, s a köszöntések szövege következő:

„Salutationes. La obetheron! alahajdon! alafekor! tenzene! kenade, scinivico tengelehelebele.“

A kún miatyánk érdekes felfedezését nem késték a tudósok munkáikban felhasználni. Thunman János jeles német tudós »a comanokról mint a hunnoktól egészen különböző népről« czímet viselő tudományos értekezésében, mely 1774-ben jelent meg, előadván, hogy az egész kún nemzet Nagy Lajos alatt a ker. vallásra térven, ezután nyugalomban s királyaik iránt hívek maradtak, így folytatja: »mindazonáltal időjárástól a magyarokkal annyira összekegyedtek, hogy nemzeti nyelvüket is elfelejtették, s annyira elváltoztak, hogy ha kúnoknak nem neveztetnének, nem is tudnánk, hogy ez a magyartól nagyon különböző nemzet ivadéka. Később igéri, hogy a kúnok szokásait egy, ezek történelméről irandó külön munkában fogja előadni; ezután elmondja, a mit a comanok vagy úzoknak beszédjéről sok vizsgálódás után felfedezett. Ez egy mutatvány azon kúnok nyelvéből, kik hajdan Magyar-

országban laktak. Nem rég a a debreczeni iskola könyvtárából kún nyelvre fordított miatyánknak egy szövege közöltetett vele két alakban, de az ezekben mutatkozó eltérések csak a leírás különféleségéből származnak, az épen maradt szavak azonban elegendők arra, hogy a kún nyelvnek a törökkel való rokonságát bizonyítsák. Ezután közli a miatyánk két szövegét, s belőle egyes szavaknak a török nyelvből fejtegetését s ezzel végzi: ez már elegendő, a többinek magyarázatát ügyesebb elmére hagyja; hanem a felhozottakból is világos, hogy a kún és török nyelv csaknem egészen ugyanaz; s hogy az utolsó, ki a kún nyelvnek némi ismeretével birt, három évvel ezelőtt halt meg. Ez Varró karczagi polgár volt, kinek Debreczenben tanuló fia megígérte, hogy atyja írásait átvizsgálja, s ha azokban a régi kúnok nyelvére vagy történelmére vonatkozót talál, azt Thunmannal közölni fogja.

A kún miatyánkkal szemben kényelmetlen volt a helyzete a tudós Praynak, ki a kúnok magyar nemzetiségének hatalmas védője lévén, a kún miatyánk ellenvéleményeseinek kezébe nagy fontossággal birni látszó fegyvert szolgáltatott. Már ekkor nagy tudományossággal írt Dissertatiói készen, sőt Bécsben nyomda alatt voltak, s így nem tehete mást, hanem e munkájában azon állításához, hogy a kúnok nyelve a magyarokétól csak szóíráásban különbözött, jegyzetben elmondta: tudós férfiutól arról értesült, hogy a régi kún nyelvű miatyánkot kúnjainknál a gyermekek könyv nélkül tanulják, mely így kezdődik: Bezam Attamasz kenezkikte stb., s ezután magyar nyelvből fejtegeti e három szót; majd kétségbevonja, hogy e miatyánk a kúnok sajátja volna. Kezénél van egy, ehhez igen hasonló: Byzjam Attamuz, ki jukkek ghiogda sem stb., mely Hensel Godfrid és Thurneiser Lénárd szerint a Krimen kívül lakó tatároké; úgy, hogy attól tart, hogy tévedésből a legjobb hiszemben a tatár miatyánkh kúnak mondatik; mert a több népből összealakult európai tatároknak a kúnokkal soha semmi közük nem volt.¹⁾

Látván a tudósok, hogy a kún miatyánk példányai több helyen fennmaradtak, siettek azokat az értelmezés könnyítése végett összegyűjteni. Így Cornidesnek a kunszentmiklósi levéltárból Rajkó István főjegyző 1775-ben a kún miatyánkot és a köszöntéseket megküldte; mindez végre arra birta Cornidest, hogy a dunai alvidékre tervezett útját a Kiskúnságon vigye keresztül, melynek eredményét illetőleg 1776. május 18-án Szabadszállásán ottani lelkész Végveresmarti Sámuelről nem csak a régi kún nyelvű miatyánkot, hanem némely még feledékenységre nem ment

¹⁾ Dissert. in Annal. vet. Hunn. Vindob. 1774. 113—4. l.

borelköszöntési formulákat is kapott. Pray válaszában ezeket birni óhajtván, azoknak megküldését rövid idő alatt neki megígérte.

Ezután Dugonics részére is 1778. ápril 24-én a kúnszentmiklósi jegyzőkönyvből a híres miatyánk lemásoltatott; Cornides pedig a jászokokról szóló értekezésén nagy szorgalommal dolgozott, melyet Prayhoz Bécsből 1779. decz. 9-én kelt levele szerint ennek vala szándékában, ha megengedi, ajánlani; de erre választ nem kapván, decz. 31-én ismét írt, hogy vajjon az ő kúnjai valaha a napvilágot meglátják-e, azon nagyon kételkedik, mert elcsépeelt dologgal előállani nem akar, alaposat pedig itt Bécsben szorgos elfoglaltatása miatt nem dolgozhat. De ha megjelennek is kúnjai, s ha eltér is némelyekben Pray nézetétől, arról biztosítja, hogy vele mint ellenfelével meg lesz elégedve, s inkább felhagy egészen a kúnokkal, mint sem hogy a jöltevője iránt tartozó tiszteletet megsértse.

Cornides ezután a kúnok nyelve és történetére nézve Prayval szemben annyiival inkább hallgatott, mert Pray szótlanágán kívül az is megzavarólag hatott rá, hogy a miket ő a kúnokra nézve saját fölfedezésének hitt, azokat Thunman említett értekezésében elmondta; úgy, hogy 1780. márcz. 3-án érzékenyen panaszkodik Szarka Jánosnak, hogy e viszonyok miatt értekezése talán soha sem fog megjelenni; majd ismét egy hét múlva azt írja, hogy mégis eddigi munkáját kárba veszni nem hagyhatván, elhatározta, hogy értekezését nagyobb terjedelemben fogja megírni, s felhasználja a Thunman által mellőzött forrásokat, különösen a kúnokra vonatkozó okleveleket, s ezeknek szolgáltatása végett már megkérte a pápai követet; most kéri Szarkát, hogyha nála vagy Victoris gyűjteményében ilyenek volnának, ezeket vele közölje. Márczius 17-én írt levelében pedig arról panaszkodik Cornides, hogy Praytól régóta nem kapott levelet, s úgy látszik, hogy iránta eddigi jó indulata, nem tudja miért, meghidegült; ő magát e kitünő jóságú férfi irányában hibásnak nem érzi.

Majd július 18-án írja Szarkának, hogy a nagykúnok vagy Turóczy kúnjai hasonlóan tatár faj voltak, mint azok, kiket Béla befogadott; ezt a kúnokról írt értekezésében — úgy mond — bebizonyítva fogod olvasni. Ugyanez évi augusztus 25-én Pestről írt levelében kéri Prayt, hogy a mely kúnokra vonatkozó okleveleket hozzá néhány év előtt elküldött, azokat néhány napi használat végett juttassa kezéhez, s a ha ezeken kívül gyűjteményében erre vonatkozó oklevelek is vannak, azokat munkájában felhasználás végett vele közölje.

Végre a jászokokról szóló értekezése — mint kéziratának sorjegyzéke mutatja — elkészült ugyan, de az soha

meg nem jelent, maga Cordines pedig elhallgatott, s végre Pray sürgetésére a pesti egyetemnél oklevéltan tanárává ki-neveztetett, majd nemsokára 1787. okt. 4-én meghalt; hátrahagyott kéziratai közül azonban ez értekezés már 1803-ban hiányzott, s így ez a hazai irodalomban ismeretlen maradt.

Ezután Dugonics 1788-ban »Etelka« című híres regénye jegyzeteiben ¹⁾ a kún miatyánk öt példányát s a köszöntési formulákat török és tatár miatyánk kíséretében kiadta, azonban határozott véleményét nem mond, hanem csak kérdésbe teszi, hogy »a kún miatyánk vajjon nem valami maradvékja-e a törökök nyelvének, kik oly sokáig országunkban laktanak?!«

Hogy a mult század első felében az alsó Kiskúnságon, s ennek legrégibb s legnépesebb városában Halason is ismeretes lett volna a kún miatyánk, erről sem Bél Mátyás, midőn helyrajzi nagy munkájához adatgyűjtés végett 1739-ben itt megfordult, sem midőn Cornides 1775-ben aldunai utazását, kutatva a kún nyelv emlékeit is, e városon keresztül vette, sem más írók ez ideig nem emlékeztek. Sikerült azonban folyó 1882-ik évben nyomára jönni, hogy a XVIII. század második felében a kún miatyánkot Halason is ismerték. Jelesen itt 1770—80. körül egy Székely (?) nevű jegyző volt, ki ezt tudta; ennek több leánya itteni birtokosokhoz: Pap Takács F. József, Kardos István, Kolosváry, Vas János és Keresztúri Istvánhoz menvén férjhez, vejei útján ez elterjedést nyert; Pap Takács-tól tanulta meg ör. Csapi János, ki azt következőleg diktálta le f. évi ápril 10-én:

Bezen atamas ebenzeki te leszen szenáto Dözsö nitzi kege ali liki kelet putkutor kungivi ilbezne, ilnebezne, kutin-bezne migni bocsátani bocso megne tenge lyizni Amen.

A másik vő Kardos István fiának özvegyénél pedig következő eltorzított s rövid alakban maradt fenn:

Bezem atamas ebenzeki dömsöd akiné szendészen szinotor pukhider kühider izembernem bocsátatját Amen.

E miatyánknak czimzett értetlen szavakat az illetők megtanulták, leírták, sőt oly divatja lett, hogy az apák gyermekeikkel megtanultatván, annak felmondásában vendégségi összejöveteleik alkalmával gyönyörködtek, s a melyik fiú nem tudta, azt kedvencz csemegéjében nem részesítették. A fennebbiek azt mutatják, hogy a kún miatyánk Halasra 1775-ik év után vitetelt át a felső Kúnságból; ezt igazolja az, hogy a kúnszentmiklósiával egyezőleg a halasiból is, a fennebbi első példány szerint, a 2-ik kérés hiányzik; hogy azonban ezt itt iskolában is tanították volna, erről senki nem emlékezik.

¹⁾ Első kiadás 1788. 384—9. l.

Végül nem mulaszthatjuk el felemlíteni, hogy a kún címekkel jelölt nyelvemlékek számát szaporíthatjuk, mert nemcsak a kún codex Velenczében, s hazánkban kún miatyánk, köszöntések és asztaláldás, hanem Halason egy kún ének is maradt fenn. A XIX. század első felében a halasi reformált gymnasium 3-ik, 4-ik s 5-ik osztályának tanára, a szigorúsága miatt rettegett Corrector, Szilágyi Márton volt, ennek vala tanítványa az 1830—1—2-ik évben ez értekezés írója is, de ez időben a szokott egyházi énekeken kívül más ének tantárgyúl nem szolgált. Azonban már 1846—7-ben e tanár egy kún éneket, szövegének táblára felírásával, s egy újabb énekből átvett dallammal tanított s énekeltetett, s ez Vass Eleknek előadása szerint még 1856-ban is, midőn ő a gymnasiumi 4-ik osztályt fennebbi tanár alatt végezte, szokásban volt. Ez éneket, hagyomány szerint, Halas városi tanácsnok Miskolczy Kerekes László, nem tudni mikor és hol tanulta el, s hozta magával 1840. körül, mint állítólag régi kún maradványt, s ettől jutott az iskolába.

Ez ének szövege Péter Dénes halasi birtokos közlése szerint következő:

*Héli héli jáde üzürmén
Üzdbe her
Zeboralle, Sarmamanule
Als bizon Sasarma
Düzüstürmü dücsürmü
Hej alah ilalah
Zeboralle dücsürmü.*

E szöveg jelentését azonban sem Miskolczy, sem Szilágyi, sem ennek tanítványai nem értették, hanem értelem nélkül betanulva énekeltek az iskolában.

XXI.

Tekintsük meg ezek után, hogy az eddigi adatok szerint mi eredményre jutunk a kún miatyánk származása történetére nézve. Ráday szerint egy kún miatyánk a XVI-ik század végétől ama Telegdy Jánostól származik, ki magyar nyelvtant írt, s ki 1598-ban Leydenben kiadott négy levélnyi kis munkájában a hún abécé betűit legelőször ismertette. Feltűnő azonban, hogy a régi nyelvmaradványok iránt oly érdeklődéssel viseltetett Telegdy s más erdélyi tudósok munkáikban e miatyánkról nem emlékeznek. Holott pedig ez volt az, melyet Kaposy, a gyulafejevári ref. főiskolának 1713-ban meghalt tudós tanára a húnsekély betűkkel még ismertebbé tett, a mi e szerint a Rákóczy forradalom korszakára esnék. E Kaposy-féle miatyán-

kot kapta meg Ráday, mely mint mondja, losonczy igazgató Kármán kezén elveszett. Ez Magyarországra, az innét Kaposy jeles tanárhoz tódult tanulók által vitetett be; így hatolt az el a kúnokhoz is, kik úgy Kaposynak tudományos hitele, mint a régiség iránti kegyelemből azt iskoláikba is bevitték.

De mit szóljunk Rádaynak azon határozott nyilatkozatához, hogy a Kaposy és kunszentmiklósi-féle két miatyánk egymástól annyira különbözött, hogy a kettőben talán egyetlen egy szó sem egyezett a másikéval; s így a két miatyánk nem egy nyelvből való volt; sőt mint Ráday megjegyzi, az a kérdés: hogy vajon az említett Kaposy-féle miatyánk valóban kún-e?

Ha tehát e két miatyánk különböző, úgy nem lehet, hogy a Nánásy által Fülöpszállásán az iskolákban taníttatott szöveg ugyanaz legyen a Kaposy-félével, melyről szintén az mondatik, hogy a kúnoknál az iskolákban taníttatott. De a Nagykúnságban se tanították a Kaposy-féle szöveget, mert úgy Varrótól, mint Terboles Gábor jegyzőnek irataiból mindig csak az egy kiskúnsági vagy kunszentmiklósi szöveg tűnik elő; s ez megczáfolja Rádaynak azon állítását, és feltevését, hogy a Kaposy-féle szöveg hatolt el és taníttatott volna a kúnok iskoláiban. De az öreg Vincze-féle szöveg sem lehet egy a Kaposyéval, mert Cornides a Vincze-féle szöveget is Rádaytól kapta, s ez még sem említi, hogy a Vincze-féle szövegben a Kármán kezén elveszett Kaposy-féle szöveget felismerte volna.

Van tehát már két egymástól különböző nyelvű, s kún címekkel jelölt miatyánk: a Kaposy és kunszentmiklósi; de van harmadik is: a Vincze öreg kúné, és ez sem egyez a kunszentmiklósival; sőt van még negyedik is: a velencei codexbeli, mely úgy a Kaposy, mint a kunszentmiklósi és Vincze-félétől szintén egészen különbözik; e szerint négy nyelvű négy kún miatyánk áll előttünk; tehát a régi jászkúnok nem egy, hanem négy különböző nem magyar nyelven beszéltek volna? ezt valóban elhinni nem lehet. Az, hogy a tatároknak egyes nagyobb önálló s külön nevet viselő törzsei, hordái külön nyelvjárású tatár nyelven beszéltek és beszélnek, elhíhető; de azt, hogy az egységes jászkún nemzet négy vagy több külön nyelvű nemzetségekből alakult volna össze, s így a hét kún nemzetség hét külön nyelven beszélt volna, feltenni is képtelenség.

Felmerülhet azonban az a kérdés: ha a kunszentmiklósi miatyánk nem kún nyelvű, miért fogadták azt el a Kunságban iskolai taníttatásra is? s mivel elfogadták, sőt elrendelték, kellett valami, legalább homályos ismerettel birni a kúnoknak arra nézve, hogy a régi időben az ő őseik nyelve nem a mostani magyar, hanem attól különböző, talán török-tatár

volt? Erre nézve már Jerney úgy vélekedett,¹⁾ hogy a Kis- és Nagykúnságban szétszórt tatárok a keresztyén, még inkább a reform. vallás elfogadásával nyelvöket lassanként annyira elfeledték, hogy abból némi szólásformák, és a vallás által is védett miatyánknál egyéb a közéletben nálok fenn nem maradt. Így folyt ez összeolvadás a XVIII-ik században is, s a kúnna vált, vagy is inkább magyarizált tatárok eredetükről megfeledkezve, a kúnokkal polgárilag egybeolvadva, magokat és ősi nyelvtörődéköket többé nem tatárnak, hanem kúnna hitték; mit igazolni látszik a régi Tatárszentmiklós névnek a XVII-ik században már Kunszentmiklóssá változása. Ily viszonyok között a tatárfajú elkúnosult lakosok az úri imádság eredetét megfejteni nem tudván, mi volt természetesebb, mint hogy azt valóságos kún maradványnak higgyék és állítsák. Ez ősi emlék iránti nemzeti kegyelemből kezdék azután azt Nánásy rendeltére az iskolákban taníttatni.

Ezekhez mi hozzáadandóknak véljük, hogy a Rákóczy forradalom után hallván a jászkúnok, hogy Erdélyben a tudós Kaposynál van egy kún miatyánk, s hogy ők magok közül is az öreg Vincze — talán egy elkúnosodott tatár maradék — szintén tud egy régi miatyánkot, majd Nánásy táblabíró is egy ilyenre szert tett: kezdtek hinni, hogy ez az ő őseik nyelvének maradványa, s azt, hogy ők ezt nem értették, csak a régi kor másféle alakú beszédmódjának tulajdonítván, nemzeti kegyelemből mint ősi nyelvemléket kezdtek taníttatni, bár annak se nyelvét, se származását nem ismerték.

Midőn azonban a kúnok nyelve iránt folyt tudományos vitatkozásokból a kúnok értelmesebbjei meggyőződtek arról, hogy e kún miatyánk soha sem volt magyar, hanem az töröktatár, s mivel még szájhagyomány sem maradt fenn nálok arra nézve, hogy őseik valaha más, mint magyar nyelven beszéltek volna: tévedéseket belátva, úgy eunek, mint már 1754-ben a Vincze-félének, további taníttatásával felhagytak. Így történt a kún énekek is, melyet ugyanazon tanár idejében 1830—32-ben ez értekezés írója nem ismert, azonban már 1846—56-ig sőt haláláig e tanár tanított, halálával azonban ez is elenyészett; s így a miatyánk a hozzá hasonló köszöntésekkel, asztaláldással és kúnénekekkel csak mint különösség maradt és marad fenn az utókorra!

XXII.

Így folyt a vita több mint egy századig a kúnmiatyánk felett, vizsgálva és fejtegetve azt bel és külföldön oly tudósok,

¹⁾ Keleti utaz. I. 286. l.

kik a töröktatár nyelv ama szójárásáról, melyben e miatyánk ránk maradt, kevés vagy ép semmi ismerettel nem bírtak, s fejtegetéseik csak a török nyelv tudása korlátjain belül maradtak.

Vámbéry hazánkfa ázsiai utazásából visszatérvén, midőn láttam keleti nyelvismereteinek gazdagságát, felkértem őt, és ismételve sürgettem, hogy e miatyánkot tegye nyelvészeti vizsgálódásai tárgyává, s e végből neki a kunszentmiklósi jegyzőkönyvi példányról vett hasonmást is megküldtem, s hogy ekkép mint tekintélyes szaktudós a kül- és belföldi írók eddigi alaptalan fejtegetéseinek vessen véget.

Vámbéry teljesíté igéretét. A m. t. akadémiai 1872-ik évi Nyelvtudományi közleményekben¹⁾ az állítólagos kúnmiatyánkról czímű értekezése megjelent; fogadja ezért általam a jászkúnok köszönetét!

Ez értekezésben elmondja Vámbéry, hogy e miatyánk nyelve ugyan világosan a töröktatár nyelvcsoporthoz tartozik, de az egészben tán egyetlen szó sincs, mely helyes, tiszta török eredetiségét megőrizte volna. Huzamosb ideig idegen ajku emberek szájában forogván, másrészt pedig oly írók másolataiból maradván ránk, kik a tolluk alatti szövegből egy árva szót sem értettek, az jelenleg egy teljesen eltorzított formában fekszik előttünk.

Ezután a debreczeni könyvtárból eredt szöveget, melyet leghivebbnek tartott, vette fejtegetései alapjául; azonban ezt is ily állapotban a világon senki se fogja megérteni, s mégis elődei azt ily alakjában akarták megfejteni. Először is tehát a másoló toll pusztításait, másodsor a kiejtés rongálásait kell helyrehozni, mert a szók az idő folytával egészen szétszakítottván, némely egyes szótagok vagy az őket megelőző, vagy a követő szavakhoz helytelenül ragasztattak.

Legelőbb is tehát azon a helyes szófelosztást, majd annak lehetőleg helyes tatár fordítását állította elő; ezután adta annak szószerinti magyar fordítását s nyelvészeti elemzését; melyből kitűnt, hogy belőle e tétel: *jöjjen el a te országod* — egészen hiányzik, s hogy ebből: a mi mindennapi kenyerünket add meg minékünk ma — a *ma* szót kifejező tatár szó *elmaradt*.

A nyelvészeti fejtegetésből pedig kiderült, hogy az eredeti *i* hang ebben legtöbbször *e*-vel cseréltetett föl; hogy az, a ki a szöveget a tatár szóbeli előadása után *leírta*, nem magyar, hanem *külföldi* lehetett; hogy e miatyánk *szójárásilag a krimi vagy a baskir nyelvcsoporthoz tartozik*; végre hogy ama tatár, ki e miatyánkot, valószínűleg a magyarból, saját nyelvére fordította, egy az anyanyelvét írni-olvasni nem tudó, és így az alsóbb osztályhoz tartozó egyén volt.

¹⁾ 215—219. l.

Végre arra az eredményre jut, hogy ez állítólag kún miatyánk nyelvészeti curiosum, s nem egyéb, mint egy, az újabb időben, t. i. a török uralom alatt hazánkban megfordult *krími tatár* által készített fordítás, mert hogy ez csakugyan a reformatio után kelt, az kitetszik abból, hogy az üdvözlét kihagyatták, és hogy a »tied az ország, a hatalom és a dicsőség«-féle a protestánsoknál használatban levő tétel, melyet az előtte ismeretlen *boka csali bocson* képvisel, benne találtatik; de kitűnik ez a nyelvezet újabb alakjaiból is, mert a régi tatár lényegesen elüt a jelen nyelvjárástól; s ezzel zárja be értekezését: »Kár volt tehát, hogy a derék kiskúnságiak egy időben nyakrafőre könyv nélkül tanulgatták, fűnek fűnek elszavalták nemzetöknek eme régi nyelvemlékét, mert bizony az ő őseik abból egy szót sem értettek volna.«

A fennebbiekben egy kiváló szaktudós mondja ki határozottan, hogy az állítólagos kún miatyánk egy, írni-olvasni nem tudó s így alsó néposztályú, krími tatár által, a reformatio után a török uralom alatt, magyarból saját nyelvére eszközölt fordítás, s az, ki ezt a tatár szavai után leírta, nem is magyar, hanem külföldi lehetett.

A gr. Kuun Géza által 1880-ban kiadott Petrarcha-féle kún codexben szintén foglaltatik egy, szerinte Krimben az itteni tatárkúnok nyelvén 1303-ban készített miatyánk, (L. és 171. l.), melynek szövege a következő:

Atamis kim kactü sen. Algiszle bulsun senig hanlechin. bulsu senig tilemegin nezikkün kacta alley ierda, kundegi ötmackimisni bisgü bugun bergil, dage iazuclarmisme bisgü bozzatkil, nečik bis bozzatirbis bisgü iamen etehenlergü, dage iecnik sinamakina bisni kuurmagil, bossa barče iamandan bisni kuthargil Amen.

Mily szerencsés találkozása a véletlennek! az ellentáboriak legerősebbnek hirdetett ostromszerei a Petrarcha-codex és a kúnmiatyánk mindkettő Krimből került, ugyanazon egy föld szülöttje, ugyanazon földön használt tatárnyelv maradványa, mindegyik a köznép által is használt, s így ennek nyelvén szerkesztett, fordított, tolmácsolt miatyánkot is mutat fel; e szerint önként támad fel lelkiünkben ama hit, hogy a kún-szentmiklósi és a Petrarcha codexben fenmaradt miatyánkok egymással egyeznek; ezt azonban a valóság megegyeztet, mert egyik sem egyez a másikkal. Keressünk egy harmadikat, az Orczy által Vincze nevű öreg kúntól eltanult miatyánkot, de ez sem egyez amazokkal; majd ismét találunk egy negyediket szintén Krimből. Müncheneri származású *Schildberger János* 1394-ben Magyarországon a török elleni háborúban szolgálván, hihetően

a nikápolyi csata alkalmával elfogatott, s mint rabszolga Timur császárhoz kerülván, ennek 1405-ben történt halála után, ennek utódaival Turkestánt és a Volga melléki tatár bordákat bebarangolta; végre Krimbe jutott, hol keresztyénekre talált; hihetően ezektől tanulta ama miatyánkot, melyet 32 évi rabsága után haza jöven, 1427-ben utazásában leírt; következő szöveggel:

*Atha wisum chy Chok-ta sen,
Algusch ludur senung Adung,
Kelsuum senung Hauluchung,
Belsun senung archung aley Gierda uk achta,
Wer wisum gundaluch Otmak chumusen wougun,
Kay wisum Jasochui alei wis dacha ka yelle nin wisum
Jasoch lamasin,*

*Dacha koima wisni Sunamacha
Illa garta wisni gemandan ¹⁾*

azonban e már negyedik krími tatár miatyánk se egyez amazokkal; úgy, hogy e szerint a kún miatyánk megfoghatlan unicumnak s »nyelvészeti curiosum«-nak tűnik fel előttünk.

Ugyanazon tartomány ugyanazon nyelvének majdnem egy korból való maradványai között ily eltérés ellenállhatatlannál ama meggyőződésre vezet bennünket, hogy a kún-szentmiklósi miatyánk nyelve e mongol uralom alatt Krimben lakott kúnok nyelvét, ha az még tatár lett volna is, nem képviseli, s így ez a kúnok régi tatár nyelve maradványául, s a jászkúnok tatárnyelvűsége igazolásául nem tekinthető.

A jászkúnok tatárnyelvűségét hirdetőik legerősebb érvül szokták felhozni a *Petrarcha-féle kún szótárt*, sőt a most már teljesen megjelent kún codexet; mely azonban ép e fontosságánál fogva egy külön értekezés tárgyát fogja majd képezni.

XXIII.

Hogy a Magyarországra beköltözött kúnok a legrégibb időben is, más, mint magyar nyelven nem beszéltek: erre nézve igen erős bizonyítékot szolgáltatnak a kúnok legrégibb szállásbirtokainak helynevei, valamint a tulajdonnevek.

Tekintsük meg először a kúnok által szállásul nyert földeknek, birtokoknak régi neveit, melyekre a kúnok még IV. Béla által letelepítettén, azoknak birtokában III. László 1279-ki oklevelével megerősítették. Ez oklevél előadja, hogy az adományban nyert kún nemzetségi szállásföldek előbb a királyné udvarnokainak, és más szolgálattevőknek vagy kihalt

¹⁾ Adelung Mitridates 646. l.

nemeseknek birtokai, ezenkívül nemeseknek és várjobbágyoknak oly üres földjei valának, melyek a tatárok ideje óta lakók nélkül állottak. Az ekkori pusztulásra vonatkozólag egy német krónikásban olvassuk, hogy az ország déli részein elterülő síkságok, hol a tatárok legtovább tanyáztak, hol a nép sem hegységben, sem erdőségben nem talált menhelyet, egészen pusztasággá változott; szélteben hosszában tizenöt napi járásra nem találtatott élő ember¹⁾. A jászok főleg e vidéken nyertek települési helyeket, mely pusztáknak előbbi, valamint birtokosaiknak nevei is teljesen elenyésztek, s a későbbi oklevelekben e régiek nevekre, vagy ezeket tartalmazó oklevelekre sehol hivatkozást nem találunk. Ezért van, hogy mindezen kún szállási birtokok a fennemlített 1279-ki oklevélben nincsenek is más adományozások módjára névszerint előszámlálva, hanem azoknak fekvése, úgy, mint az erdélyi szászok földje II. Endre 1224-ki oklevelében, csak a szélső határvonalul szolgáló folyóknak: a Duna, Tisza, Körös, Maros és Temes folyók köze, s ezeknek melléke megnevezésével jelöltetik meg. E szerint régiek helynevek nélkül nyervén a kúnok e földeket: azoknak megszállása, nemzetségeik s ezeknek fokozatai s ágazatai között tett elosztásánál a régiek nevek megtartására kényszerítve nem voltak, de ezeket nem is ismerték, s így új szállásaiknak ők magok adtak új neveket.

Ez eredményezte azt, hogy a század meghaladó régi kún birtok közül 62 szállás, 14 ház és egyház, 3 telek, a többi pedig ezektől különböző utónévvel bir; még pedig a szállás nevéik közül Apáti, Arok, Asszony, Homok, Kis Négy s Uj előnevűeken kívül a többi 55 mind személynévet állít előnkbe, viselvén amaz ág, vagy családfelegyháza vagy keresztyén nevét, mely ama földet először megszállotta. Így van: Altok, Abchyk, Bugacz, Baydamer, Buzgán, Bócsa, Bene, Benedek, Balta, Berén, Besemihál, Borbás, Csólyos, Csorbajános, Dioltapál, Elew, Hythemes, Kolbász, Karczag, Karácsonmiklós, Kempczeg, Koianpal, Kaskantyú, Kempecz, Kethen, Kaythor, Kalas, Ladán, Lajos, Magyar, Majossaitván, Mester, Orbo-gan, Pálka, Rassang, Szombat, Tatár, Tompa, Tertel, Tur-gonypéter, Zank, Zomok, Jakab, Jangot, Jarmánelek, Vyd, Ködszállása; természeti tárgy után: Ago egy pataktól, Fejértó, Halas egy-egy nagy tótól, Kisér egy kisebb értől, Madaras vízi madaras tótól nyerték nevöket; — külön nevéik: Belcher-horchan, Csengele, Dorosma, Fénsszaru, Kelbelkuarth, Mizse, Orgonda, Pazsán, Sárosd, Szarvas, Tapsan, Zenthelt, Vetheuch. Van ezenkívül: Bódogasszonyháza, Chunegyház, Félegyház, Fügedegyház, Hegyesegyház, Hontosegyház, Hatház, Keve-

¹⁾ Horváth M. Magy. tört. II. 16. l.

egyház, Kazalháza, Kéregyház, Laczkháza, Necsegyház, Jakab-háza, Zakegyház. Telek van 3: Gengelt, Mihált, Ivankat.; nipe van kettő: Waychunnipe és Olun- vagy Alonnipe. Ülés hozzátétellel a régi oklevelekben csak 1451-ben jön elő: *Boydásilése*, és 1472-ben *Othasyliszállás*, mely Othas-ülészállásnak olvasandó; ezek azonban ma már ismeretlenek. Ülés nevü ma csak egy határrész van Majsa város határában, s nevét attól nyerte, hogy a századokig elpusztulva állott régi Majossaszállása 1736. körül itt ületett, szállatott meg először, honnét azonban a lakosság nem sok idő múlva mai lakhelyére átköltözött.

A kún birtokoknak szállás névvel régi megjelölése annyival nagyobb figyelmet érdemel, mivel e név használása a régi tatároknál szokásban nem vala, Broniovius Márton Báthori István lengyel király által 1578-ban a perecopi tatárok khánjához Cherey Mahomethez követségbe küldetvén, Tatárország belétele leírásában a következőket adja elő: a Fekete-tenger és Borysthenes közötti földszoroson bőven vannak szántóföldek, rétek és tatár kunyhók, melyek tatáruul „ulus”-oknak nevezetnek, s ezek mint a faluk igen vékony fából, sárral s marhatrágyával betapasztva készítettnek, s náddal vannak fedve... a tatárok azonban e kunyhókban nyáron és ősszel nem laknak, hanem már áprilisban kettős fogatú sátoros szekereiken családokkal s nyájaikkal gazdag legelőjü vidékekre vonulnak, honnan csak októberben térnek vissza.¹⁾

Scherer a Nestor orosz krónikájának kiadásában (243. l.) megjegyzi, hogy a mongol nyelvben: ulus tesz egy bizonyos kerületet vagy részét egy vajdaságnak. Ennek tehát a régi jászok szervezetben a szállás szó felel meg; a vajdaságnak pedig a szék.

Ezek nyomán kérdeni lehet, hogy ha a kúnok tatár nyelvűek voltak: új magyar birtokaikat miért nem a tatáros ulus, vagy magyarosan üls szóval nevezték el? s mikép történhetett, hogy míg a többi magyar birtokok város, falu, község, pusztá elnevezéseket nyertek, a jászok birtokainak legnagyobb része a szállás szóval jelöltetik, úgy, hogy a latin oklevelek e szót gyakran meg is kettőztetik: p. descensus Berény-szállás, Zombatszálás stb. E körülmény is a kúnok magyar nyelvűségét erősen támogatja.

Vizsgáljuk meg a jászok szállásainak régi helyneveit részletesebben, még pedig a legrégibb kortól csak 1400-ig, tehát a Vámbéry által a magyar nemzetbe beolvadás idejéül kitűzött XV-ik század előtti időből, mely alatt az ő állítólagos

¹⁾ Schwandtner Script. r. hung. 8. III. 247—98. l.

tatárnyelvűségüket a magyarság másfél százados ráhatása és a térítés munkája el nem enyészthette.

A beköltözés és itt való letelepedés után alig 70 év múlva jön elő 1311-ben *Hegyesegyház* — a mai Kúnhegyes, — egy század múlva 1352-ben *Hatház*, Seybes nevű gazdag kúnok szálláshelye — ma pusztá Karczag város határában, — 1353-ból *Kerekegyház*, a török világban népes község, ma kiskún pusztá; 1357-ből *Berény*, *Jákóhalma*, s e ma is meglévő két jász község között ez évben per tárgyát képezett *Horgas* vagy *Nagyérmelléke* nevű föld, mely ma is ez utóbbi nevet viseli; 1359-ből *Aranjegyház* ma Szabadszállás városa határ része; 1365-ből, *Árukmelléke*, ez már 1396-ban és ma is *Árokszállás*; 1370-ből *Mizse* ma jász pusztá; 1371-ből *Tompa* — ma Szabadka városi pusztá, — I. Lajos korából *Apátiszállás*, — 1389-ből *Félegyháza*, — 1389-ből és 1395-ből tömegesen: *Fábiánsebestyén*, *Waychunnipe*, *Alonnipe*, *Abchylkszállás*, *Besemihálszállása*, *Csonkaszentmiklós*, *Csorbajánosszállása*, *Chunegyház*, *Homokszállás*, *Kolbászszállás*, *Kisszállás*, *Ujszállás*, *Zakegyház*, melyek részint ma is ismert, részint ismeretlenné vált nagykún, vagy idő folytán a szomszéd megyékhez csatolt községek és puszták, — 1391-ből *Négyszállás*, *Kysir*, *Madaras*, *Bugacz* — ma is ugyane néven, — 1397-ben *Kakat* — ma pusztá; 1399-ből: *Alsószentgyörgy*, *Ladán* — ma is jászközségek, összesen 30. Ezekhez járulnak az Apáthiszállásra nézve a budai káptalan által 1391-ben teljesített határjárási jelentésből: bérce, bércezhát, örhalom, széker, székefűtő helynevek, s 1391-ből egy jásznak neve: Gazdag György.

Hogy e helynevek nem a tatárjárás előtti korból való elnevezéseket viselik, mutatja a kúnoknál szokásos szállás pótnev, melylyel ezeknél találkozunk.

E korból különösen érdekes két oklevél. Az egyik Csáktornyai István nádor és kúnok birájának 1389-ik évi április 22-én Szentfábián és Sebestyén vértanúk egyháza körül lakó kúnok szállásán kelt oklevele, mely szerint Jakabnak fia Miklós és Jánosnak fia Miklós *Waychunnipei* kúnok egyfelől, hasonlóan Zendrének fia Jakab *Alonnypei* kún másfelől előtte személyesen *előszóval* jelentették, hogy közöttök *Keek* nevű hely mellett fekvő *Ujszállás*, más néven *Zakegyháznak* nevezett kún szállás felett peres kérdés támadt, mely előbb — tehát több évvel 1389. előtt — per útján hosszabb ideig tárgyalattott, később azonban a nádor előtt barátságosan kiegyenlített oly módon, hogy Jakab *Zakegyházát* a két Miklósnak örökösön visszabocsátotta.

A másik Zsigmond királynak ezután hat év múlva 1395. márcz. 23-án Nagyszébenben kelt oklevele, melyben meghagyja

Kanisay Miklós kir. tárnokmester által a kúnok helyettes birájául rendelt Dobozi Miklósnak, hogy mivel ez még régebben a Jakab fiainak Miklósnak. Tamásnak és Lászlónak *Csonkaszentmiklós*, *Kisszállás*, *Csorbajánosszállása*, *Homokszállás*, *Besemihálszállása*, s úgy ezeknek, mint *Chunegyházi* János fiainak Jakab, Lőrincz és László nemes kúnoknak *Ujszállás*, *Olunnype*, *Kolbászszállása*, *Abchylkszállás* és *Pohamora* nevű faluit jogtalanul elfoglalta: ezeket nevezett nemes kúnoknak azonnal bocsássa vissza birtokukba.

A fennebbi két oklevélben a kúnok beköltözése után 130—140 év múlva 12 kún szállásnak tiszta magyar nevével találkozunk, melyek a régi Kolbász nevű kúnszékhez a mai Nagykúnsághoz tartoztak, s nagy részben ma is e nevet viselik, más részök azonban ma már ismeretlen. Figyelmet érdemel, hogy az 1389-ki oklevélben a nádor a vajkúnipe és alunnipei kúnokról világosan azt mondja, hogy ezek előtte személyesen megjelenvén, *előszóval* adták elő panaszukat. Itt tehát, valamint soha és sehol a jászkúnokra vonatkozó oklevelekben tolmács vagy közbenjáró használata nem említettik, hanem a közvetlen személyes szóbeli érintkezés világosan kifejeztetik, s ennek nyomán, tehát a kúnok bemondása alapján vétettek fel ez oklevélbe a magyar helynevek tömegesen.

Ily hiteles adatok mellett a jászkúnok nem magyar nyelvűségét vitatók ellenében valóban azt kérdezhetjük: hova lett, hova enyészett el alig másfél század lefolyása alatt a jászkúnok állítólagos tatár nyelve, ama makacs nemzeté, mely *ősi szokásaihoz* annyira ragaszkodott, hogy a Csertán nemzetségbeli Kumcheg kún kapitány alatt még a beköltözés után egy század múlva 1347-ben is valának némez sátorokban lakó kúnok; mely nemzet *őseinek vallása* iránt oly vakbuzgó vala, hogy az őt kegyeivel elárasztó III. László alatt ősi vallása megvédése végett jóltevője ellen fegyvert fogott, — ama nemzetnek, melynek a ker. vallásra teljes áttérése csak a XV-ik század közepén sikerült, melynek emlékeül és jutalmául IV. Sixtus pápa 1472-ben Jászberényben a térítés körül magokat kitüntetett Ferenczrendieknek egyház és zárdaépítését megengedte, — ama nemzetnek, mely nem szétszórva, egymástól távol fekvő falukban, szállásokon, hanem a Duna, Tisza, Körös, Maros és Temes vizek mellékein nagyobb tömegekben Jászberény, Kolbász, Hontos, Mizse, Kecskemét, Halas és Zenthelt nevű hét székben egymást érő számos szállásokon telepedett le, hol a tömeges együttlét, a vallás, nemzetiség és nyelv megvédésére, a magyarság olvasztó ereje s hatalmának ellentállani elég erőt s kitartást adott; — ama nemzetnek, melynek vitéz fegyvereire úgy a bel-, mint a külharcokban királyainknak oly

nagy mérvben vala szüksége, a kik tehát irányukban bármi tekintetben is valami nagyobb kényszer elkedvetlenítő alkalmazásától óvakodtak: kérdem, hogy e nem a magyarok fegyverével meghódított, nem hadi fogolykép ide rablánczon behurczolt, hanem ősi szokásait, vallását, szabadságát fegyveres kézzel védő, megtartó, makacs, bátor és vitéz nemzet csak azon, Ázsiából magával hozott ősi — állítólagos — tatár nyelvére nézve lett volna oly engedékeny, oly simuló, hogy azt, egy nemzet életében rövid idő egy vagy másfél század alatt, a magyarral cserélje föl! Oly másfél század alatt, melyben — mint a történelem lapjai világosan mutatják — e nemzet erejét képező családok s ennek fegyverképes tagjai a hazai bel- és külharczokban s véres hadjáratokban nem egy két száz, hanem sok ezer főre menő tömegekben, s hosszabb ideig szállásától távol vidéken s idegen országokban voltak elfoglalva! Ez a tapasztalással, tényekkel s csak e másfél századból is fenmaradt tiszta magyar jászok helyneveivel ellenkeznék! Minde körülmények tudatában írta Timon 1734-ben: »a jászokot ki fogja tagadni, hogy magyar nemzetség, midőn tartományuknak városai, falui magyar elnevezéseiket mostanig megtartották.«¹⁾

Valóban nagy merészség s igen erős bizonyítékok tömege szükséges is ahhoz, hogy egy ily erőteljes, összetartó és makacs nemzetről alaposan elmondhassuk, hogy ez hajdan tatár nyelven beszélt, de ez ősi ereklét a magyarságnak alig egy százados hatása alatt a magyarral felcserélte!

XXIV.

Tekintsük meg a Jászkúnságra vonatkozó s 1400-ik évig fenmaradt oklevelekben előforduló *személyneveket* is, s hasonlítsuk össze a Fejér Codex, Árpád-kori Új Okmánytár, Knauz Monumenta, Anjoukori, és a Zichy-Okmánytár s a váradi regestrumban említve levő régi magyar személynevekkel, s azt fogjuk látni, hogy az alak, hangzat vagy tán jelentés után tatárnak látszó kún személynevekhez a magyarok között vagy teljesen egyező, vagy megközelítő s hasonló hangzatúak vannak, s így a jászok tatár nyelvűségére nézve ebből meríthető bizonyíték szintén elveszti erejét.

A kún Abram, Alpra, Aydu, Arbuz, Ambultan, Arpan, Althabaz neveknek a magyar Aguz, Achaz, Abart, Abychk, Ambos, Alard, Almand, Andych, —

A kún Bachholda, Baliar, Baramuk, Beler, Bese, Beke, Biter, Byk, Boklov, Bolden, Bondogaz, Borchol, Bodor, Bugzan, Buthemer, Buchurnak megfelelnek a magyar Bagad, Bagba, Baru, Balad, Balu, Babuc, Barlay, Balak, Barkun,

¹⁾ Imago nov. Hung. 142. l.

Berokun, Belche, Bedur, Bensa, Belum, Beya, Belud, Belchuch, Biter, Bongor, Bosur, Boldu, Bosu, Bokschan, Bonagunta, Boynuk, Bubta, Budud, Burz, Bucicud, Buciur, Buncu, Buchil, Buchud, Bucsa, Bucan, Bungo, Bunguz, Bunta, Bud, Burla, Bulchu, Buchtur; a kún Beliarnak megfelel a Zichy-Okmánytárban a magyar Beliar; az 1342-ik évben előforduló Buthemer kún névvel szemben a váradi káptalan 1283-ban emliti Otományról Bunának fiai között Butmert, de elő jön a magyar Ithemmer is.

Kúnok a Chareth, Chamaz, Chatarch, Cherchan, Chybuk, Chyvach, Chyrchy, Chyta, Corduk, Chóba, Cuchmek, Chumo, Churka, Chuka; magyarok a Chamaz, Chalez, Chama, Chegan, Chemza, Cheda, Cheka, Cecur, Chegur, Chekez, Cheme, Chiburg, Csipor, Chicur, Chytur, Choma, Corcha, Chomaz, Csobos, Chopon, Cumpurdur, Cumozan, Chugur, Chundor, Chugot, Chuka, Cusyd, Csulak, Cunsudu, Cubuchi, Chunoz stb.

Hát a Deguz, Dedemer, Dirsig, Dirkaz, Donca, Dobak, Dudork, Dursa, Dubzyg mily tatár hangzásúak, ha magyarok nem volnának.

A kún Edu, Exede mellett ott állanak a magyar: Eutud, Ellu, Ecus, Elur, Endes, Emuch nevek.

A Furdh kún névvel egyeznek a magyar Furcus, Fursug, Fugod, Fintur, Furman.

Gyalma, Gabuk kún nevek mellett találjuk 1391-ből István fiát Györgyöt, ki nevezetik Gazdaghnak, másik Györgyöt, ki Madaras, és Miklóst a Kysir János fiát.

A kún Hurz név hasonló a magyar Burzhoz, ezenkívül van a magyarban: Hubu, Huldog, Holkyan.

Ilan, Iteg, Ityk, Ivanchuk, Ilonchuk, Ivan, Ivachan kún nevekkel szemben van magyar: Ibur, Isov, Iled, Imarad, Ilegnen, Ipur, Ilan, Ilega, Igeben, Ihad, Inak, Isepu, Ilboru, Icha, Ilegu, Ilabat; az Ilonchuk kún nemzetség névnek megfelelő Erdélyben az Iloncha folyó neve.

A kún Kabak, Kalhen, Karachin, Karla, Keyran, Kelduchin, Keldech, Kemenche, Keverge, Keskené, Keyan, Kysdeth, Kystre, Koncha, Kolguna, Kolgana, Koor, Kondam, Kochola, Kuthen, Kurgona, Kurman, Kumcheggel egyenlő hangzást mutatnak a magyar: Kaled, Kalad, Kepa, Keigucz, Kemedu, Kelian, Keyma, Kear, Konesag, Kusun, Kundurus, Kuchk, Kumurzán stb.

A kún Larzan mellé állítható: a Laz, Lazdu, Lazon, Luzen magyar nevek.

A kún vezér Menk nevéhez közel jár ugyan a tatár Mengu, de van a magyarban is Menget; a kún Magar, Man-

thula, Mester, Michi, Mykus, Mokzunnal szemben találjuk a magyarban: Makva, Myxead, Midar, Moda, Mocut, Mozu, Moglan, Mogor, Mosud, Moncu, Modu, Moraz, Muz, Moduc — Kúnságon is van régi családnév: Modok.

Kúnok az Ona, Olaas, Othamar, Olaka, Oltuk; ezekkel párhuzamosok a magyarban, Ohtun, Odun, Olduru, Orbok, Ombud, Obulgan, Obud, Olbru, Odut.

A kúnnál van: Parabuch, Scybes; a magyarban: Pakaucz, Sirved, Scyrin, Sedebur, Sunk, Subad stb.

A kún Tepremeznek megfelel a magyar Turdemez; kún a Thastra, Teprez, Tescench, Tolon, Tompa, Torzol, Turtule; magyar a Tana, Tegze, Terpe, Tengurd, Tekud, Tegegu, Tensul, Tepsen, Thopsa, Tobe, Tonkus, Topordi, Tupus, Turhuz, Turuz, Tub, Tubul, Tupur, Tugan, Tugza, Tupa, Turul, Tupur, Turmez.

A kúnnál van: Utugu, Uzur (Jászapátiban ma is van Ubu család), a magyarnál: Uruz, Uhusa, Uzubu, Uhudu, Ubul, Ugudus.

A kún Zokan, Zokaran, Zongor, Zuagan, Zaduk, Zudak, Zudor, Zendre, Zekulhoz hasonló a magyarban: Zaka, Zaken, Zachud, Zugna, Zunga, Zub, Zuma, Zotmor, Zuman, Zude, Zuga, Zake, Zunk, Zunkur, Zumba.

A kún Jardar, Wrs és Viddel egyez a magyar Jardu, Örs és Vid; a kún Jurguche, Jamulo, Japza, Juhpogo, Vechun, Vchugan, Vmul: a magyarban pedig van: Jeduch, Vaguch, Vanckuk, Wlpoch stb.

E személynevek között különös figyelmet érdemel egy kúnnak tulajdonneve: *Aglazlo*, mely a hayi káptalanának 1280-ban, tehát a kúnok állandó letelepedése után nem egészen 40 év múlva kelt örökfelvallási oklevelében fordul elő, mely szerint Mordar fiának Farkasnak fia László bodrogmegyei Gyopul nevű földet 20 márkáért eladja »Teprez Cumano, Wochun, Aglazlo et Ladislao filiis ejus«, tehát Teprez kúnnak, s ennek fiainak: Wochunnak, Aglazlónak és Lászlónak.

A történelem mutat fel ugyan oly ritka példákat, hogy egy apának két fia viselte ugyanazon keresztnévet; így a nagy Hunyadi Jánosnak volt szintén János nevű testvére, s Albert király 1439-ben a két Hunyadi Oláh Jánosnak ad bizonyos birtokokat zálogba; nem is ez, de az lehet feltűnő, hogy a Teprez nevű kún apának a pogány születést jelző Wochun nevű fia után még két László nevű fia is volt, kiknek idősbike épen ez idősb kort kifejező Aglazlo nevet viseli; maga a László név oda mutat, hogy e két fiu már a ker. vallásban született, de míg a kisebbik a latin »Ladislaus« néven említetik; az idősebbik a régi tiszta magyar »Aglazló« nevet tünteti elő.

Ez utóbbi nevet aligha a káptalan tagjai magyarosították, s irták be a fennebbi oklevélbe ily alakban, mert ezeknek legkönnyebb és szokottabb vala a »junior és senior Ladislaus« kifejezést használni; hanem ezt a személyesen jelen volt s a vett földnek árát lefizető apának Tepreznak közvetlen bemondása után jegyezte be a káptalan. A mi oda mutat, hogy Teprez kún teljesen magyar nevet adott idősbik László fiának, s így e kún magyar nyelvű volt.

Vámbéry magyar és töröktatár szóegyeztések című munkájában¹⁾ írja ugyan, hogy csagatai nyelven az aga szó jelent öregbik testvért; azonban ez a magyar nyelvben is időst jelentvén, e végett nincs szükségünk más keleti nyelvhez folyamodni, és minthogy a tulajdonnév is e latin oklevélben tisztán »Lászlónak« van írva, ez pedig magyar név, az Aglazló nevet teljesen magyarnak kell tekintenünk.

A Petrarka-féle kún codex szótára az »Ag« szóra ide illő jelentést nem mutat fel, mert ebben az aga tesz nagybátyát, de a László sem találtatik abban; így tehát e kún nem egészen negyven év alatt tatár nyelvét elvesztette volna! mit az ellenvéleményesek talán magok sem hisznek és mernek állítani.

Hasonlóan, a letelepedés után egy század múlva, 1354-ben egy kir. adományt nyerő kún e nevet viselte: *Vesztég*, kinek fia Gál. A Vesztég tulajdonnévben ismét egy magyar jelentésű szót találunk, melyet egy előkelő kún viselt, kinek testvérei Bwchwr és Kabak valának. Az ily természeti tulajdonságtól nyert személynevekre a XIV. században hazai okleveleinkben több példát találunk, mint Boglas, Erős, Zomor, Hazuga, Hitlen, Szemős, Szőke, s a mi a Vesztégnek, csendesnek, lassúnak ellentéte a Sebes. A Vesztég nevet valamely tatár szóból átfordításnak nem tarthatjuk, mert akkor az oklevélben a Kabak szó se maradt volna meg, mely a Petrarka-féle szótárban kapu jelentéssel bír. Egyébiránt a Vesztégnek ellentétes fogalmát kifejező szóra is találunk ez időben a kúnoknál példát, mert egy gazdag kúnok neve 1352-ben *Seibes* volt, a mely sebest, gyorsat jelez.

Mіндеzen magyar jelentéssel bíró kún személynevek, bár egyes szavak, mégis régiségöknél fogva kiváló figyelmet érdemelnek; mert ezek a kúnok magyar nyelvűségét erősen támogatják; s elmondhatjuk, hogy a jászkúnok magyar nyelvűsége mellett többek között Vámbéry szerint²⁾ »főérvünk ama nomenclatura nyelvi jellegén alapúl, melyben mind az előkelő, mind az egész nép nemzetségeinek tulajdonnevei foglaltatnak« és

¹⁾ Nyelvtud. közl. VIII. k. 1869.

²⁾ A hunnok és avarok nemzetisége 12. l.

melyek majdnem egytől egyig a legtörzsöksebb magyar nyelvjárások egyikéhez tartoznak.

Ezekből láthatjuk, hogy az ily töröktatárnak vélt, sőt e nyelvben némi erőltetés mellett jelentéssel is bírható régi kún személynevekből a jász-kúnok tatár nyelvűsége iránt kovácsolt indokok mily semmi valódi alappal nem bírnak.

XXV.

Nem lehet hallgatással mellőzni ama erőltetett indokolást, melyet gr. Kuun a Codex Cumanicusban (LIV. és LV. l.) felhoz, midőn így ír: »a kolbászszéki nagy-kúnok 1572-ik évi összeírásában két helynév találtatik felemlítve: *Nagithurgon* és *Kisthurgon*, melyekben a *thurgon* szó a török *tur*-tól származtatva, jelent állomást, magyarosan szállást; ugyanezt ismétli Hunfalvy is a Petrarka-codexről tartott értekezésében (37. l.). Turgony ma mint puszta Kisújszállás város határához tartozik. Eddig ismert adatok szerint legelőször 1521-ben fordul elő Turgonypéter szállása név alatt; ezután 1555-től kezdve több összeírásban s oklevélben rövidítve Tóturgony, Tormásturgony, Nagy- és Kis-Turgony név alatt gyakran említetik. Látnivaló, hogy itt a Turgony személy- és családnév, melytől mint első megszállótól nyerte — szokás szerint — e szállás elnevezését, nem pedig a helytelenül alkalmazott *tur*, török szótól; de miért folyamodik gr. Kuun a törökhöz, ott van a kún codex 253-ik lapján az állítólagos kún szó: *endurmis*, *descensus* szállás jelentéssel; miért nem e nevet adta az ott megszálló kún ama földnek, hanem egy, a töröktől, melynek nyelvét nem is ismerte, átkölcsönzött elnevezést? azért, mert azok a vitéz kúnok nem ismerték sem a *tur*, sem az *endurmis* szavakat, hanem igenis ismerték a pogány kún *Turgont*, s ennek keresztyénné lett fiát Pétert, s ezekről nevezték el a magok egyszerűségében az általuk megszállott földet ama család fejéről Turgonypéter-szállásának; mely Turgon név mint magyar már 1057-ben Radó nádor oklevelében »Turkon« alakban előfordul, a »Tür« szóval összetett községnevek pedig hazánkban ma is a negyvenet meghaladják.

Minde jász-kún személy- és helynevek magyarságát azonban Hunfalvy a jász-kúnok magyar nyelvűségére vonatkozó jelentőségétől amaz állítás által igyekszik megfosztani, hogy ezek nem eredeti kún nevek, hanem azokat az eredeti töröktatár nyelvből fordították át az oklevélszerkesztő magyar kir. jegyzők magyarra; ezenkívül onnét is származnak, hogy a kúnok keresztyén vallásra térítésével ezeknek megmagyarosítása is összekötni czéloztatott.¹⁾

¹⁾ Petr. cod. ért. 37. l.

Ez állítás azt feltételezi, hogy úgy az oklevélszerkesztők, mint a térítők a kúnok töröktatár nyelvében jártassággal bírtak, vagy ha nem, úgy tolmácsot használtak. Feltűnő azonban, hogy a fennmaradt oklevelekben vagy térítési adatokban sehol nincs említés arról, hogy az illetők a kúnokkal való szóbeli érintkezésnél tolmácsot használtak, vagy hogy velők más, mint magyar nyelven érintkeztek volna. Sőt Rogerius szerint IV. Béla az új beköltözésű kúnokkal mind az ülésekben, mind a kir. tanácsban közvetlen érintkezett, s az övéivel együtt fogóságba tett Kuthen a magyar népnek őt halálra kereső kiáltásait megértve, a királyhoz oltalomért folyamodott.

Ha megtekintjük a már 1264-től kezdve a jász-kúnokat illetőleg fennmaradt régi okleveleket, azoknak legnagyobb részében a kún és magyar neveket vegyesen találjuk, s a mint ezeket Hunfalvy és gr. Kuun nyelvészetiileg fejtegetik, a kún nevek is bírnak jelentéssel a rokon keleti, s így kellett birniok az állítólag töröktatár kún nyelvben is: azonban e neveknek mégis csak egy részét találjuk állítólag magyarra átfordítva, másik részét a magok kún eredetiségében fentartva látjuk, sőt e szavak közül több nem a kúnoknak, hanem a régiebb magyaroknak nevét tartalmazó oklevelekben előfordul.

Hunfalvy (ért. 36. l.) és gr. Kuun (cod. XXIX. és LIII. l.) szerint a kún királynak *Kuthen* neve jelent: pásztort; s bár Rogerius szerint Kuthen bejövén Magyarországra, itt megkereszteltetett, még is a régi pogány, illetőleg kúntatár neve fennmaradt; mely név, bár oklevelekben elő nem fordul, azonban fennmaradt, hol népei megszállottak, az 1493-ban említve lévő Kethen-szállás — ma Köteny puszta — mely a Kuthennel egyez, helynévben, s az soha Pásztorszállásnak nem neveztetett.

Nézzük az *Uzur* nevet (36. XL. l.), mely mint egyik kúnok urának — *dominus Cumanorum* — neve 1279-ben említetik. Az »úr« magyar szó; a Petrarka-féle szótárban: ur — ének, uru — gyermek jelentéssel bír; hol vette hát e főkún a magyar »úr« nevet? holott e névátfordítási szigor, hogy mennyire nem vala gyakorlatban, azt mutatják az 1288—1436-ig terjedő időből fennmaradt, s az uralkodót, urat kifejező: can összetett mutató kún személynevek: mint Ochugan, Ivachan, Orbogan, Buzkán, melyeknek Hunfalvy szerint Ochuúr, Iva, Orbó, Buz-ur átfordítást kelle vala nyerni; sőt mivel a szótár szerint: buz jelent kék-et, a buz-kán teljesen átfordítva lenne: kék úr. Azonban mivel V. Istvánnak egy 1271-ki levele szerint győri ispán Konrádnak rokona Buz¹⁾,

¹⁾ Hazai okt. VII. 134. l.

1310-ben Benedek fia Buz²⁾, mint magyar személynevek említetnek, a Buz név töröktatárságának el kell enyészni, mert ime úgy a Buz, mint a hazai oklevelekben oly sokszor előforduló Uz nevet az egy nyelvű kún és magyar egyenlően használta. Különben ez Uzur név nyelvészeti fejtegetésére legbiztosabb alapot nyújt az egykorú byzanti író Comnen Anna, szerinte az »uz« név az un vagy kúnnak népies elnevezése; e szerint Uzur annyit jelent mint Kunur¹⁾

A másik kún főur Arbuznak neve gr. Kuun szerint (LIII. l.) jelent csagatáj nyelv nyomán tanácsost; de azért ez sem fordítottatott át magyarra, mert az e kún főúrnak nevét viselő föld nem »tanácsos földje«, hanem Arbucz földje néven maradt fenn korunkig.

Itt van Arbuznak társa Turtul kúnnak neve, mely gr. Kuun fejtegetése szerint (LIII. l.) jelent sólymot, hollót, még is a Turtulról elnevezett föld nem sólyomszállás, hanem régebben Törtelszállás, ma pedig Törtel nevet visel; tehát itt se történt átfordítás.

Hasonlóan a szintén felemlített: Biter, Baler: növekvő, Altabarz aranyborz, Turgon: állomás szállás, Tas: kő, Taslar: mérlegsúly, Kabok: kapu, az Altokszállása, Baychszállása, s egy kún nemzetségnek »örvény«-t jelentő Csertan neve, s annyi sok más hely és személynév átfordítás nélkül, vagy is eredeti magyar alakjában maradt fenn.

Ha a térítés, s ezzel járó magyarosítás czéljából, s az ősi neveknek, mint pogány emlékjeleknek elenyésztetése végett lett volna szükség az átfordításra; minthogy a régi kún személyné- és helynevek régi oklevelekben maradtak fenn, melyeknek szerkesztése egyháziak kezében volt: ez átfordításnak, hogy általános legyen, utjában semmi akadály nem áll vala, s hogy ez még is így meg nem történt, ez azt igazolja, hogy a régi kún személyné- és helynevek a magok ősi eredeti magyarságukban jutottak el a későbbi századokra, sőt korunkra!

Csak az eddig előadottakból is meggyőződhetünk arról, hogy a jászkúnok töröktatár nyelvűsége és nemzetisége bebizonyítására az ellenvéleményűek által felhozott adatok oly gyengék, a történelmi hűséggel össze nem egyeztethetők, elferdített tények, erőszakolt következtetésekből és okoskodásokból állanak, hogy ezek azon erős és tényleges alapot, hogy a jászkúnok mindenkor magyar nyelvű és nemzetiségű nemzet valának, nem hogy megdönteni, de még csak megingatni sem képesek.

¹⁾ Anjouk. Okt. I. 205. l. — ²⁾ Strittier memor. III. 947. l.

MYTHOLOGIAI ELEMELK

A

SZÉKELY NÉPKÖLTÉSNET- ÉS NÉPÉLETBEN.

SZÉKFOGLALÓ

KOZMA FERENCZ

LEV. TAGTÖL.

(Olvasta a II. osztályának 1882. máj. 8. tartott ülésén.)

BUDAPEST, 1882.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.